

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Mehmet SÖNMEZ

ETKİLENMESİ VE ETKİSİ BAĞLAMINDA İBNÜ'S-SALÂH VE *MUKADDİME'Sİ*

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2021

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Mehmet SÖNMEZ

ETKİLENMESİ VE ETKİSİ BAĞLAMINDA İBNÜ'S-SALÂH VE *MUKADDİME'Sİ*

Danışman

Prof. Dr. Nevzat TARTI

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2021

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Mehmet SÖNMEZ'in bu çalışması, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan (Danışmanı): Prof. Dr. Nevzat TARTI

(İmza)

Üye : Doç. Dr. Yusuf AÇIKEL

(İmza)

Üye : Dr. Öğr. Ü. Mehmet DİLEK

(İmza)

Tez Başlığı: ETKİLENMESİ VE ETKİSİ BAĞLAMINDA İBNÜ'S-SALÂH VE
MUKADDİME'Sİ

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 24/06/2021

Mezuniyet Tarihi : 29/07/2021

(İmza)

Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Etkilenmesi ve Etkisi Bağlamında İbnü’s-Salâh ve *Mukaddime*’si” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Mehmet SÖNMEZ

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Mehmet SÖNMEZ
Öğrenci Numarası	20175249002
Enstitü Ana Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans () Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Nevzat TARTI
Tez Başlığı	Etkilenmesi ve Etkisi Bağlamında İbnü's-Salâh ve <i>Mukaddime</i>'si
Turnitin Ödev Numarası	1624765185

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam **127** sayfalık kısmına ilişkin olarak, **27-07-2021** tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % **13**

alıntılar dahil % **16** 'tür.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

24-05-2021

Prof. Dr. Nevzat TARTI

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v
ÖNSÖZ	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İBNÜ'S-SALÂH, *ULÛMÜ'L-HADÎS* VE KAYNAKLARI

1.1. İbnü's-Salâh	7
1.2. <i>Ulûmü'l-hadîs</i>	10
1.3. İbnü's-Salâh Öncesi ve Sonrasında Usûl-i Hadîs	11
1.4. <i>Ulûmü'l-hadîs</i> 'in Yazılması/Yazdırılması, Tertibi ve Tehzîbi	17
1.5. <i>Ulûmü'l-hadîs</i> 'in Kaynakları	21
1.5.1. Sözlü Kaynaklar	22
1.5.2. Yazılı Kaynaklar	23

İKİNCİ BÖLÜM

ETKİLENMESİ YÖNÜYLE İBNÜ'S-SALÂH VE *ULÛMÜ'L-HADÎS*'İ

2.1. Kaynaklara Yaklaşım	32
2.1.1. Tenkit	33
2.1.2. Savunma	35
2.1.3. Te'vîl/Yorumlama	36
2.1.4. Destekleme	39
2.2. Etkilenme Açısından <i>Ulûmü'l-hadîs</i> ve <i>el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî</i>	41
2.2.1. İsim ve Yazım Gayeleri Açısından Mukayese	41
2.2.2. Konu Başlıkları Açısından Mukayese	42
2.2.2.1. Sadece <i>el-Muhaddisü'l-fâsıl</i> 'da Bulunan Başlıklar	44
2.2.2.2. Sadece <i>Ulûmü'l-hadîs</i> 'te Bulunan Başlıklar	49
2.2.2.3. Benzer Başlıklar	52
2.2.3. İçerik Açısından Mukayese	54
2.2.4. Râmeühümüzi'den Bilgi Aktarımı	57
2.2.4.1. Tasvip	57
2.2.4.2. Tenkit	60
2.2.4.3. Te'vîl ve Savunma	61

2.3. Etkilenme Açısından <i>Ulûmü 'l-hadîs</i> ve <i>Ma 'rifetü ulûmi 'l-hadîs</i>	62
2.3.1. <i>Ma 'rife</i> 'den Yapılan Alıntıların Şekli ve Mahiyeti.....	63
2.3.2. İbnü's-Salâh'ın Hâkim'den Farklı Düşünmesi/Muhalefet	66
2.3.3. <i>Ma 'rife</i> 'de Bulunup <i>Ulûmü 'l-hadîs</i> 'te Bulunmayan Başlıklar.....	68
2.3.4. <i>Ulûmü 'l-hadîs</i> 'te Bulunup <i>Ma 'rife</i> 'de Bulunmayan Başlıklar.....	70
2.3.5. Hâkim'den Bilgi Nakli	72
2.3.5.1. Tasvip	73
2.3.5.2. Tenkit	74
2.3.5.3. Te'vîl	76
2.3.5.4. Yanlış Anlama ve Savunma.....	77
2.3.5.5. Tercih	78

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULÛMÜ'L-HADÎS'İN KENDİSİNDEN SONRAYA ETKİSİ

3.1. <i>Nüzhetü 'n-nazar fî tavnîhi Nuhbeti 'l-fiker fî mustalahi ehli 'l-eser</i> ve <i>Ulûmü 'l-hadîs</i>	82
3.1.1. Benzerlikler	85
3.1.2. Farklar	88
3.1.2.1. Hadis Türlerine İlişkin Terimler	89
3.1.2.2. Hadis Türleri Dışındaki Terimler.....	96
3.1.2.3. Diğer Usûl Konuları	99
3.1.3. <i>Ulûmü 'l-hadîs</i> 'te Olmayıp Sadece <i>Nüzhe</i> 'de Geçen Terimler	102
3.1.4. <i>Ulûmü 'l-hadîs</i> 'ten Bilgi Nakli.....	103
3.1.4.1. Tasvip	103
3.1.4.2. Tenkit	105
3.2. <i>Tedrîb</i> ve <i>Ulûmü 'l-hadîs</i>	109
3.2.1. Süyûtî'nin <i>Tedrîb</i> 'te Takip Ettiği Metot	110
3.2.2. <i>Ulûmü 'l-hadîs</i> 'ten Bilgi Nakli	112
3.2.2.1. Tasvip	112
3.2.2.2. Tenkit	114
3.2.2.2.1. Bizzat Kendisinin Tenkit Etmesi	114
3.2.2.2.2. Başka Âlimlerin Tenkitlerini Aktarması	116
3.2.2.2.3. İbnü's-Salâh'ın Savunulması	118
3.2.3. Hadis Konuları Açısından Mukayese	120
SONUÇ	124
KAYNAKÇA.....	128
Ö Z G E Ç M İ Ş	135

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	adı geçen eser
a.s.	aleyhisselâm
b.	İbn
bkz.	bakınız
c.	cilt
c.c.	celle celâlühü
edt.	Editör
h.	hicrî
H.z.	Hazret/Hazret-i
h.zr.	Hazırlayan/hazırlayanlar
krş.	Karşılaştırınız
m.	mîlâdî
nşr.	Neşreden
ö.	Ölüm tarihi
r.a.	radıyallâhü anh
s.	sayfa
sy.	Sayı
thk.	Tahkik eden
vb.	ve benzeri
vd.	ve devamı/ve diğerleri
vs.	ve saire

ÖZET

Hadis usûlü tarihinin en önemli kişilerinden sayılan İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-hadîs* adlı eserinin günümüze kadar ulaşan bir etkisi vardır. Bu yüzden *Ulûmü'l-hadîs*'i kendisinden önce ve sonra kaleme alınan eserlerden ayıran özgün özelliklerinin tespit edilmesi gerekmektedir. Bu tezde İbnü's-Salah'ın *Ulûmü'l-hadîs*'i, etkilenmesi ve oluşturduğu etki bağlamında incelenmiştir.

İbnü's-Salâh öncesi eserlerden *el-Muhaddisü'l-fâsıl* ile *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*'in *Ulûmü'l-hadis* ile karşılaştırılması sonucunda İbnü's-Salâh'ın bilgi naklinde oldukça seçici davrandığı, bilgileri bazen rivayet zinciri ile verdiği, birçok bilginin ise sadece kaynağına işaret ettiği, kitabına aldığı bilgilerin bazısını tenkit ettiği bazısını da onayladığı, kendisinin çoğunlukla objektif iken ara sıra sübjektif davrandığı görülmüştür.

Ulûmü'l-hadîs'in kendisinden sonra yazılan *Nüzhe* ve *Tedrîb* ile karşılaştırılması sonucu ise İbnü's-Salâh'ın kendisinden sonraki sürece inkârı kâbil olmayacak şekilde etki ettiği, fakat bu etkinin sınırlı olduğu, birebir taklit edilmeyip birçok konuda kendisine muhalefet edildiği görülmüştür. Buna rağmen hadis ilminin gelişmesinde öncü bir rol üstlendiği açıktır.

Ayrıca araştırma sonucunda tenkidin, bir ilmin gelişimi için ne kadar önemli olduğu ve tenkitten kaçınmamak gerektiği de anlaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, Etkilenme, Etkileme.

SUMMARY

“İBN AL-SALAH AND HIS MUKADDİMAH WITHİN THE CONTEXT OF ITS BEİNG İNFLUENCED AND THE İNFLUENCE IT EXTORTED”

One of the most important people in the history of hadith methodology, Ibn al-Salâh and his work named *Muqaddimah* have an impact that has reached today. For this reason, it is important to identify the original features that distinguish *Muqaddimah* from the works written before and after him. In this thesis, it was researched Ibn al Salah's *Muqaddimah* within the context of its being influenced and the influence it exerted.

As a result of the comparison made with *al-Muhaddith al-fâsıl* and *Ma'rifat ulum al-hadith*, which is one of the works before Ibn al-Salah, he was very selective in the transmission of information; he sometimes gave information through a chain of narration and pointed to the source of the information. It has been observed that he criticizes some of the information he received in his book and approves of some, and he sometimes behaves subjective while he is mostly objective.

As a result of the comparison of the *Muqaddimah* with *Nuzhah* and *Tadrib*, written later, it was seen that Ibn al-Salah had an effect on the period after him in a way that would not allow denial, but this effect was limited, not imitated and opposed to him on many issues. Despite this, it is clear that he played a leading role in the development of hadith science.

In addition, it has been reached the idea that criticism is important for the development of science and that criticism should not be avoided.

Keywords: Ibn al-Salah, *Muqaddimah*, be influenced, influence.

ÖNSÖZ

Daha çok *Mukaddime* diye tanınan, bu isminin yanında kendisinden *Ulûmü'l-hadîs* diye de bahsedilen, müellifinin isimlendirmesiyle *Ma'rifetü envâ-i ilmi'l-hadîs* ismini taşıyan eser, genel kanaate göre hadis usûlü tarihinde bir dönüm noktasıdır. İbnü's-Salâh'a (ö. 643/1245) değin özellikle hadis, hadis usûlü, fıkıh ve fıkıh usûlü eserlerinde bazen dağınık bazen de nispeten toplu halde ele alınan hadis usûlü konuları, İbnü's-Salâh tarafından büyük bir maharetle bir araya getirilmiş, tesiri bugün bile hissedilen bir eser (*Ulûmü'l-hadîs*) meydana getirilmiştir. Bilgilerin salt bir araya getirilmesinin tek başına takdire şayan bir şey olamayacağı, en azından böyle bir eserin kendisinden sonraya önemli tesirlerinin olamayacağı aşîkârdır. Bir eserin kendisinden sonraya tesir edebilmesi için orijinal yanlarının olması icap eder. *Ulûmü'l-hadîs*'in orijinal yanlarını görmek için ise bu eseri kendisinden önce yazılan eserlerle karşılaştırmak ve *Ulûmü'l-hadîs*'in o eserlerle birleştiği ve onlardan ayrıldığı noktaları tespit etmek gerekir. Bu yapıldığı takdirde *Ulûmü'l-hadîs*'in kendine özgü yapısı belirginleşecek, aynı zamanda İbnü's-Salâh'ın kendisinden önceki eserlerden yararlanma/etkilenme şekli ve derecesi de tespit edilmiş olacaktır. Etkilenme ve etkileme çoğunlukla çift yönlü olduğundan bir tarafın eksik kalmaması için İbnü's-Salâh'ın kendisinden sonraya tesirine ilişkin de veri toplamak ve İbnü's-Salâh sonrası bazı eserlerin *Ulûmü'l-hadîs*'le karşılaştırılması gerekmektedir.

Bu güne değin İbnü's-Salâh ve *Ulûmü'l-hadîs* hakkında bazı çalışmalar yapılmış olsa da *Ulûmü'l-hadîs* özelinde İbnü's-Salâh'ın etkilenme ve etkileme boyutuna yeterince değinilmemiştir. Alandaki bu eksikliği bir nebze olsun gidermek adına başlattığımız bu çalışmada ilk olarak *Ulûmü'l-hadîs*'i tarayıp eserin inşasında yararlanıldığı düşünülen kaynakların kısa bir dökümünü verdik, İbnü's-Salâh'ın bu kaynaklara yaklaşımı ile ilgili bazı değerlendirmeler yaptık. Daha sonra İbnü's-Salâh öncesi ve sonrası ikişer eserle *Ulûmü'l-hadîs*'i karşılaştırarak eserler arasındaki etkilenme ve etkileme boyutlarını tespit etmeye çalıştık. Karşılaştırmada kullandığımız eserlerde bilgilerin nereden ve nasıl alındığına dâir veri paylaşılmayan durumlarda etkilenme ve etkilemenin tespitinde bazı problemler ve zorluklar yaşadık. İlgili bölüm başlarında bu konulara yeterince değinilecektir.

Yapılan bu incelemenin günümüz araştırmacılarına katkılar sunması, özellikle yeni araştırmacılara İslâmî tenkit zihniyetinin anlaşılması ve yaşatılması açısından rehberlik etmesi, üst düzey otoritelerin bile olumsuz eleştiriden kurtulamadığının görülmesi, tenkit

etmenin ve edilmenin normal olduğu, hatta ilmî gelişmenin devamı için gerekli olduğunun idrak edilmesi açılarından faydalı olacağı umulmaktadır.

Çalışmam boyunca desteğini ve yardımlarını hiç esirgemeyen, yaptığı rehberlikle çalışmama yön veren ve beni teşvik eden danışman hocam Prof. Dr. Nevzat Tartı'ya, ders döneminde ve diğer zamanlarda ufkumu genişletecek fikirleriyle bana destek olan Prof. Dr. Zişan Türcan'a, yine yardım ve desteklerinden dolayı Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Dilek'e içtenlikle teşekkür ederim. Ayrıca tezi baştan sona okuyarak tashih ve önerileri ile katkı sunan Dr. Öğr. Üyesi Recep Emin Gül'e ve çalışmam boyunca çokça yardımlarını gördüğüm Arş. Gör. Tunahan Erdoğan'a teşekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

Kapsam, Yöntem ve Kaynaklar

İslâmî ilimlerin tarihî gelişimini ve tekâmülünü etkileyen bazı önemli şahsiyetler ve temel kitaplar vardır. Hadis usûlü söz konusu olduğunda İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) ve *Ulûmü'l-hadîs*, bu noktada öne çıkmaktadır¹. *Ulûmü'l-hadîs*, geçmişte olduğu gibi bugün de üzerinde durulmayı ve çalışılmayı hak eden bir eserdir². Nitekim konunun önemini fark eden bazı araştırmacılar, İbnü's-Salâh ve eserleri hakkında bazı araştırmalar yapmışlardır. Bir kısmı *Ulûmü'l-hadîs* ile doğrudan ilgili olan bu çalışmalarda üzerinde en çok durulan konular; İbnü's-Salâh'ın hayatı, yaşadığı dönemin özellikleri, fikhî kişiliği, usûl konularını işleme metodu ve “tashîh kapısını kapatma” meselesidir. İbnü's-Salâh'ın kaynakları, kaynaklarına yaklaşım tarzı, etkilenme ve etkileme boyutlarına ise ya hiç girilmemiş ya da çok yüzeysel geçilmiştir. Hâlbuki bu ve benzeri açılardan *Ulûmü'l-hadîs*'in incelenmesinin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Çalışmamız, İbnü's-Salâh ve *Ulûmü'l-hadîs*'in kısa tanıtımı, *Ulûmü'l-hadîs*'e ilişkin bazı problemler, *Ulûmü'l-hadîs*'in kaynak çeşitliliği, İbnü's-Salâh'ın kaynaklarına yaklaşım tarzına ilişkin bazı değerlendirmeler, İbnü's-Salâh'ın etkilenmesi ve sonrakilere etkisi bağlamında *Ulûmü'l-hadîs*'in bazı eserlerle karşılaştırılması ile sınırlı tutulacaktır.

Çalışmada dokümantasyon, analiz ve sentez yöntemleri kullanılacaktır. Vefat tarihleri verilirken hicrî/mîlâdî takvim kullanılacaktır. Hiçbir tarihin tespit edilemediği durumlarda tarih verilmeyecektir. Vefat tarihleri çoğunlukla isimlerin ilk geçtiği yerlerde, sonrasında ise gerekli görüldüğünde verilecektir. Dipnotta *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nin yöntemi kullanılacaktır. Kaynak ismi, ilk geçtiği yerde detaylı olarak verilirken sonraki

¹ Nitekim *Mukaddime*, kendisinden sonra oluşturulan hadis usulü literatürünün önemli bir kısmı için temel metin sayılmış; muhtasar, şerh, ta'lik, nüket ve nazma çekme türünden birçok çalışmaya konu olmuştur. Benzer nitelikte kanaatler için bkz. Hacı Musa Bağcı, “Hadis Çalışmalarının Gerileme Dönemlerinde Hadiste İctihâd Kapısının Kapatılması Sorunu”, *İslâm'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Kutlu Doğum Sempozyumu-2001*, TDV (Türkiye Diyanet Vakfı) Yayınları, Ankara-2003, s. 541; Tunahan Erdoğan, “Hadiste İctihâd Kapısı Kapanmış mıdır?”, *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-III*, İlmi Etüdler Derneği, İstanbul-2016, s. 37; M. Emin Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arkaplamı “Mihne Olayı ve Haşeviye Olgusu”*, Otto Yayınları, İkinci Baskı, Ocak-2015, s. 13, dipnot: 1; Zübeyde Özben, “Hanefîler'in ‘Mukaddime’ Temelli Hadis Usulü Literatürüne Katkısı”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, sy. 36, yıl: 2016, s. 2; Takıyyüddîn Ebû Amr Osmân b. es-Salâh Abdurrahmân b. Mûsâ b. Ebi'n-Nasr eş-Şehrezûrî eş-Şâfiî, *Ulûm'ül-hadîs*, thk. Nûreddîn İtr, üçüncü baskı, Dâru'l-Fikr, 2012m./1433h, Dimaşk, (İtr'in sunuşu) s. 6.

² Yirminci asırda dahi üzerine bir ta'lik yapılmış olması, *Mukaddime*'nin güncel olarak çalışılabilecek bir eser olduğunu düşündürmektedir. Bu ta'lik çalışması M. Râğib et-Tabbâh (ö. 1370/1951) tarafından kaleme alınmış olup *el-Mısbâh alâ Mukaddimetü İbni's-Salâh* ismini taşımaktadır. Bkz. Ali Arslan, “Mukaddimetü İbni's-Salâh İsimli Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt/Vol: 6, Sayı/Issue: 5, 2017, s. 2469. *Mukaddime* üzerine yapılan bazı çalışmalar için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs Hadis İlimlerinin Ana Konuları Bilgisi*, trc. Abdullah Aydın, (Mütercim giriş) s. 20 vd.

yerlerde mümkün mertebe kısaltılarak verilecektir. Tercümelerde harfî/lafzî tercüme yerine çoğunlukla manevî ve tefsîrî tercüme tercih edilecektir. Eser isimleri “el” takısı ile başlıyorsa cümle başında da olsa ilk harf küçük yazılacaktır. Arapça metinler, rahat okunabilmeleri için tez yazım kılavuzunda belirtilenden 2 punto daha büyük yazılacaktır.

İbnü’s-Salâh’ın hayatı, ilmî kişiliği ile *Ulûmü’l-hadîs* hakkında bilgi verilirken daha evvel yapılan çalışmalardan istifade edilmekle birlikte Zehebî’nin (ö. 748/1348) *Siyeru a’lâm’n-nübelâ*’sı, İbnü’l-Îmâd’ın (ö. 1089/1679) *Şezerâtü’z-zeheb*’i, İbn Hallikân’ın (ö. 681/1282) *Vefeyâtü’l-a’yân*’ı ve İbn Kâdî Şühbe’nin (ö. 851/1448) *Tabakâtü’s-şâfiyye*’si gibi biyografik eserlerden de istifade edilecektir. *Ulûmü’l-hadîs*’in kaynakları tespit edilirken sadece eser ya da müellif ismi verilen durumlarda ismi zikredilmeyen eser ve müelliflerin tespiti için *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*’nden ve *el-Mektebetü’s-şâmile* programından yararlanılacaktır. İbnü’s-Salâh’ın etkilenme ve etkileme boyutları incelenirken Râmehürmüzî’nin (ö. 360/971) *el-Muhaddisü’l-fâsıl*’ı, Hâkim’in (ö. 405/1014) *Ma’rife*’si, İbn Hacer’in (ö. 852/1449) *Nüzhe*’si ve Süyûtî’nin (ö. 911/1505) *Tedrîb*’i esas alınacaktır. Tekrardan kaçınmak amacıyla daha önce ele alınan konulara mümkün olduğunca girilmeyecek, gerekli hallerde bu çalışmalara işaret edilmekle yetinilecektir. Ancak yeni bir sonuç elde etmek ya da ele alınan konunun anlaşılmasına yardımcı olmak gibi zorunlu hallerde önceki çalışmaların alanına da girilebilecektir.

Ulûmü’l-hadîs ile ilgili incelemelerde ve dipnot kullanımında İtr tahkiki esas alınacak, Hümeym ve Fahl tahkiki ile Âişe Abdurrahmân tahkikine ihtiyaç oldukça başvurulacaktır. Her tahkikin basımında eserin ismi değiştiği için eser isminin farklı zikredilmesi, hangi tahkikin kastedildiğine dâir açık bir işaret olacaktır. İtr tahkiki *Ulûmü’l-hadîs*, Hümeym ve Fahl tahkiki *Ma’rifetü envâ-i ilmi’l-hadîs*, Âişe Abdurrahmân tahkiki Bulkînî’nin *Mehâsinü’l-ıstılâh*’ıyla beraber *Mukaddimetü İbni’s-Salâh* ismiyle basılmıştır.

Tez bir giriş, üç ana bölüm ve sonuç bölümlerinden oluşacaktır. Birinci bölümde İbnü’s-Salâh’ın (ö. 643/1245) hayatı, yaşadığı devrin siyâsî, ictimâî ve ilmî durumu, kendisini geliştirmesine zemin hazırlayan ilmî atmosfer ve kendisinden sonraya tesirinin muhtemel nedenleri özet halinde incelenecektir. Daha sonra yapısı ve yazıldığı dönem itibarıyla hadis usûlü tarihi açısından *Ulûmü’l-hadîs*’in konumu, zamanın ve şartların değişmesiyle hadis usûlü konularının sırasının değişmesi, *Ulûmü’l-hadîs*’in ne zaman ve nasıl yazıldığı/yazdırıldığı meselesi, bu son meselenin eserin tertibi ve tehzîbi ile ilgisi ve *Ulûmü’l-hadîs*’in tertibi ve tehzîbi ile ilgili tartışmalar ele alınacaktır. En son *Ulûmü’l-hadîs*’in kaynak

çeşitliliğini de görmek adına eserin inşasında katkısı olduğu düşünülen birçok kaynağa isim olarak yer verilecektir.

İkinci bölümde öncelikle etkilenmesi bağlamında İbnü's-Salâh'ın kendisinden önceki kaynaklara genel yaklaşımı ele alınacak, sonra *Ulûmü'l-hadîs*, Râmeihürmüzî'nin *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'ı ve Hâkim'in *Ma'rîfetü ulûmi'l-hadîs*'i ile kıyaslanarak İbnü's-Salâh'ın bu kaynaklardan etkilenme boyutu incelenecektir. Bunun için kitaplar içerik ve yöntem açısından karşılaştırılacak, birinde bulunup diğerinde bulunmayan, birinde az yer kaplamışken diğerinde fazlaca detaylandırılan, birinde ana başlık olarak yer almışken diğerinde alt başlık olarak yer alan konular –içerikleriyle beraber kıyaslanarak- tespit edilecektir. Aynı zamanda isim belirtilmeden alıntı yapılmış olabileceği değerlendirilen yerler ile istifade esnasında tasvip, tenkit, tercih ve tevil gibi yöntemlerden hangilerine başvurulduğu hususları tespit edilmeye çalışılacaktır. Tüm bunların sonucunda İbnü's-Salâh'ın etken mi yoksa edilgen mi bir tavır takındığı, diğer bir ifade ile salt mukallit olup olmadığı sorusu da cevaplanmaya çalışılacaktır.

Üçüncü bölümde *Ulûmü'l-hadîs* İbn Hacer'in *Nüzhe*'si ve Süyûtî'nin *Tedrib*'i ile karşılaştırılacak, İbnü's-Salâh'ın bu eserlere etkisinin boyutları ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede İbnü's-Salâh'ın mutlak otorite olup olmadığı, görüşlerinin değiştirilemezliği ve kendisinden sonra yapılacak ilmî çalışmaları dondurup dondurmadığı gibi hususlar bir nebze olsun açıklığa kavuşmuş olacaktır.

Burada bir hususu daha hatırlatmakta yarar vardır. *Ulûmü'l-hadîs* ile karşılaştırılan eserler; içerik, yöntem, sistem ve yazım amacı açılarından farklı olduğu için, yine her bir müellifin diğerinden etkilenme oranı ve şekli farklı olduğu için tezde başlıklandırma açısından tam bir yeknesaklık sağlanamamıştır. Nitekim bazı ortak başlıklar yanında her eserin kendi özel durumu nedeniyle farklı başlıklar da kullanılabilmektedir.

Daha Önce Yapılan Çalışmalar

1. Mazhar Tunç, *İbnü's-Salah'ın Hayatı, Eserleri ve Hadisçiliği*³. Tezde İbnü's-Salâh'ın hayatı, eserleri ve yaşadığı dönem hakkında özet bilgiler verilmiş, o ana değin yapılan hadis usûlü çalışmalarına kısaca değinilmiş, sonrasında *Ulûm'ül-hadîs*'te İbnü's-Salâh'ın konuları işlerken takip ettiği metodun tahliline girilmiştir. İbnü's-Salâh'ın hadis usûlüne getirdiği bazı yeniliklerden bahsedilmiş, İbnü's-Salâh'a yönelik bazı itirazlar ve bunlara verilen cevaplar aktarılmıştır. Tezde *Ulûmü'l-hadîs*'in kaynakları konusuna çok

³ Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1997-Van.

yüzeysel girilmiş, İbnü's-Salâh'ın etkilenmesi ve sonrasına etkisi bahsi ise hiç ele alınmamıştır.

2. Muhammed Celâl Muhammed Râtib el-Cebbân, *Menhecü İbni's-Salâh fî kitâbih "Ulûmi'l-hadîs"*⁴. Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbnü's-Salâh ve *Mukaddime* hakkında yapılan en detaylı çalışma budur. Çalışmada öncelikle Hz. Peygamber zamanından itibaren devam edegelen tesebbüt geleneğine yer verilmiş, hadis usûlü tarihi bazı evrelere ayrılmıştır. Hadis usûlü konularının dağınık halde ele alındığı bazı eserler ve bu eserlerin içerdikleri usûl konularına ilişkin özet bilgiler sunulmuş, ilk müstakil hadis usûlü eserleri kısaca tanıtılmıştır. İbnü's-Salâh'ın hayatı, hocaları, talebeleri ve eserleri hakkında doyurucu bilgiler sunulmuş, bu esnada *Mukaddime*'nin içeriğinin kısa bir özetine yer verilmiş, eserin tertibinin mükemmelliğine ilişkin önemli değerlendirmeler yapılmıştır. İbnü's-Salâh'ın istifade ettiği düşünülen birkaç eserin kısaca içeriğine değinilmiş, müellifin bu eserlerden istifadesine ilişkin çok kısa değerlendirmeler yapılmıştır⁵. Tez yazarının detaylı bir şekilde üzerinde durduğu asıl konu, İbnü's-Salâh'ın konuları işleme metotlarının tespit ve tayin edilmesidir. Bu konudaki tespitler, Tunç'un tezine nispetle daha detaylı ve doyurucudur. Bu esas konudan sonra İbnü's-Salâh'a yönelik bazı eleştiriler savunmacı bir yaklaşımla değerlendirilmiş, son olarak İbnü's-Salâh'ın ilmî konumu, *Mukaddime* üzerine inşa edilen edebiyat ve *Mukaddime*'de takip edilen ilmî metot özetlenmiştir.

3. Fatih Gümüş, *İbnü's-Salâh'ın Mukaddime'sinin Hadis Usûlünün Gelişimindeki Yeri*⁶. Bu tezde İbnü's-Salâh öncesi ve sonrası kaleme alınan birçok hadis ve hadis usûlü eseri başta olmak üzere bazı fıkıh ve fıkıh usûlü eserlerine de başvurularak seçili hadis usûlü terimleri üzerinden İbnü's-Salâh'a değin, İbnü's-Salâh'ta ve İbnü's-Salâh sonrası hadis usûlünün gelişimine dâir değerlendirmeler yapılmıştır. Tezde yer alan hadis türleri ve konuları şunlardır: *sahih*, *muttasıl*, *müsned*, *şâz*, *muallal*, *hasen*, *zayıf*, *mürsel*, *mu'dal*, *muallak*, *müdelles*, *mevzû*, *müdreç* ve *münker* hadis türleri, *adalet* ve *zabt* terimleri, *cerh* ve *ta'dîl* ile ilgili bazı hususlar ve hadis alım-aktarım yolları. Bu terimler ve konular üzerinden İbnü's-Salâh'ın getirdiği yenilikler, yaptığı değişiklikler ve İbnü's-Salâh'ın bu tasarruflarının

⁴ Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dımaşk Üniversitesi, Şâm-2011.

⁵ Çalışmada ele alınan eserler şunlardır: Rânehürmüzî'nin (ö. 360) *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'ı, Hâkim'in (ö. 405) *Ma'rife'si* ve *el-Medhal fî usûli'l-hadîs*'i, Ebû Nuaym el-İsbehânî'nin (ö. 430) *Müstahreç*'i, Hatîb-i Bağdâdî'nin (ö. 463) *Kifâye'si*, Kâdî İyâz'ın (ö. 544) *İlmâ'sı*, Müslim'in (ö. 261) bazı eserleri, Tirmizî'nin *Câmi'si* ve *İlel*'i, Meyânicî'nin (ö. 581) *Mâ lâ yeseu'l-muhaddise cehlüh*'ü, İbn Abdilber'in (ö. 463) *Temhîd*'i, Hattâbî'nin *Meâlimü's-sünen*'i ve Halîlî'nin (ö. 444) *İrşâd*'ı. Burada ismi sayılan pek az eserin dışında onlarca eserden daha istifade eden İbnü's-Salâh'ın kaynaklarının önemli bir bölümüne ve kaynaklardan istifade ederken takındığı tavra ilişkin bazı değerlendirmelere, bu tezin ilerleyen sayfalarında yer verilecektir.

⁶ Yayınlanmamış Doktora Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize-2020.

kendisinden sonraya yansması ele alınmıştır. Tez boyunca zaman zaman İbnü's-Salâh'a yönelik eleştirilere cevaplar verilmiş, bazı karşıt görüşler değerlendirilmiştir. Tez, ele alınan hadis usûlü terimlerinin ve konularının tarihi gelişimini görme açısından önemli bilgiler barındırmakta ve bizim amacımıza yakın bir amaçla kaleme alınmış olsa da içerik ve yöntem açısından bizim tezimizden önemli oranda ayrılmaktadır. Zira bu tezde bazı hadis usûlü konuları üzerinden hadis ilminin gelişim ve dönüşüm seyri incelenirken bizim çalışmamızda bazı eserler özelinde İbnü's-Salâh'ın etkilenmesi ve etkisi incelenecektir.

4. Hüseyin Kahraman, *Hadis Usûlünde el-Hatîb el-Bağdâdî'nin İbnü's-Salâh'a Etkileri*⁷. Kahraman'ın yüksek lisans tezi olan bu kitapta öncelikle hadis usûlü ilminin gelişim safhalarına dâir bilgiler verilmiş, ilk hadis usûlü müelliflerinden bahsedilmiş, el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) ile İbnü's-Salâh'ın biyografisine geniş yer verilmiştir. Sonra el-Hatîb el-Bağdâdî'nin İbnü's-Salâh'a etkilerine geçilmiştir⁸. Tez, esas itibariyle Hatîb'in İbnü's-Salâh'a etkilerini ve İbnü's-Salâh'ın Hatîb'e yönelik geri dönüşlerini içeriyor olsa da bu türden veriler topluca ve sistematik şekilde verilmemiş, tezin tamamına dağıtılmıştır. Bunda en büyük etken, tezin Hatîb'in İbnü's-Salâh'a etkileri merkezinde değil de bir hadis usûlü kitabı hüviyetinde ve hadis usûlü konuları esas alınarak hazırlanmış olmasıdır⁹.

Diğer bazı çalışmalar ise şöyledir: Tunahan Erdoğan, *İbnü's-Salâh'ın Hadislerin Tashîh ve Tahsînine Yönelik Görüşleri*¹⁰; Nagihan Yanar, *İbnü's-Salah'ın Sahih Hadis İle ilgili Görüşlerine Yöneltilen Tenkitler (İrâkî ve İbn Hacer Özelinde)*¹¹; M. Yaşar Kandemir, “İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî”¹²; M. Yaşar Kandemir, “*Mukaddimetü İbni's-Salâh*”¹³; Mehmet Özşenel, “Bir Kriz Dönemi Âlimi Olarak İbnü's-Salâh ve Eseri *Ulûmü'l-hadîs*”¹⁴; Mehmet

⁷ Baskı: Rehber Ajans, Birinci Baskı, Bursa-2002/Şubat.

⁸ *Mukaddime*'nin belli başlı konuları üzerinden gerçekleştirilen bu karşılaştırma işlemi, genel olarak şu konular etrafında kümelenmiştir: Hadislerin yazıya geçirilmesi ile ilgili tartışmalar ve konu ile ilgili müteâriz hadisler, hadis alım ve aktarım yolları, hadis rivayetinde dikkat edilmesi gereken kurallar, ravinin ve şeyhinin/hocasının dikkat etmesi gereken âdâp, cerh ve ta'dîl ile ilgili temel konular, hadis ricâli ile ilgili birkaç konu, kaynağı ve kuvveti bakımından hadis türleri.

⁹ Tez hakkında doğrudan ve daha detaylı bilgi edinmek için bkz. Kahraman, *el-Hatîb el-Bağdâdî'nin İbnü's-Salâh'a Etkileri*, s. 33 vd. *Mukaddime* ile kısa bir mukayesesi yapılan diğer bir eser de Kâdî İyâz'ın *el-İlmâ* 'sıdır. Asıl amacı Kâdî İyâz'ı ve (genel olarak hadis alım ve aktarım yollarından bahseden) *el-İlmâ* 'yı tanıtmak olan Ali Yücel, eserin *Mukaddime* ile olan ilişkisine de özet olarak değinmiştir. Bkz. Ali Yücel, *Mağribli Muhaddis Kâdî İyâz ve Hadis Usûlü Eseri (el-İlmâ)*, Beka Yayıncılık, Aralık-2018, İstanbul, s. 178 vd.

¹⁰ Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya-2015.

¹¹ Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul-2013.

¹² *DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*, 2006, c. XI, s. 198-200.

¹³ *DİA*, 2006, c. XXXI s. 121-124.

¹⁴ Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 15, Yıl: 2007, s. 55-68.

Özşenel, “Bir Hadis Usûlü Klasîği Olarak *Ulûmü’l-hadîs* ve Etkileri”¹⁵; Hüseyin Kahraman, “İbnü’s-Salâh ve *Ulûmü’l-hadîs*’i”¹⁶; Mehmet Ali Sönmez, “İbnü’s-Salâh’ın *Mukaddime*’sinden Önce Hadis Usûlü Alanındaki Çalışmalar”¹⁷; Ali Arslan, “*Mukaddimetü İbni’s-salâh* İsimli Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar”¹⁸; Zübeyde Özben, “Hanefîler’in *Mukaddime* Temelli Hadis Usûlü Literatürüne Katkısı”¹⁹; Yavuz Köktaş-Fatih Gümüş, “Mürsel Hadis Kavramının Gelişiminde İbnü’s-Salâh’ın Rolü”²⁰; Mohammed Shaikh Tamarkhan, *İbnü’s-Salâh eş-Şehrezûrî ve eseruhû fi’l-fikhi’s-şâfi’*²¹; Nuri Tuğlu, “Hadis İlminde Kitap Esaslı Sıhhat Tespiti Üzerine Bazı Mülâhazalar (Hâkim en-Neysâbûrî ve İbnü’s-Salâh Özelinde)”²²; H. Musa Bağcı, “Hadis Çalışmalarının Gerileme Dönemlerinde Hadiste İctihâd Kapısının Kapatılması Sorunu”²³. Tunahan Erdoğan, “Hadiste İctihâd Kapısı Kapanmış mıdır?”²⁴; Tunahan Erdoğan, “Hadis Usûlü Literatüründe Yerleşik Bir Kabulün Tenkidi: Bir İhtisar Örneği Olarak İbn Hacer’in *Nuhbetü’l-fiker*’i”²⁵.

¹⁵ *KLASİK*, “Klasîği Yeniden Düşünmek” serisi, İslam ve Klasik bölümü, Hız. Sami Erdem ve M. Cüneyt Kaya, birinci basım, Haziran-2008, s. 29-38. Bu makalenin isminde “etkileri” kelimesi yer alsada İbnü’s-Salâh’ın kendisinden sonraya tesirine, sadece *Mukaddime* üzerine bina edilen eserler bağlamında değinilmiştir.

¹⁶ *UÜİFD (Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi)*, sy. 6, c. VI, s. 335-341.

¹⁷ *SÜİFD (Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi)*, sy. 1, 1985, s. 51-60.

¹⁸ *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt/Vol: 6, Sayı/Issue: 5, 2017, s. 2459-2474.

¹⁹ *İslam Araştırmaları Dergisi*, sy. 36, 2016, s. 1-31.

²⁰ *RTEÜİFD (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi)*, 16 (2019): 242-263.

²¹ Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Arapça) Bingöl-2017.

²² *Dini Araştırmalar Dergisi*, Temmuz-Aralık, 2012, c. : 15, sy. 41.

²³ *İslam’ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Kutlu Doğum Sempozyumu-2001*, TDV Yayınları, Ankara: 2003, s. 514-573. İctihâd kapısının kapatılması ve ilmi çalışmaları donuklaşması meselesi ile İbnü’s-Salâh’ın ilgisi tartışılmıştır.

²⁴ *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-III*, İlmî Etüdler Derneği, İstanbul-2016. Bu bildiride “tashih kapısının kapatılması” meselesi üzerinden hadiste ictihâd kapısının kapanıp kapanmadığına dair tartışmalar değerlendirilmiştir. Bu çalışma, aynı zamanda yazarın İbnü’s-Salâh’ın tashih kapısını kapatması ile ilgili tezinin özetidir.

²⁵ *TARR (Turkish Academic Research Review) Türk Akademik Araştırmalar Dergisi*, c. 1, sy. 1, Aralık/December 2016, s. 49-59. Bu makalede *Nuhbe*’nin, *Mukaddime*’nin muhtasarı olduğu genel kabulüne karşı çıkmıştır. Hem *Mukaddime*’yi hem de *Nuhbe*’yi ilgilendiren önemli bir yanlış kabulü düzeltmesi yönüyle bu çalışmanın önemli olduğu düşünülmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBNÜ'S-SALÂH, *ULÛMÜ'L-HADÎS* VE KAYNAKLARI

Ulûmü'l-hadîs'in kaynaklarından, İbnü's-Salâh'ın etkilenmesi ve sonraya etkisinden bahsetmeden önce İbnü's-Salâh'ı ve *Ulûmü'l-hadîs*'i kısaca tanımakta ve bazı konulara değinmekte fayda vardır.

1.1. İbnü's-Salâh

Hicrî 577 yılında Musul'a bağlı Şehrezûr beldesinde dünyaya gelen İbnü's-Salâh, ilk tahsilini Esediye Medresesi müderrislerinden babası; Salâhuddîn/Abdurrahmân b. Osmân'dan (ö. 618/1221) aldı. Babasından Kur'ân-ı Kerîm ve fıkıh dersleri yanında Şâfiî fikhına dâir kitaplar da okuyan İbnü's-Salâh²⁶, daha sonra babasının teşviki ve yönlendirmesiyle ilmî seyahatlere başladı²⁷. İlk olarak Musul'a gönderilen İbnü's-Salâh, İbnü's-Semîn Ubeydullâh b. Ahmed'den (ö. 588/1192)²⁸ hadis dersleri aldı. Akabinde Nizâmiye Medresesinde²⁹ İmâdüddîn Ebû Hâmid Muhammed b. Yûnus'a (ö. 608/1211) yardımcılık yaptı³⁰. Sonrasında Bağdât, Hemedân, Nişabur, Horasan, Merv, Kazvin, Halep ve Dimaşk gibi beldelelerdeki İslam âlimlerinden de istifade eden İbnü's-Salâh, tefsir, hadis, fıkıh ve Arap dili sahalarında kendisini geliştirdi. Kudüs'teki Salâhiye/Nâsırıye Medresesi ve Dimaşk'taki Revâhiye Medresesinde ders verdikten sonra Eşrefiye Dâru'l-Hadîsi'nin yöneticiliğine getirildi³¹. Ömrünün sonuna kadar burada tadrîsâta devam eden İbnü's-Salâh, 643/1245 yılında Eşrefiye

²⁶ Kaynaklarda henüz bıyığı çıkmamış bir delikanlı iken okuduğu söylenen eser, Ebû İshâk eş-Şirâzî'nin (ö. 476/1083) *el-Mühezzebe*'dir. Bkz. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, thk. İhsân Abbâs, Dâru Sâdır-Beyrût, I-VII, c. III, s. 243. Bazı kaynaklarda bu eseri, Musul'da İbnü's-Semîn Ubeydullâh b. Ahmed'den (ö. 588) okuduğu söylenir. Krş. Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfiyyîn*, thk. Dr. Ahmed Ömer Hâşim - Dr. Mehmet Azb, Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, 1993, s. 857; Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Tezkirâtü'l-huffâz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye-Beyrût-Lübân, 1998, I-IV, c. IV, s. 149. İtr'in takdimine göre *el-Mühezzebe*'i babasından okumuştur. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, (muhakkikin sunuşu) s. 7.

²⁷ Babasının teşviki ve yönlendirmesiyle başladığı bu ilmî seyahatlerini kendisi devam ettirmiştir. Bkz. İbn Kâdî Şühbe, Takıyyüddîn Ebû Bekir b. Ahmed, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, thk. Dr. El-Hâfız Abdülalîm Hân, Âlemü'l-kütüb, Beyrût-1407, I-IV, c. II, s. 113; İbn Hallikân, *Vefeyât*, c. III, s. 244-5.

²⁸ Bu zat 588 tarihine vefat ettiğine göre İbnü's-Salah, on-on bir yaşlarında iken ya da daha erken yaşta bu zattan ders almış olmalıdır. Bu zat hakkında daha fazla bilgi için bkz. İbnü'l-Müstevfî, el-Mübârek b. Ahmed b. el-Mübârek b. Mevhub el-Lahmî (ö. 637), *Târîhu Erbil*, thk. Sâmî b. Seyyid Hammâs es-Sakkâr, nşr. Vezâretü's-sekâfeti ve'l-i'lâm, Dâru'reşîd li'n-neşr, Irâk-1980, I-II, c. II, s. 695.

²⁹ M. Yaşar Kandemir, "İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî", *DİA*, c. XXI, s. 198.

³⁰ İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, c. II, s. 113; İbn Hallikân, *Vefeyât*, c. III, s. 243.

³¹ Sittü's-Şâm Zümrüd Hâtûn bnt. Eyyûb Medresesi gibi başkaca medreselerde de ders vermiştir. Bkz. Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Dâru'l-Hadîs-Kâhire, 2006, I-XVIII, c. XVI, s. 360.

Dâru'l-Hadisî'ndeki evinde vefat etti³². Yaşadığı dönemde o kadar meşhur olmuştur ki tek başına “şeyh/hoca” denildiğinde o anlaşılırdı³³. İbnü's-Salâh, ilmin ağırlığını koruyan vakarlı bir kimse olup taşıdığı ilmin güzelliğini ve değerini göstermek için dış görünüşüne ve kıyafetinin şık olmasına oldukça özen gösterir³⁴, Arap diline vukufu sayesinde son derece fasih konuşurdu. Kur'ân'ı ve hadisleri te'vîl etmekten uzak dururdu. Bu yüzden kendisinin selefi olduğu dillendirilmiş, bazı çalışmalarda bu söylemin birtakım yanlış anlamalara neden olduğu ifade edilmiştir³⁵. Ayrıca İbnü's-Salâh zamanının hükümdarlarının da sevgi ve saygısını kazanmış, yöneticiler onun fetvasına binâen bölgede mantık ve felsefe okutulmasını yasaklamışlardır. Bir ara İbnü's-Salâh'ın kendisi de mantığa dâir bir miktar eğitim almışsa da hocasının ikazının akabinde ders almayı bırakmıştır³⁶.

İbnü's-Salâh'ın yaşadığı dönem, Eyyûbî Hânedânı'nın hükümrân olduğu (570-648/1174-1245) bir zaman dilimine rastlar. Bu dönemde Müslümanlar, doğuda Moğol istilasıyla uğraşırken batıda haçlılarla mücadele etmekteydi. İbnü's-Salâh'ın 6 yaşında olduğu sıralarda Salâhuddîn Eyyûbî (ö. 598/1193), Kudüs'te 88 yıldır süregelen haçlı işgaline son verdi. Bu yenilginin ardından Haçlılar Kudüs'ü geri almak için çetin mücadelelere giriştiler ve Eyyûbî Devleti'ni sürekli baskı altında tuttular. O vakit yaşanan olaylar üzerine İbnü's-Salah, Kudüs Nâsırıye/Salâhiye medresesindeki derslerini bırakarak Dımaşk'a döndü. Aynı dönemde Moğollar Irak sınırlarına kadar dayandı. Bu dönemde Müslümanlar da birbirleriyle kavgalı olup birlik kuramadıkları için halk büyük zulme uğradı³⁷. Neticede halk çetin bir kıtlık ve

³² İbnü's-Salâh hakkında daha fazla bilgi için bkz. İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, c. II, s. 113-5; İbn Hallikân, *Vefeyât*, c. III, s. 243-5; Zehebi, *Tezkira*, c. IV, s. 149; Kandemir, “İbnü's-Salâh”, *DİA* c. XXI, s. 198. Abdullah Mohammed Salim Shareef, *İbnü's-Salâh'ın “el-Fetâvâ” Adlı Kitabı Çerçevesinde Fikhî Görüş ve Tercihleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bingöl-2016, s. 1-3.

³³ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, (İtr'in sunuşu) s. 11.

³⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, (İtr'in sunuşu), s. 13-4.

³⁵ Bkz. Mehmet Özşenel “Bir Kriz Dönemi Âlimi Olarak İbnü's-Salâh ve Eseri *Ulûmü'l-Hadîs*”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 15, Yıl: 2007, s. 60-61; Nagihan Yanar, *İbnü's-Salâh'ın Sahih Hadis İle ilgili Görüşlerine Yöneltilen Tenkitler (İrâkî ve İbn Hacer Özelinde)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013-İstanbul., s. 11-12.

³⁶ Bkz. Kandemir “İbnü's-Salâh” c. XI, s. 198. Felsefe ve mantığa dair fetvaları ve bu görüşleri etrafında cereyan eden bazı tartışmalar için bkz. Yanar, *İbnü's-Salâh'ın Sahih Hadis ile İlgili Görüşlerine Yönelik Tenkitler*, s. 11-12; Kandemir, “İbnü's-Salâh”, c. XI, s. 199; Özşenel, “Bir Kriz Dönemi Âlimi”, s. 60-61.: Krş. Mohammed Shaikhan Tamarkhan, *İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî ve eseruhû fi'l-fikhi's-Şâfiî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bingöl-2017, s. 23-27. Müellifin mantık derslerini bırakması bazılarınca bu alandaki “kabiliyetsizliğine(!)” bağlanmıştır. Bkz. Bağcı, “Hadiste İctihâd Kapısının Kapatılması Sorunu”, s. 548-9. İlme ve ibadete düşkünlüğünü ve ilimdeki rûsûhunu görmek için, ayrıca muâsırı olan-olmayan âlimlerin İbnü's-Salâh hakkındaki hüsn-i şehadetlerine dair bkz. Tamarkhan, *İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî ve eseruhû fi'l-fikhi's-Şâfiî*, s. 23-27.

³⁷ Krş. Özşenel, “Bir Kriz Dönemi Âlimi”, s. 56-7; Arslan, “*Mukaddimetü İbni's-Salâh*”, s. 2460; Kandemir, “İbnü's-Salâh”, c. XXI, s. 198; Tamarkhan, *İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî ve eseruh*, s. 2-3; Mehmet Özşenel, “Bir Hadis Usûlü Klasîği Olarak *Ulûmü'l-hadîs* ve Etkileri”, *Klasik* (44. Kitap), Klasîği Yeniden Düşünmek Serisi, Edt. Sami Erdem, İslam ve Klasik, hzr. Sami Erdem ve M. Cüneyt Kara, birinci basım, Haziran-2008, s. 31.

yokluk içinde kıvrandı, yollar cesetlerle dolup taşı, ölülerini defnetmekten aciz kalan halk cenazelerini kuyulara atmak zorunda kaldı³⁸.

Bunca siyasi ve sosyal bunalıma rağmen aynı dönemde ilmî canlılık sürdürülebilmiştir. Bunun en önemli sebebi, devlet adamlarının ehl-i sünnet akidesinin yerleşmesi ve Şîî propagandasının halk üzerindeki etkisinin kırılması için Sünnî âlimleri memleketlerine davet etmeleri, onları maddî ve manevî olarak desteklemeleri, eğitim-öğretim faaliyetinin sistemli bir şekilde ilerlemesi için medrese ve dâru'l-hadisler kurmalarıdır. Az önce belirtilen kurulum amaçları yanında devletin ihtiyaç duyduğu eğitimli kadronun yetiştirilmesi ve geniş kitlelere hitap ederek haclılarla mücadeleye adam devşirmek de bu kurumların görevleri arasındaydı. Dört mezhebe göre tedrisat yapan bu kurumlar, vakıflar ve kütüphanelerle desteklenmiş³⁹, Eyyûbî devletinin ilme ve ilim ehline fazlasıyla önem veren idari kadrosu⁴⁰ sayesinde birçok âlim yetişmiştir. Bu dönemde yetişen önemli isimlerden biri de hiç şüphesiz İbnü's-Salâh'tır⁴¹.

İbnü's-Salâh'ın biyografisinde geçen dâru'l-hadîs vurgusu önemlidir. Zira bu, hadis alanında bir ihtisaslaşmanın/uzmanlaşmanın olduğunu göstermektedir. İbnü's-Salâh'tan yaklaşık bir asır önce Nizamiye Medreseleri ile başlayan İslâmî ilimlerin okutulduğu yerlerin özelleşme ve müesseseleşme süreci, Eyyûbîlerden Nureddin Zengi (ö. 569/1173) zamanında genel medreselerden ayrı olarak ilk dâru'l-hadislerin⁴² açılmasıyla bir üst basamağa terfi etmiştir. Genel dini eğitim veren medreselerin aksine dâru'l-hadisler özellikle hadis için tahsis edilmiş eğitim yurtlarıdır. Öğrenci olarak bile girmenin zor olduğu dâru'l-hadîslere

³⁸ Tamarkhan, *İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî ve eseruh*, s. 4.

³⁹ Bedrettin Basuğuy, "Salâhaddîn-i Eyyûbî Döneminde İlmî Hayat ve Dönemin Önde Gelen Âlimleri", *I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 13-14-15 Ekim 2016-Elazığ, s. 566; Arslan, "*Mukaddimetü İbnü's-Salâh*", s. 2460; Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, MÜİFV (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları), İstanbul, 2017, s. 141; Mahmut Dünder, "Salahaddin Eyyûbî'nin İlim Sevgisi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. X, Sy. 54, Yıl: 2017, s. 987; Özşenel, "Bir Kriz Dönemi Âlimi", s. 58-9.

⁴⁰ Eyyûbî devlet büyüklerinin ilme ve âlimlere olan desteğini görmek için bkz. Basuğuy, "Salâhaddîn-i Eyyûbî Döneminde İlmî Hayat", s. 566-584; Dünder, "Salahaddin Eyyûbî'nin İlim Sevgisi", s. 987-992.

⁴¹ Bu dönemde Ortadoğu ve yakın çevresinde Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273) ve babası Bahâeddîn Veled (ö. 628/1231), Mevlânâ'nın hocası Seyyid Burhâneddîn (ö. 638/1240), İbn Arabî (ö. 637/1239), Sühreverdî (ö. 639/1241), Seyfüddîn el-Âmidî (ö. 631/1234), Cemâleddîn el-Hasîrî (ö. 636/1238); İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249), isnadlı son sahih hadis mecmualarından *el-Ehâdisü'l-muhtâra* sahibi Ziyâeddîn el-Makdisî (ö. 643/1245), *Meşârik* musannifi es-Sâğânî (ö. 650/1252); *et-Terğîb ve't-terhîb* musannifi el-Münzirî (ö. 656/1258), İzz b. Abdisselâm (ö. 660/1262), el-Karâfî (ö. 664/1285) İbn Dakîk el-İyd (ö. 701/1302) gibi büyük âlim ve sâfil bulunmaktadır. Ayrıca asrın şahitleri ünlü muhaddis ve târihçiler, *el-Kâmil fi't-târîh* müellifi İbnü'l-Esîr el-Cezerî (ö. 630/1233) ve *Mir'âtü'z-zamân* müellifi Sibt İbnü'l-Cevzî (ö. 654/1256) bu dönemde yaşamışlardır. Bkz. Özşenel, "Bir Hadis Usûlü Klasîği", s. 31-2. Bu dönemde yetişen bazı hadis âlimleri ve benzer bir tesbit için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, (İtr'in sunuşu) s. 9-10.

⁴² Yapılan bu ilk Dâru'l-hadis, yaptırana (Nüreddîn Zengi'ye) nispetle Dâru'l-hadîsî'n-Nûriyye diye anılmaktadır. Bu dâru'l-hadis büyük muhaddis ve tarihçi İbn Asâkir (ö. 571/1175) adına yapılmıştır. Bkz. Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 141.

tayin edilen hocaların kendini ispatlamış olması beklenir⁴³. İbnü's-Salah bu tür medreselerde hocalık yapmış, hatta kendisine yönetici kadrosunda görev verilmiştir. Dâru'l-hadîs geleneği içinde Eşrefiye Dâru'l-Hadîsi'nin ayrı bir yeri vardır. Zira İbnü's-Salâh, Nevevî (ö. 676/1277)⁴⁴ ve Mizzî (ö. 742/1341)⁴⁵ gibi yazdıkları eserler sayesinde hadis ve hadis usûlü alanına önemli katkılar sunan bazı âlimler burada yetişmiştir⁴⁶.

1.2. *Ulûmü'l-hadîs*

Daha çok *Mukaddime* diye bilinen, *Ulûmü'l-hadîs* adıyla da anılan bu eserin yazarına göre adı *Ma'rifetü envâ-i ilmi'l-hadîs*'tir. Kitabın kullanımı yaygın olan isimleri ile alakalı farklı görüşler öne sürülmüşse de çoğunluğun kabul ettiği görüşe göre bu eser, usûl-i hadise dâir önemli sayılan bütün konuları bünyesinde barındırdığı için hadise yeni başlayanların giriş/başlangıç kitabı olarak düşünülmüş ve *Mukaddime* ismi revaç bulmuştur⁴⁷. İbnü's-Salâh, Eşrefiye Dâru'l-hadîsinde ders vermekle görevlendirildiği tarih olan 630/1233 yılında *Ulûmü'l-hadîs*'i yazdırmaya başlamış, 634/1237 yılında tamamlamıştır⁴⁸. *Ulûmü'l-hadîs*'in imlâ aşamasının dört yıl gibi uzun bir zaman dilimini kaplamasına İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-hadîs* ile birlikte Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *es-Sünenü'l-kübrâ*'sını da okutmuş olması neden

⁴³ Krş. Arslan, “*Mukaddimetü İbni's-Salâh*”, s. 2461; Nebi Bozkurt, “Medrese”, *DİA*, c. XXVIII, s. 323-4; Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 141; Özşenel, *Bir Kriz Dönemi Âlimi*, s. 59.

⁴⁴ M. Yaşar Kandemir, “Nevevî”, *DİA*, c. XXXIII, s. 45-9. Nevevî (ö. 676) de Eşrefiye Dâru'l-hadîs'inde yöneticilik yapanlardandır.

⁴⁵ M. Yaşar Kandemir, “Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahmân”, *DİA*, c. XXX, s. 220-1. Mizzî'nin (ö. 742) de Eşrefiye Dâru'l-hadîs'inde yöneticilik yaptığı kaydedilmiştir.

⁴⁶ İbnü's-Salâh hakkında daha fazla bilgi için bkz. Zehebî, *Siyer*, c. XXIII, s. 140-144; Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, c. IV, s. 149-151.; Salâhuddîn Halîl b. Eybek b. Abdillâh es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaûd ve Türkî Mustafâ, eser 29 cüz halinde basılmıştır. Dâru ihyâi't-türâs, Beyrût 1420h./2000m. I-XXIX, c. XX, s. 26-7; Süyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekir Celâleddîn es-Suyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, nşr. Dâr'l-kütübi'l-ilmiyye, İlk Baskı, Beyrût-1403, s. 503; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Abdülhâdî ed-Dimaşkî es-Sâlihî (ö. 744), *Tabakâtü ulemâi'l-hadîs*, thk. Ekrem el-Bûşî ve İbrâhîm ez-Zeybak, Müessesetü'r-risâle li't-tibâati ve'n-neşri ve't-tevzî', ikinci baskı, Beyrût/Lübnân, 1417h/1996m., I-IV, c. IV, s. 214-218; *el-Mevsûatü'l-müeyyessera fî terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-ikrâ-i ve'n-nahv ve'l-lügat mine'l-karni'l-evvel ilâ el-muâsirîn maa dirâsetin li-akâidihim ve şey'in min tarâifihim*, haz. Velîd b. Ahmed el-Hüseyn ez-Zübeyrî vd., ilk baskı, Mecelletü'l-hikme(t), Manchester/Britanya, 1424h./2003m., I-III, c. 2, s. 1515-7.

⁴⁷ Bkz. İbnü's-Salâh, Takıyyüddîn Ebû Amr Osmân b. es-Salâh Abdurrahmân b. Mûsâ b. Ebi'n-Nasr eş-Şehrezûrî eş-Şâfiî ve Bulkînî, Ebû Hafs Ömer b. Reslân b. Nasîr el-Kinânî el-Mısıri eş-Şâfiî, *Mukaddimetü İbni's-Salâh ve Mehâsinü'l-istilâh*, thk. Âişe Abdurrahmân bintü's-Şâtî, Dâru'l-maârif-Kâhire ts. (muhakkikin girişi), s. 39; İbnü's-Salâh, Takıyyüddîn Ebû Amr Osmân b. es-Salâh Abdurrahmân b. Mûsâ b. Ebi'n-Nasr eş-Şehrezûrî eş-Şâfiî, *Ma'rifetü envâ-i ilmi'l-hadîs*, thk. Abdüllatif el-Hümeym ve Mâhir Yâsin el-Fahl, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnân-2002, s. 52-7. (*Mukaddime*'nin ravileri, bize kadar ulaşmasını sağlayanlar ve farklı rivayetleri için bkz. *a.g.e.*, s. 39-51. “*Mukaddime*” üzerine çalışma yapanlar için bkz. *a.g.e.*, s. 52-62. *Mukaddime*'nin farklı baskıları ve nüshaları için bkz. *a.g.e.*, s. 112-135.); *Mukaddime*'nin ismi ile ilgili başkaca değerlendirmeler için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadis –Hadis İlminin Ana Konuları Bilgisi*, çev. Abdullah Aydın, (Giriş) s. 19. *Mukaddime*'nin farklı zamanlarda yapılmış baskıları için bkz. *a.g.e.*, s. 19.

⁴⁸ İbnü's-Salâh, *Hadis İlmlerinin Ana Konuları Bilgisi*, (Giriş) s. 19.

olarak gösterilmiş⁴⁹, hatta aynı zaman diliminde *Sahîh-i Müslim*'i de okuttuğu söylenmiştir⁵⁰. *Ulûmü'l-hadîs*'in imlâ meclislerinde yazılmasından dolayı imlâ tarikiyle oluşturulan varyantlarına “emâlî” de denilmiştir⁵¹.

İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-hadîs*'i yazdığı zaman diliminin hadis usûlü açısından tehzîb dönemi olduğu belirtilmektedir⁵². *Ulûmü'l-hadîs*, Abdullah Aydın⁵³ ve Mehmet Garip Özer⁵⁴ tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. Eser ayrıca Farsça ve İngilizceye de çevrilmiştir⁵⁵.

1.3. İbnü's-Salâh Öncesi ve Sonrasında Usûl-i Hadis

Hadis usûlü kaidelerinin temelini teşkil eden bazı uygulamalar, sonraki zamanlara nispetle az da olsa sahâbe döneminde de tatbik edilmiştir⁵⁶. O dönemdeki hadis usûlü uygulamalarının az olmasına ilişkin sahâbe arasında *güven* esaslı bir ilişki olduğu, sahâbîlerin arkadaşlarından aldıkları bir haber için “bu haberi kimden aldın?” gibi bir soruya ihtiyaç duymadıkları nakledilmektedir. Fakat bu güven ortamı *fitne*⁵⁷ ile birlikte yerini *şüpheye*

⁴⁹ Mustafa Macit Karagözoğlu, “Tamamlanamamış Bir Şerhin İzinde: ‘Siyânetü Sahîhi Müslim’”, *MÜİFD Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt/Sayı: 56, Haziran-2019, s. 7.

⁵⁰ Karagözoğlu, *Tamamlanamamış Bir Şerhin İzinde*, s. 8.

⁵¹ Bkz. İbnü's-Salâh, *Hadis İlimlerinin Ana Konuları Bilgisi*, (Giriş) s. 18, dipnot: 12.

⁵² Arslan, “*Mukaddimetü İbni's-Salâh*”, s. 2461-2.

⁵³ *Ulûm'ül-Hadîs -Hadis İlminin Ana Konuları Bilgisi-*, İFAV (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları), birinci baskı, Aralık-2019, İstanbul.

⁵⁴ *Hadis İlimleri, Mukaddimetü İbni's-Salâh*, Mütercim Yayınları, İkinci Baskı, yy. 2017. Bu çeviri, Aydın⁵³'nın çevirisinin aksine sade bir tercümedir. Dipnot verme ve kaynaklandırma yoktur. Arapça metin üstte, Türkçe tercüme altta verilmiştir.

⁵⁵ Detaylı bilgi için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, Trc. Abdullah Aydın (Giriş) s. 23-4.

⁵⁶ Hadis usulü denilince ilk olarak akla gelen şey *isnâddır*. O dönemde isnadın niçin az kullanıldığının tahlili için bkz. Ahmet Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi (Hicrî İlk Üç Asır)*, Marmara Üniversitesi İFAV, İkinci Baskı, İstanbul-2014, s. 45-47, s. 55 vd; Ahmed Naim, *Tecridi Sarih Tercemesi ve Şerhi*, Beşinci Baskı, Başbakanlık Basımevi-Ankara 1979, s. 51 vd; Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 26 vd. Sahâbenin hadis alma ve nakletme hususundaki hassasiyetleri için ayrıca bkz. Muhammed Acâc el-Hatîb, *es-Sünnetü kable't-tedvîn*, Dâru'l-Fikr, 1429h./2009m. Beyrût-Lübnân, s. 42 vd. Bize kadar ulaşan bazı nakiller için bkz. Muhammed Celâl, *Menhecü İbni's-Salâh*, s. 18-21; Enbiya Yıldırım, *Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular -Büyük Muhaddis Şuayp Arnavut'la Söyleşi-*, Rağbet Yayınları, İstanbul-2011, s. 142. Burada Şuayp Arnavut, metin tenkidinin sened tenkidinden önce başladığını da söylemektedir. Özellikle hicrî birinci asrın ortalarından itibaren başlayan isnad sistemi, gelişerek sonraki asırlarda en mükemmel haline kavuşmuştur. İ. L. Çakan, hadis ilminin gelişimine etki eden iki temel unsurdan söz etmiştir. Bunlardan biri, *tebliğ* görevidir; diğeri, Hz. Peygambere *yalan isnad etmeme* hassasiyetidir. İkincisinin oluşumunu tetikleyen “kim benim adıma bilerek yalan isnad ederse cehennemdeki yerine hazırlansın” hadisidir. Allâh Rasûlünün hadislerini tebliğ etme gayesiyle yola çıka sahabe nesli ve sonraki nesiller, az önceki hadisin de etkisiyle hadis usulü ilminin oluşumuna ciddi katkılar sağlamışlardır. Bkz. İ. L. Çakan, *Ana Hatlarıyla Hadis*, s. 38 vd.

⁵⁷ *Fitne*nin ne olduğu ile ilgili bazı yorumlar için bkz. Ebu'l-Fadl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Muhammed Avvâme, İlk Baskı, Dâru'l-minhâc li'n-neşri ve't-tevzî' Cidde/Mekke – Dâru'l-yûsir, li'n-neşr, Medine, 1437h./2016m. I-V, c. III, s. 160.

bırakmış, sonrasında artık *isnad* sorulur olmuştur⁵⁸. İsnad sisteminin oturmaya başladığı ilk zamanlarda hadis usûlü kaideleri de tıpkı hadisler gibi sözlü/şifâhî olarak nakledilmiş⁵⁹, bu durum tahminlere göre hicrî ilk iki asrı içine almıştır. Zira bu dönemde hadis usûlüne dâir yazılmış ve elimize ulaşmış bir kaynak bilinmemektedir⁶⁰. İkinci asrın sonlarına doğru ve üçüncü asırda hadis usûlü konuları, bazen hadis kitaplarında bazen bir hadis kitabını tanıtmak amacıyla kaleme alınan bir risalede bazen de usûl-i fıkıh kitaplarında dağınık olarak zikredilmiştir⁶¹. Bu aşamada bilgiler kısmen tedvin edilmiş olmakla birlikte bütün konuları kapsar halde değildir. Hadis usûlüne dâir ilk derli toplu bilgilerin zikredildiği bazı eserler ve bölümleri şunlardır: Şâfiî'nin (ö. 204/820) "*er-Risâle*" adlı eserinin hadis-sünnet ile ilgili kısımları, Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) *Sünen*'ini tanıtmak için Mekkelilere yazdığı risale, Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Sünen*'inin sonuna eklediği "*İlel*" kısmı ve Müslim'in (ö. 261/875) *Sahih*'ine yazdığı mukaddime. Bu kitaplarda ve hadislerle ilgili diğer eserlerde anlatılan ve tatbik edilen kaideler, o dönemde daha çok sözlü olarak ve kısmen yazılı halde nakledilmiştir⁶².

İsnad gibi sahâbe zamanında başlayan cerh ve ta'dîl faaliyetleri tâbiîn döneminden itibaren daha bir itina ile yürütülmüştür. Bunun için rihleler yapılmış, ikinci ve üçüncü asır âlimlerince bu alanda bazı eserler dahi verilmiştir. Mesela Ali b. el-Medînî'nin (ö. 234/849) *Ulûmü'l hadîs*'i ve Muhammed b. Abdullah b. Abdilhakem'in (ö. 268/882) *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs ve kemmiyyeti ecnâsihâ* isimli eseri bu meyanda zikredilmektedir⁶³. Ne var ki bu eserlerin günümüze ulaştığına dâir bir bilgi elde edilememiştir. Bu kitaplar zamanımıza ulaşamamış olsa da bu âlimlerin (en azından bazı) fikirleri, şifahi yollarla nakledilip başka

⁵⁸ Ahmet Yücel, "İlk Hadis Usûlü Eserlerinin Yazıldığı İlmî Ortam" *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, yıl: 2004, sy. 13, s. 242. Yücel, cerh ve ta'dîl faaliyetlerinin de eş zamanlı olarak başladığını belirtmiştir; Nuri Tuğlu, "Hadis İlminde Kitap Esaslı Sıhhat Tespiti Üzerine Bazı Mülâhazalar (Hâkim en-Neysâbü'rî ve İbnü's-Salâh Özelinde)", *Dini Araştırmalar Dergisi*, Temmuz – Aralık, 2012, Cilt: 15, Sayı: 41, s. 137.: Çakan, *Ana Hatlarıyla Hadis*, s. 25-6.

⁵⁹ Kuralların yazılmayıp şifâhî olarak nakledilmesinde asıl etkenin "isnâd kurallarının hadislerle karışması" endişesi olduğu söylenmiştir. Sahabe dönemi ile birlikte kibar-ı tâbiîn dönemini de içine alan bu aşamada tıpkı hadisler gibi hadis usulü kaideleri de hocalardan öğrencilere *semâ'* (sözlü kültür) yoluyla aktarılmıştır. Bkz. Yücel, "İlk Hadis Usûlü Eserlerinin Yazıldığı İlmî Ortam", s. 247.

⁶⁰ Üçüncü asır içerisinde bize ulaşan-ulaşmayan bazı eserlerin varlığı bilinmektedir. Bize kadar ulaşmayanlardan Ali b. el-Medînî'nin *Ulûmü'l-Hadîs*'i ve bize kadar ulaşma şansı bulan Müslim'in *Sahih*'ine yazdığı mukaddime örnek verilebilir. Bkz. Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu*, s. 23.

⁶¹ Hadis usulü ilminin ilk safhaları ve tedvin edilmeye başlamasıyla ilgili bazı değerlendirmeler için bkz. İbrâhîm Mahmûd Âl-i Harem, *Hadis Kitaplarının Mukaddimelerinde Hadis Usulü (Hicrî Beşinci Asrın Sonuna Kadar)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi, Kânûn-i Sâni-2018, s. 1, 5.

⁶² Daha detaylı bilgi için bkz. Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu*, s. 45 vd; *Hadis el Kitabı*, Edt. Zişan Türçan, Grafikler Yayınları, Ankara-2016, s. 39 vd; Nevzat Tartı, *Muhtasar Hadis İlimleri ve Usulü*, Otto Yay., 2. baskı, Ekim-2016, s. 103 vd.

⁶³ Aslan, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, s. 2461-2, Dipnot: 5.

kitaplarda kayda geçirilerek günümüze kadar ulaşma şansı bulmuştur. Nitekim sonraki dönemlerde yazılan bazı eserler, o dönemde yaşamış âlimlerin görüşleriyle doludur⁶⁴.

Önceleri şifahen nakledilen sonra da fıkıh usûlü kitaplarıyla hadis mecmualarında dağınık halde kaydedilen hadis usûlü konuları üçüncü asırla birlikte belli bir olgunluk seviyesine ulaşmış, o zamanda cereyan eden ehl-i hadis ve ehl-i rey tartışmalarının da etkisiyle⁶⁵ dördüncü asırda bilinen ilk müstakil ürünlerini vermiştir. Râmeihürmüzî (ö. 360/971) ile başladığı kabul edilen bu dönem, Hâkim (ö. 405/1014) ve el-Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) eserleriyle devam etmiştir. el-Hatîb el-Bağdâdî'nin hadis usûlünün hemen her alanına dâir yazdığı müstakil eserler sayesinde hadis usûlü konuları oldukça olgunlaşmış, Hatîb'den sonra gelen âlimlerin fikirleriyle zenginleşmiş, İbnü's-Salâh'a gelindiğinde ise *Ulûmü'l-hadîs*'in kaleme alınmasıyla hadis usûlü, o zamana kadarki en derli toplu haline kavuşmuştur⁶⁶.

Hadis usûlünün ilk teşekkül döneminde bilgiler ister sözlü isterse kitap halinde nakledilsin aynı hadis naklinde olduğu gibi çoğunlukla kitabın müellifine ya da bilginin güvenilir ravisine kadar devam eden isnadlarla nakledilmiştir⁶⁷. Kâdî İyâz (ö. 544/1149) ile birlikte isnadlı bilgi naklinde bir kırılma yaşanmış, bilgiler çoğunlukla senedsiz nakledilmiş⁶⁸, İbnü's-Salâh'a gelindiğinde ise isnad neredeyse tamamen terk edilmiştir⁶⁹. İbnü's-Salâh'ın senedli bilgi naklini terk etmesinin nedeni, kendi ifadesiyle isnadın artık eski işlevini yitirmiş olmasıdır. Ona göre artık isnadın devam etmesindeki asıl gaye, bu ümmete mahsus bir özellik olan isnadın sürdürülme arzusudur⁷⁰. İsnadın asıl işlevini yitirmesi ise ravilerin liyakat/ehliyet/yeterlilik seviyelerinin oldukça düşmüş olması ve mevzu bahis ravilerin hadis naklinde gereken hassasiyeti göstermemeleri ile doğrudan ilgilidir. İbnü's-Salâh'ın ifadelerinden açıkça anlaşılan bu durumun yanında isnadı terk etmenin bizce artı bir faydası

⁶⁴ İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327) *el-Cerh ve't-tadîl*'i buna örnektir. Başta babası (Ebû Hâtim [ö. 277]) olmak üzere geçmiş âlimlerin görüşlerinin bugüne gelmesinde hatırı sayılır katkısı olmuştur. İlk dönem hadis usûlü hakkında daha fazla bilgi için bkz. Mehmet Ali Sönmez, "İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'sinden Önce Hadis Usûlü Alanındaki Çalışmalar" *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, 1985, s. 51-60.

⁶⁵ Yücel, *İlk Hadis Usûlü Eserlerinin Yazıldığı İlmî Ortam*, s. 259 vd. (Sonuç Bölümü)

⁶⁶ Krş. İbn Hacer, *Nüzheti'n-nazar fî tavihi Nuhbeti'l-fiker*, İ'tisam Yayınları, ts., s. 26-31.

⁶⁷ Mesela bkz. Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullâh, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, thk. Es-Seyyid Muazzam Hüseyin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, İkinci Baskı, Beyrût-1977; Râmeihürmüzî, Ebû Muhammed el-Hasen b. Abdurrahmân İbn Hallâd, *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî*, thk. Dr. Muhammed Acâc el-Hatîb, Üçüncü Baskı, Dâru'l-Fikr, Beyrût-1404.

⁶⁸ Bkz. Kâdî İyâz, Ebu'l-Fadl İyâd b. Mûsâ, *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'*, thk. Es-Seyyid Ahmed Sakar, Dâru't-Türâs/el-Mektebetü'l-atîkiyye, Kâhire/Tûnus, 1970.

⁶⁹ Örnek olarak İbnü's-Salâh'ın *Ulûm'ül-hadîs*'i ve Kâdî İyâz'ın *el-İlmâ'*ı karşılaştırılabilir. Kitaplar incelendiğinde İbnü's-Salâh'ın on yer dışında isnad kullanmadığı, Kâdî İyâz'ın da zaman zaman isnadı terk ettiği görülecektir.

⁷⁰ İbnü's-salâh, *Ulûm'ül-hadîs*, s. 16-17.

da vardır. Şöyle ki isnadların günden güne artan ravi sayısı sebebiyle oldukça uzaması, senedin sonunda asıl ulaşılması hedeflenen bilginin isnad zincirleri arasında kaybolmasına neden olmuştur. Alanda uzman olanlar için belki bir sıkıntı oluşturmayacak olan bu durum, hadise yeni başlayanlar/öğrenciler için (asıl bilgiye odaklanma, ilgili tüm verileri bir arada görüp analiz ve sentez yapma açılarından) zorluk çıkarabilir. İsnadın terk edilmesiyle bahsettiğimiz bu zorluk ortadan kalkmış, bilgileri birbiri ardınca sıralama, analiz ve sentez yapma imkânı doğmuştur. Bu imkândan olabildiğince faydalanan İbnü's-Salâh, mevcut verilerin yorumlanması ve harmanlanmasına epey mesai harcamıştır⁷¹. Bu esnada tenkit, te'kid, tercih, te'vîl ve tafsîl gibi faaliyetlerde de bulunan İbnü's-Salâh, kendisinden sonraki süreçte hem takdir ve taklit hem de tenkit edilmiştir⁷².

İşte böylece *Ulûmü'l-hadîs* ile önemli bir gelişme kaydeden hadis ıstılahları ilmi yine bu eser çevresinde oluşan hatırı sayılır sayıdaki şerh, ta'lik, nüket, ihtisâr ve nazma çekme türünden eserler sayesinde gelişimini sürdürmüştür⁷³. Öyle ki *Ulûmü'l-hadîs* üzerine bina edilen bazı eserler, yeniden ihtisar, nazım ve şerhe konu olabilmıştır. Örneğin Nevevî (ö. 676/1277), *Ulûmü'l-hadîs*'i önce *İrşâdü tullâbi'l-hakâik ilâ ma'rifeti süneni hayri'l-halâik* adıyla ihtisar etmiş, sonra bu ihtisarı *et-Takrîb ve't-teysîr li-ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr fi usûli'l-hadîs* yeniden ihtisar etmiştir. Bu iki muhtasar üzerine bina edilen onlarca eser de eklenince *Ulûmü'l-hadîs* etrafında büyük bir hadis usûlü edebiyatı teşekkül etmiştir⁷⁴. *Ulûmü'l-hadîs* etrafında oluşan bu hadis usûlü edebiyatı, aslında önemli oranda onun tenkitli muhtasarı diyebileceğimiz Nevevî'nin (ö. 676/1277) *Takrîb*'i esas alınarak yazılmıştır. *Takrîb* üzerine yapılan bu çalışmalar, *Ulûmü'l-hadîs* üzerine bina edilen eserler arasında sayılmıştır.

⁷¹ İbnü's-Salâh'ın mukallit değil, muhakkik ve münekkit bir âlim olduğuna dair bir değerlendirme için bkz. Karagözoğlu, "Tamamlanamamış Bir Şerhin İzinde", s. 1, 15-6. Bunun aksini düşünen bir görüş için bkz. Bağcı, "Hadiste İctihâd Kapısının Kapatılması Sorunu", s. 545 vd.

⁷² Erdoğan "Hadiste İctihâd Kapısı Kapanmış mıdır?", s. 37-8. İbnü's-Salâh'a yönelik tenkitler için özellikle "Nüket" tarzı eserlere bakmakta yarar vardır. İbn Hacer, Zerkeşi, Moğaltay b. Kılıç, İbnü'l-Lebbân ve Ebnâsî gibi âlimler, nüket tarzı eser verenler arasında sayılabilir. Zerkeşi ve İbn Hacer eserlerine "Nüket" adını vermiş, diğerleri böyle bir isim kullanmamış olsa da bu kitapların hepsinde İbnü's-Salâh'a yönelik tenkitler bulmak mümkündür. Aslında İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'si üzerine yapılan hemen her çalışmanın bir miktar eleştiri içerdiği rahatlıkla söylenebilir. Bu durumda az önce ismi verilen âlimler, sadece birkaç misalden ibaret kalmış olur. Detaylı bilgi için bkz. Aslan, "*Mukaddimetü İbni's-Salâh*", s. 2459-2474. Ayrıca bkz. Özşenel, "Bir Hadis Usûlü Klasik Olarak *Ulûmü'l-hadîs*", s. 35.

⁷³ Bu durumu donuklaşma ve gerileme olarak değerlendiren bir çalışma için bkz. Bağcı, "Hadiste İctihâd Kapısının Kapatılması Sorunu", s. 545 vd. ve karşı. Nûreddîn İtr *Menhecü'n-nakd fi ulûmi'l-hadîs*, Dâru'l-fıkr, Dimaşk-Sûriye, 1401h./1981m., s. 66-7.: Özşenel, "Bir Kriz Dönemi Âlimi Olarak İbnü's-Salâh", s. 65.

⁷⁴ Bu çalışmaların listesine ve daha başka bilgilere ulaşmak için bkz. Aslan, "*Mukaddimetü İbni's-Salâh*", s. 2464-2470; Muhammed Râtib, *Menhecü İbni's-Salâh*, s. 180-183; M. Yaşar Kandemir, "*Mukaddimetü İbni's-Salâh*", c. XXXI s. 121-124; Kahraman, *İbni's-Salâh ve Ulûmü'l-Hadîs*'i, s. 341; Yanar, *İbni's-Salâh'ın Sahih Hadis Hakkındaki Görüşlerine Yönelik Tenkitler*, s. 16-26; Tamarkhan, *İbni's-Salâh ve eseruh*, s. 36-37; Özşenel, "Bir Kriz Dönemi Âlimi Olarak İbnü's-Salâh", s. 64-67; İ. Lutfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, MÜİFV (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları), 20. Baskı, Kasım-2016, İstanbul, s. 224-225.

Ulûmü'l-hadîs'in hadis usûlü tarihinde elde ettiği konumu gösteren önemli bir husus bu alanda “İbnü's-Salâh öncesi ve sonrası” diye bir ayrımın oluşmuş olmasıdır. Bu ayrım, doğrudan zikredilmese de yapılan bazı çalışmalarda bu ayrıma işaret etmektedir. Meselâ M. Ali Sönmez, bir çalışmasında İbnü's-Salâh'a kadar olan dönemde ortaya konulan hadis usûlü eserlerini ele almış, birçok incelemede ise İbnü's-Salâh sonrası telifler listelenmiştir⁷⁵. Tüm bunlar, İbnü's-Salâh ile birlikte hadis usûlünde yeni bir dönemin başladığını düşündürmektedir. İbnü's-Salâh sonrasında ortaya çıkan eserlerin –*Nuhbe* ve *Nüzhe* kaleme alınincaya değin- çok yüksek oranda *Ulûmü'l-hadîs* merkezli olması, meselenin bu yönüne vurgu yapan önemli bir göstergedir.

Ulûmü'l-hadîs'in önemini ve etkisini vurgulayan bu verilere karşın H. Musa Bağcı tarafından İbnü's-Salâh sonrası çalışmaların özgürlük ve özgünlük açısından İbnü's-Salâh öncesine göre durgunlaştığı hatta gerilediği iddia edilmiştir. İbnü's-Salâh öncesi eserlerin müstakil birer kitap olması, İbnü's-Salâh sonrasında ise eserlerin *Ulûmü'l-hadîs* üzerine bina edilmesi, bu yaklaşımın dayanaklarından biri olarak düşünülmüştür⁷⁶. Bize göre *Ulûmü'l-hadîs*'in hadis usûlüne dâir önemli bir eksiği kapatmış olması, o zamana kadar yapılan çalışmaları özetlemekle beraber o ana değin hiç değinilmemiş konulara da girmesi ve böylece alanında ideal bir eser olarak ortaya çıkması, tabîî olarak *Ulûmü'l-hadîs*'in birçok çalışmada temel kaynak seçilmesini sağlamıştır. Bu durum bir gerilemeye değil bilakis gelişime sebep olmuştur. Zira ondan sonra gelenler onun eserini esas almış olsalar da birçok noktada ona muhalefet ederek hadis ilminin gelişimini sürdürmesine yardımcı olmuşlardır. Bu gelişimin bir sonucu olarak *Ulûmü'l-hadîs*'ten yaklaşık iki asır sonra *Ulûmü'l-hadîs*'i hadis usulü alanındaki ilk sıradan indiren *Nuhbe* ve onun şerhi olan *Nüzhe* kaleme alınmıştır⁷⁷. İbn Hacer bu eserleri kaleme alincaya değin İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-hadîs*'i esas alınarak telif yapılmaktayken İbn Hacer sonrasında önemli oranda onun *Nuhbe* ve *Nüzhe*'si temel alınarak

⁷⁵ Bkz. Arslan, “*Mukaddimetü İbnî's-Salâh*”, s. 2459-2474; Sönmez, “İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'sinden Önce Hadis Usûlü Alanındaki Çalışmalar”, s. 51-60; Özşenel, “Bir Kriz Dönemi Âlimi”, s. 55-68.

⁷⁶ Bkz. ve krş. Bağcı, “Hadiste İctihâd Kapısının Kapatılması Sorunu”, s. 545 vd.

⁷⁷ *Nuhbe*'nin ve dolayısıyla *Nüzhe*'nin *Mukaddime*'ye yapılmış bir ihtisar çalışması olduğu zannedilmiştir. Ayrıca hem *Nuhbe* ve *Nüzhe*, hem de bu iki eser üzerine yapılan çalışmalar *Mukaddime* üzerine yapılan çalışmalar arasında sayılmıştır. Fakat biz, bunun doğru olmadığı kanaatindeyiz. Nitekim Tunahan Erdoğan da bu konuya temas etmiş ve *Nüzhe*'nin, *Mukaddime*'nin ihtisarı değil, ondan ve diğer kitaplardan istifade ile hazırlanmış yepyeni bir kitap olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bkz. Tunahan Erdoğan, “İbnü's-Salâh'ın Mukaddimesine Dayalı Eserler”, *Hadis El Kitabı*, ed. Zişan Türçan, Grafiker Yayınları, s. 432-435; Tunahan Erdoğan, “Hadis Usulü Literatüründe Yerleşik Bir Kabulün Tenkidi: Bir İhtisar Örneği Olarak İbn Hacer'in *Nuhbetü'l-fiker*'i”, *TARR (Turkish Academic Research Review) Türk Akademik Araştırmalar Dergisi*, c. 1, sy. 1, Aralık/December 2016, s. 49-59.

kitap yazılmaya başlanmıştır⁷⁸. Ayrıca *Nuhbe*'nin yine kendi müellifi tarafından yapılan şerhi olan *Nüzhe* üzerinden yaptığımız değerlendirme sonucunda İbn Hacer'in birçok konuda İbnü's-Salâh'tan bağımsız hareket ettiği, ona katılmadığı, hatta onu eleştirdiği tespit edilmiştir⁷⁹. Zikredilen bu bilgiler göz önüne alındığında hadis ilminin İbnü's-Salâh sonrasında donuklaştığı iddiasına⁸⁰ karşı onun hadis ilmine kısmen dinamizm kazandırdığını bile söyleyebiliriz. İbn Hacer sonrasında büyük oranda onun esas alınması ve hâlâ İbn Hacer'in görüşlerinin revaçta olmasına bakarak belki İbn Hacer sonrası için hadis usûlü alanında bir donuklaşmadan bahsedilebilir. Ne var ki ilmî gelişmelerin donması ve ilerlemesinde asıl sorumlu veya kahraman olarak yalnızca bu âlimlerin değil onları takip eden âlimlerin de sorumluluğu olduğu hatırlatılmalıdır.

Burada bir hususa daha değinmekte yarar vardır. O da hadis usûlü konularının içerik ve yöntem açısından zamanla farklılaşması ve bazı usûl konularının öncelik sırasının değişmesidir. Zira her dönemin kendine has özellikleri vardır ve bu özellikler, yazarlara ve dolayısıyla kitaplara tesir etmektedir⁸¹. Bu tesiri aynı alana dâir farklı zamanlarda yazılmış kitaplarda müşahade etmek mümkündür. Mesela ilk müstakil hadis usûlü eserinin müellifi sayılan Râmeihürmüzî (ö. 360/971), eserine sünneti nakledenlerin fazileti, hadis talebesinin fazileti ve talebenin dikkat etmesi gereken âdâp konularıyla başlamış⁸², âlî ve nâzil isnad bahsi ile devam etmişken⁸³ Hâkim (ö. 405/1014) eserine doğrudan âlî isnad bahsi ile başlamıştır⁸⁴. el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071)⁸⁵ ise *Kifâye*'sine⁸⁶, “gereğince amel etmenin

⁷⁸ İbn Hacer (ö. 852) ile birlikte *Mukaddime*'nin yerini *Nüzhe*'nin aldığına dair bir değerlendirme için bkz. Özben, “Hanefîler'in ‘*Mukaddime*’ Temelli Hadis Usulü Literatürüne Katkısı”, s. 5.

⁷⁹ Daha fazlası için tezin üçüncü bölümüne bakılabilir.

⁸⁰ Bkz. Bağcı, “Hadiste İctihâd Kapısının Kapatılması Sorunu”, s. 545 vd.

⁸¹ İlk Hadis usûlü eserlerinin yazılmasına dair aynı minvalde başka bir değerlendirme için bkz. Yücel, “İlk Hadis Usûlü Eserlerinin Yazıldığı İlmî Ortam”, s. 253.

⁸² Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 162-213. Müellif, ilk beş bahsi bu konuya tahsis etmiştir. Bu da onun bu konuya ne kadar önem verdiğini gösterir.

⁸³ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 214 vd. Kendi önsözünde belirttiğine göre onun bu eseri yazmasının sebebi, o zamanlarda hadisten nefret eden, hadisçilere buğzeden, onları hor gören ve onları kötülemeye ileri giden bazı insanların ortaya çıkmasıdır. Bkz. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 162. Aslında hadisçilere yönelik eleştiriler, Râmeihürmüzî'den (ö. 360) çok önce başlamıştır. En keskin eleştirileri Mu'tezile sunmuştur. Hadisçilere yöneltilen bazı eleştiriler için bkz. Yücel, “İlk Hadis Usûlü Eserlerinin Yazıldığı İlmî Ortam”, s. 244, 251 vd. Râmeihürmüzî, hadisi ve hadisçileri övmek ve savunmak için hem önsözünde hem de ilerleyen sayfalarda birçok rivayet aktarmıştır. Bkz. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 185-213.

⁸⁴ Hâkim, *Ma'rife*, s. 5.

⁸⁵ el-Hatîb el-Bağdâdî, hadis ve hadis usulü alanlarına dair birçok eser kaleme almıştır. Bu eserler içinden *el-Câmi' li-ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'* ile *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, usul konularını en kapsamlı ele alan eserlerdir. *Câmi*'sinin önsözünde her ilmin takip edilmesi gereken bir yolu (usulü) ve bu yolda kullanılması gereken aletleri (hadis ilimleri) olduğunu söylemiş, birkaç hadis cüzü yazıp birkaç kere de semâ' meclislerine katılınca kendini hadisçi hatta hadis uzmanı sananların olduğundan şikâyet etmiş, bu yolda çalışıp yorulmadan, hadis çeşitlerini ve özelliklerini bilmeden “hadisçi” olunamayacağını söylemiştir. Bu sözlerinden kitabını bu tarz kişileri ikaz etmek ve yeni yetişenlere rehberlik etme kastıyla yazdığı anlaşılmaktadır. Bkz. Hatîb-i Bağdâdî, Ebû

vacip olması ve mükellefiyet noktasında kitâbullâh ile sünnetin eşit olduğuna dâir haberler” konusuyla⁸⁷; *Câmi*’sine “ravinin uyması gereken edepler” ile ilgili birçok konuya temas ederek başlamıştır⁸⁸. İbnü’s-Salâh *Ulûmü’l-hadîs*’e *sahih* hadis konusuyla başlamışken⁸⁹ İbn Hacer, haberin kuvveti meselesini öne çıkararak haberin en kuvvetli türü olan *mütevâtir* ile başlamıştır⁹⁰. Önsözlere de bakıldığında nispeten anlaşılacağı üzere her müellifin yazdıkları eserlerde öncelik verdikleri konular ve sunum tarzları yaşadıkları dönemin ihtiyaç ve eğilimlerine bağlı olarak değişmiştir. Nitekim çağımızda yazılan *Hadis Usûlü* ve *Hadis Tarihi* gibi isimler taşıyan eserler de genellikle öğrencilerin ve günün ihtiyaçları temel alınarak yazılmaktadır. Örneğin “*hadislerin yazıya geçirilmesinde dikkat edilmesi gerekenler*” bahsine klasik eserlerde fazlaca yer verilebilirken günümüz hadis usûlü eserlerinde ya hiç yer verilmemekte ya da çok az değinilmektedir⁹¹.

1.4. *Ulûmü’l-hadîs*’in Yazılması/Yazdırılması, Tertibi ve Tehzîbi

Bazı çalışmalarda *Ulûmü’l-hadîs*’in tertibi ve tehzîbi ile ilgili tenkitler, eserin talebeye yazdırıldığı gibi bırakılmasına bağlanmıştır. Meselenin hakikatini anlamak için *Mukaddime*’nin öğrencilere yazdırılmadan önce var olup olmadığı veya yazdırıldıktan sonra düzenlenip düzenlenmediği konularının tartışılması gerekmektedir. Ayrıca İbnü’s-Salâh’ın mevcut tertibinin iyi olup olmadığı yönünde karşıt görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerin değerlendirilmesi de faydalı olacaktır.

Ulûmü’l-hadîs öğrencilere yazdırılmadan önce var mıydı? İlk olarak öğrencilere yazdırılarak mı teşekkül ettirildi? Eğer öğrencilere yazdırılarak oluşturuldu ise olduğu gibi mi

Bekir Ahmed b. Ali, *el-Câmi’ li-ahlâkı’r-râvî ve âdâbi’s-sâmi*, thk. Dr. Mahmûd et-Tahhân, Mektebetü’l-maârif, Riyâd, ts., I-II, c. I, s. 75.

⁸⁶ Müellif kendi zamanında yaşayan, zahmetli yolculuklara katlanıp uzun uğraşlar veren, saçları ağarasıya kadar aç kalarak memleketler dolaşan ve âlî isnad peşinde koşan bazı insanların, usul bilmedikleri için beyhûde yorulduklarını; bu kişilerin adâleti sabit olmayan ravilerden hadis aldıklarını, güvenilmeyecek insanlardan hadis dinlediklerini, sahih olup olmadığını bilmeden hadisleri nakle kalkıştıklarını, hadis türlerinden habersiz nice ravinin kitaplarını delil saydıklarını haber vermektedir. Onların bu hali, kendileri ile sınırlı kalmamış, gerçek ilim/hadis ehline de zarar vermiştir. Onların bu cehâleti sebebiyle hadise ve hadis âlimlerine kötü söz söylenir olmuştur. Bu hali bertaraf etmek için ve işin usulü bilinsin diye bu eser kaleme alınmıştır. Bkz. Hatîb-i Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, *el-Kifâye fî ilmi’r-rivâye*, thk. Ebû Abdillâh es-Sevrâkî ve İbrâhîm Hamdî el-Medenî, el-Mektebetü’l-ilmîyye Medine, ts., s. 2-4.

⁸⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 8 vd.

⁸⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi*’, c. I, s. 80 vd.

⁸⁹ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 11 vd.

⁹⁰ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 32 vd.

⁹¹ Mesela Ahmed Naim’in *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* isimli esere yazdığı önsöz, öncelikle bu eseri okuyacaklara rehberlik etme amacı gütmüş ve hadis usulü konularına ağırlık vermiş olsa da o günkü güncel meselelerden etkilenecek bazı savunma ve tenkitlere de yer vermiştir. Örneğin bkz. Ahmed Naim, *Tecdîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, s. 74-94.

bırakıldı yoksa İbnü's-Salâh tarafından tertip, tehzîp ve tasnif mi edildi? *Ulûmü'l-hadîs*'in tertibi ve tehzîbi ile ilgili tartışmalarla da doğrudan ilgili olan bu sorulara bir cevap bulunması oldukça önemlidir. İbn Hacer'in *Nüket*'inde belirttiğine göre İbnü's-Salâh, uzun uzadıya yazılmış eserlerde geçen ve dağınık halde bulunan bilgilerin bir araya getirilip talebenin istifadesine sunulmasının daha önemli olduğunu düşünmüş, eserin tertibini güzelleştirmeye mesai harcamayı gereksiz saymıştır. Yine İbn Hacer'in İbnü's-Salâh'ın öğrencilerinden Fahreddîn Ömer b. Yahyâ el-Kercî'den⁹² (ö. 690/1291) aktardığına göre İbnü's-Salâh, eserin imlâ işini bitirdikten sonra eserin baş tarafına bir konu fihristi koydurmuştur⁹³. Bu ifadelerden imlâdan önce *Ulûmü'l-hadîs*'in tam bir kitap olarak İbnü's-Salâh'ın elinde bulunduğu ve talebeye yazdırma işi bittikten sonra eserin başına –ihtiyaca binaen- bir fihrist eklendiği anlaşılmaktadır⁹⁴.

İbn Hacer'in ifadelerinden İbnü's-Salâh'ın konuların sıralanışına (tertip ve tehzîbine) pek bir önem vermediği anlaşılmakta ve eserin tertibinin iyi olmaması, dört yıl gibi uzun bir süre zarfında talebeye yazdırılmasına bağlanmaktadır⁹⁵. Hâlbuki az sonra değinileceği ve *Ulûmü'l-hadîs*'i inceleyen çoğu kişinin takdir edeceği gibi eser, tertip açısından oldukça iyi durumdadır. İbnü's-Salâh'ı tertip açısından eleştirenler bile onun tertibinin belli bir sistematik dâhilinde olduğunu itiraf etmektedirler⁹⁶. Dolayısıyla eserin uzun bir süre zarfında yazdırılmasının eserin tertibine çok bir etkisi yok gibidir. Eserin İbnü's-Salâh'ın elinde mevcut olmayıp talebeye ders esnasında yazdırılan notların bir kitaba dönüştürülmesi durumunda İbn Hacer'in bu iddiası haklılık kazanabilir. Hâlbuki *Ulûmü'l-hadîs*'ten elde edilen bazı ipuçları, elimizdeki nüshanın tam teşekküllü bir kitap olarak düzenlendikten sonra talebeye yazdırıldığı (imlâ) düşüncesini güçlendirmektedir. Bunlar:

⁹² Hakkında bilgi için bkz. Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Mu'cem el-muhtass bi'l-muhaddisîn*, thk. Muhammed el-Habîb el-Heyle, ilk baskı, Mektebetü's-Sıddîk, Tâif-1408h./1988m., s. 185-6; Taceddîn Abdülvehhâb b. Takıyyüddîn es-Sübkî, *Tabkâtü's-Şâfiyye el-kübrâ*, thk. Dr. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî ve Dr. Abdülfettâh Muhammed el-Halv, ikinci baskı, nşr. Hecl li't-tibâati ve'n-neşri ve't-tevzî', I-X, c. 8, s. 344.

⁹³ İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *en-Nüket alâ kitâbi İbni's-Salâh*, thk. Rebî' b. Hâdî Umeyr el-Medhalî, Birinci Baskı, İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, I-II, c. I, s. 232-3. Bu konu ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Aslan, “*Mukaddimetü İbnü's-Salâh*” s. 2471; Bağcı, “Hadiste İctihâd Kapısının Kapatılması Sorunu” s. 546; Kahraman, “İbnü's-Salâh ve *Ulûmü'l-hadîs*’i” s. 340; Özşenel, “Bir Kriz Dönemi Âlimi” s. 63. İbnü's-Salâh, *Hadis İlimlerinin Ana Konuları Bilgisi*, (Giriş) s. 19.

⁹⁴ Buradaki imlâ kelimesi sözlük anlamda anlaşılıp mutlak olarak yazdırma fiili kastedilirse talebeye yazdırılan notların kitaplaştırılmasıyla eserin oluştuğu yönünde bir fikir de öne sürülebilir. Fakat bu, oldukça uzak bir ihtimaldir.

⁹⁵ Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 30.

⁹⁶ Bkz. İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 232-3.

a) Kitabın bir önsözünün olması⁹⁷, (İstisnalar hariç ancak hazır bir kitabın önsözü olabilir.)

b) Önsözde eserin yazılmasına zemin hazırlayan problemlere yer verilmesi⁹⁸,

c) Eserin baş tarafında muntazam bir konu fihristinin olması⁹⁹, (Bu madde, İbnü's-Salâh'ın öğrencilerinden Ömer'in az önce aktarılan ifadeleri dolayısıyla zayıflamaktadır.)

d) Önsözde eser adına (*Ma'rifetü envâ-ı ilmi'l-hadîs*) yer verilmesi¹⁰⁰,

e) Allah'ın böyle bir kitap yazmayı lütfettiğinin söylenmesi¹⁰¹, (Yazımı bitmemiş bir eserin lütfedildiği söylenemez.)

f) Eserin arzu edilen şeyleri gerçekleştirecek güçte kılınması ve imlâ işinin layıkıyla tamamlanması için dua edilmesi¹⁰², (Elde mevcut olmayan bir eserin imlâsı için dua edilmesi abes olurdu.)

g) İlerleyen sayfalarda bu eserden bahisle “bu kitap, hadis usûlüne giriş kitabıdır” denilmesi¹⁰³.

Tüm bunlar, *Ulûmü'l-hadîs*'in talebeye imlâdan önce hazır olduğu düşüncesini güçlendirmektedir. Eser tam olarak değilse bile müsvedde halde hazır olmalıdır¹⁰⁴.

Bu konuya böylece açıklık getirdikten sonra eserin tertibi ve tehzîbi ile ilgili karşıt görüşleri değerlendirebiliriz. Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbnü's-Salâh, kitabın tertibi ve tehzîbi açısından yazılı olarak ilk defa İbn Hacer (ö. 852/1449) tarafından eleştirilmiştir¹⁰⁵. İbn Hacer'in ifadelerinin aksine muasır bir çalışmada eserin tertibinin son derece yerinde olduğu ifade edilmiştir¹⁰⁶. *Ulûmü'l-hadîs*'in ana konularına ve konuların tasnifine baktığımızda her iki tarafın iddiasını da destekleyecek veriler bulabilmekteyiz. Örneğin hadislerin sıhhat derecesine göre *sahih*, *hasen* ve *zayıf* diye üçe taksim edilmesi, seneddeki ittisal ve inkıta durumlarına göre *muttasıl*, *mürsel*, *munkatı'*, *mu'dal* vs. diye daha az ravisi

⁹⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 5-11.

⁹⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 5-6.

⁹⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 7-11.

¹⁰⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 6.

¹⁰¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 6.

¹⁰² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 6-7.

¹⁰³ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 255.

¹⁰⁴ Zaten bir görüşe göre *Ulûmü'l-hadîs*, İbnü's-Salâh tarafından önce zihinde tasarlanmış sonra metne dönüştürülmüştür. Bkz. Sönmez, “İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'sinden Önce Hadis Usulü Alanındaki Çalışmalar” s. 59.

¹⁰⁵ Yeterli görülmeyen bu tertip, hem değiştirilmiş hem de nev' sayısı arttırılmıştır. Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 30 vd. *el-Menhelü'r-revî*'de İbn Cemâa'nın (ö. 733) yaptığı gibi tertibi değiştiren başka âlimler de vardır. Bilgi için bkz. İbnü's-Salâh, *Ma'rifetü envâ-i ilmi'l-hadîs*, s. 78, dipnot: 1.

¹⁰⁶ Muhammed Celâl, *Menhecü İbni's-Salâh*, s. 52-4. Burada ilave bilgiler de bulmak mümkündür. İbnü's-Salâh'ın tertibini savunan, fakat aynı zamanda İbn Hacer'e de hak veren bir görüş için bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 27-8, (muhakkikin notu)

düşenden daha çok ravisi düşene doğru bir sıralama takip edilmesi¹⁰⁷, ayrıca *muttasıl*, *mürsel* ve *munkatı* ' gibi senedle alakalı nev'lerin bir arada, *şâz* ve *münker* gibi hem sened hem de metinle alakalı nev'lerin yine bir arada verilmesi, eserde bir bütünlük gözetildiğini göstermektedir¹⁰⁸. Fakat bu insicam ve uyum eserin her yerinde yoktur. Örneğin hadisin en zayıf şekli olan -hatta hadis bile olmayan- *mevzû* ' haber verildikten sonra *zayıf* hadis çeşitlerinden *maklûb* hadise geçilmesi, aynı şekilde hadis çeşitlerinin birçoğuna değinildikten ve araya farklı birçok konu girdikten sonra hadisin kuvvet ve zaafına yönelik *meşhur*, *azîz* ve *garîb* hadis taksimine geçilmesi, eserin tertibinin tam muntazam olmadığını düşündürmektedir¹⁰⁹.

İbn Hacer'in ve onun isimlerini vermeden görüşlerini aktardığı kişilerin İbnü's-Salâh'ı ne oranda eleştirdikleri tam olarak anlaşılamamaktadır. Öncelikle İbn Hacer'in *Nüket*'ine bakıldığında onun İbnü's-Salâh'ı ilk olarak ve bizzat kendisinin tenkit ettiği değil, İbnü's-Salâh'ı tenkit edenlerin görüşlerini değerlendirdiği ve tenkitçilere cevap sadedinde bazı cümleler kurduğu anlaşılmaktadır¹¹⁰. Hem tenkit edenlerin ifadeleri hem de İbn Hacer'in onlara cevap verirken kullandığı bazı ifadeler, eleştiriyiyle beraber takdir ve tebrik duygusunu da hissettirmektedir. Şöyle ki; ismi verilmeyen bir (veya daha fazla) münekkit, *Ulûmü'l-hadîs*'te hadis türlerinin sıralanışının birbiriyle uyumluluk açısından tek bir tarzda olmadığını, *isnadla* ilgili konuların bir arada, *metinle* ilgili konuların bir arada ve hem *isnad* hem *metinle* ilgili konuların yine bir arada verildiğini söylemiştir¹¹¹. Bahsedilen bu durumun tenkit değil takdir nedeni olması gerekir. Zira bir kişinin bahsedilen tarzda bir bütünlük sağlayabilmesi için hadis usûlünü iyi bilmesi gerekir. Eğer İbnü's-Salâh'ın tertibi uygun değilse nasıl olduğunda uygun olacağı beyan edilmeli ve konuların bir bütünlük içinde verilmesinin neyi ihlal ettiği de açıklanmalıdır.

¹⁰⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 7-11.

¹⁰⁸ Bkz. Muhammed Celâl, *Menhecü İbni's-Salâh*, s. 52-4. Yine ferd hadisle ilgili birçok konu, bilinçli bir şekilde arka arkaya sıralanmıştır. Önce bazı âlimler tarafından doğrudan ferdlikle ilişkilendirilen *şâz* ve *münker* hadis bahisleri [Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, (*şâz*) s. 76 vd., (*münker*) s. 80 vd.], sonra bir hadisin *ferd* olup olmadığına hükmetmek için gerekli olan araştırma yani *i'tibâr*, *mütâbi* ve *şâhid* kavramları (*Ulûmü'l-hadîs*, s. 82-5.), en son yine ferdlikle ilişkili olarak sikanın yaptığı ilavede tek kalması halinde izlenecek yol haritası ele alınmıştır (*Ulûmü'l-hadîs*, s. 85-8.). Böylece *ferd* hadisin farklı boyutlarına değinilip bazı yanlış düşünceler bertaraf edildikten sonra ferd hadise özel yeni bir başlık atılmış (*Ulûmü'l-hadîs*, 88-9.), böylece konular arasında bir bütünlük gözetilmiştir.

¹⁰⁹ Tüm bunları değerlendirmek için İbnü's-Salâh'ın fihristine bakmak yeterlidir. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ma'rifetü envâ-i ilmi'l-hadîs*, (Hümeym ve Fahl Baskısı) s. 75-8; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, (İtr baskısı) s. 7-11.

¹¹⁰ İbn Hacer, *en-Nüket*, c. I, s. 232.

¹¹¹ Aynı kişi tarafından hadis alım ve aktarım yollarının ve ricâl konularının bir arada verilmesi de tenkite konu edilmiştir. Bkz. İbn Hacer, *en-Nüket*, c. I, s. 232.

İbn Hacer bu tenkide cevap verirken kendisi de bir yandan İbnü's-Salâh'ı hem takdir hem de tenkit etmiştir. Ona göre İbnü's-Salâh, bu ilmin dağınık konularını uzun uzadıya yazılmış çok sayıda kitaptan toplayıp hacmi küçük bir eserde bir araya getirmenin, konuları güzelce bir tertibe koymak için uğraşmaktan daha önemli olduğunu düşünmüştür¹¹². Böyle söyleyerek tenkidi cevaplamak yerine tenkide konu olan hususun nedenini izah etmeye çalışması, İbn Hacer'in bu tenkide katıldığını göstermektedir. Yalnız İbn Hacer, İbnü's-Salâh'ı eleştirmekle kalmamış, tertibin nasıl olması gerektiğini fiilî olarak göstermiştir. İbnü's-Salâh'ın tertibinden bambaşka bir tertiple yeni bir eser (*Nuhbe*) telif etmiştir. Diğer taraftan İbn Hacer, *Nuhbe*'nin şerhi olan *Nüzhe*'sinde “*Ulûmü'l-hadîs*'in daha önceki kitaplara nispetle tehzîb edilmiş olduğunu” söyleyerek¹¹³ *Ulûmü'l-hadîs*'in tertip ve tehzîp açısından büsbütün kötü olmadığını da söylemektedir.

İbnü's-Salâh'a yönelik tertip eleştirisini yerinde bulanlar, İbnü's-Salâh adına cevap vererek başkaca şeyler de söylemişlerdir. Örneğin Kâtip Çelebi'den (ö. 1067/1657) naklen iyi olmayan bu tertibin İbnü's-Salâh tarafından neden değiştirilmediğine dâir bir değerlendirme yapılmıştır. Buna göre İbnü's-Salâh, bir defa bir nüsha meydana getirdikten sonra tertibi değiştirseydi ilk nüsha ile sonraki nüshalar arasında farklılık oluşurdu. Mevcut nüsha ile önceki nüshaların bir araya getirilip düzeltilme şansı da olmayacağından karışıklık ortaya çıkardı. Böyle bir duruma mahal vermemek için İbnü's-Salâh ilk tertibini bozmamıştır¹¹⁴.

1.5. *Ulûmü'l-hadîs*'in Kaynakları

Burada kaynaklarının tamamının eksiksiz sunumundan ziyade İbnü's-Salâh'ın kaynaklarının çokluğu ve çeşitliliğine vurgu yapılmak istenmektedir. Araştırma sonucu tespit edilen kaynaklar mümkün olduğunca kategorize edilerek listelenecektir. *Ulûmü'l-hadîs*'te sadece müellif ismi zikredilen yerlerde o ismin hangi eserinden istifade edilmiş olabileceği araştırılmış, sadece eser ismi verildiğinde ise eserin kime ait olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan araştırmalara rağmen hangi eserinden istifade edildiği tespit edilemeyen müellifler ve yazarı tespit edilemeyen eserler de olmuştur.

Ana kategori olarak İbnü's-Salâh'ın iki çeşit kaynağı vardır.

- 1) Sözlü kaynaklar, diğer bir ifade ile hocalarından aktardığı bilgiler,
- 2) Yazılı kaynaklar.

¹¹² İbn Hacer, *en-Nüket*, c. I, s. 232-3.

¹¹³ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 30.

¹¹⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, (İtr'in sunuşu) s. 17-18.

1.5.1. Sözlü Kaynaklar

İbnü's-Salâh birçok ilim beldesini gezmiş, birçok ilim adamından dersler almış, fıkhıtan usûl-i fıkha, hadisten usûl-i hadîse, tefsirden Arap dili ve belâğatine kadar birçok sahada alanında uzman hocalardan tahsil görmüş ve kendisini geliştirmiştir. Bütün bu kazanımları onun hadis usûlü konularını işleme metoduna tesir etmiştir. *Ulûmü'l-hadîs*'in muhtelif yerlerinde çeşitli ilim dallarından istifade ettiğinin görülmesi bunun şahididir.

İbnü's-Salâh, hocalarından bahsederken isimlerinin her geçtiği yerde farklı ifadeler kullanmayı tercih etmiştir. Mesela tabakât kitaplarında kendisinden “çok künyeli” diye bahsedilen hocası el-Fürâvî'nin¹¹⁵ (ö. 608/1211) isim ve künyelerinden beş farklı kombinasyon oluşturmuştur. Her bir yerde farklı kombinasyonlar kullanması nedeniyle hangi hocadan bahsettiğini anlamak bazen zor olmuştur.

Müellifin sözlü kaynaklarını iki kategoride değerlendirmek mümkündür:

1. Kimden nakilde bulunduğu müphem bıraktığı durumlar. “Genel icâzet hakkında Ebû Bekir el-Hâzîmî'ye (ö. 584/1188) soran biri bana haber verdi ki¹¹⁶”, “Kâdî İyâz'dan (ö. 544/1149) haber alan biri bana haber verdi ki¹¹⁷” ve “Kâdî İyâz'dan bize rivayet olundu ki¹¹⁸” denilmesi gibi¹¹⁹.

2. İsnâd zinciriyle hocasının ismini zikrederek verdiği bilgiler. Örneğin “Hocam Ebu'l-Muzaffer'in babasından tahdîs ettiği ...¹²⁰” şeklinde devam eden ibarede olduğu gibi¹²¹. Hocalarından nakilde bulunduğu yerlerden on tanesi, aynı zamanda müellifin tam isnad kullandığı yerlerdir.¹²²

¹¹⁵ Hocasının çok künyeli olması ile alakalı olarak ve hocasının künyeleri hakkında bkz. Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât*, nşr. ve tsh.: İdâretü't-tıbâati'l-münîriyye'nin desteğiyle Şeriketü'l-ulemâ, ts. c. IV, s. 78; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 333.

¹¹⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 155.

¹¹⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 161, 199.

¹¹⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 199.

¹¹⁹ İbnü's-Salâh, *Ma'rifetü envâ-i ilmi'l-hadîs*, (Muhakkiklerin girişi) s. 43.

¹²⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 119.

¹²¹ İbnü's-Salâh, *Ma'rifetü envâ-i ilmi'l-hadîs*, (Muhakkiklerin girişi) s. 44.

¹²² Bu isnadlarda kendisinden rivayette bulunduğu hocaları ve bu tam isnadların kullanıldığı yerler, kısaca şunlardır: **a)** el-Fürâvî, Ebu'l-Feth Ebu'l-Kâsım Ebû Bekir Mansûr b. Ebi'l-Meâlî Abdülmün'im es-Sâidî el-Fürâvî (ö. 608). Bu hocasından bahsederken bir yerde “Ebû Bekir b. Abdülmün'im es-Sâidî el-Fürâvî, benim ona Nisâbü'r'da kırâatım tarikiyle bize haber verdi ki...” demiş; (İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 126.) bir yerde “Ebu'l-Feth b. Abdülmün'im el-Fürâvî bize haber verdi ki...” demiş; (*a.g.e.*, s. 182) bir yerde “Ebû Bekir İbn Ebi'l-Meâlî el-Fürâvî bize haber verdi ki...” demiş; (*a.g.e.*, s. 217) bir yerde de “Ebu'l-Kâsım el-Fürâvî'nin bize haber verdiğine göre...” demiştir. (*a.g.e.*, s. 240) Hocalarını taltif ve takdir etmeyi de ihmal etmeyen musannif, yine aynı hocasından bahisle “eş-Şeyh ez-Zekî Ebu'l-Feth Mansûr b. Abdülmün'im b. Ebi'l-Berekât İbnü'l-İmâm Ebû(î) Abdillâh Muhammed b. el-Fadl el-Fürâvî, Nisâbü'r'da benim ona kırâatım tarikiyle bana haber verdi ki...” diyerek bir nakilde daha bulunmuştur. (*a.g.e.*, s. 407.) **b)** Zıyâüddîn Ebû Ahmed Abdülvehhâb b. Ebû(î) Mansûr Ali b. Ali el-Bağdâdî (ö. 607). (*a.g.e.*, s. 231.) **c)** Ebu'l-Muzaffer Fahreddîn Abdurrahîm İbnü'l-Hâfız el-Kebîr Ebû(î) Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî el-Mervezî eş-Şâfî (ö. 617-8). Bu

1.5.2. Yazılı Kaynaklar

İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'yi inşa ederken ulûmü'l-hadîs'ten ulûmü'l-kur'ân'a, tarih ve ricâl kitaplarından edebiyat ve sarf-nahiv kitaplarına kadar birçok alana dâir yazılı kaynaktan istifade etmiştir¹²³. Bu kitaplardan istifade ile elde ettiği bilgileri bünyesinde bir araya getiren musannif, kitabını yazarken bazen isim vererek bazen de isim vermeden bu kaynaklardan yararlanmış. Aşağıda onun yararlandığı tespit edilebilen ve isimlerinin *Ulûmü'l-hadîs*'te zikredilmesi dolayısıyla az da olsa yararlanılmış olması muhtemel kaynaklarının dökümü yapılmıştır.

1. Kur'ân

Ulûmü'l-hadîs haddi zatında hadis usûlü eseri olsa da farklı mülâhazalarla on iki yerde âyet de kullanılmıştır. Eserde kullanılan ilk âyet, müellifin ilk cümlesidir ve dua mahiyetindedir¹²⁴. İkinci âyet, fihriste geçmeden önceki son cümle yerine kullanılmıştır ve yine dua mahiyetindedir¹²⁵. Diğer âyetler *maktû'* hadis¹²⁶, *mualllel* hadis¹²⁷, muhaddisin uyması gereken edepler¹²⁸, hadis talebesinin uyması gereken edepler¹²⁹, garîbü'l-hadîs¹³⁰, *musahhaf* hadis¹³¹ ve sahâbeyi tanıma¹³² bahislerinde geçmektedir. Bu âyetlerden önsözde

hocasından bahisle “Ebu'l-Muzaffer İbnü'l-Hâfız Ebû Sa'd es-Sem'ânî, Merv şehrinde bana inşâd etti (şiir okudu)... (a.g.e., s. 250.) ve “Ebu'l-Muzaffer Abdurrahîm İbnü'l-Hâfız Ebî Sa'd es-Sem'ânî, bana tahdîs etti ki...” demiştir. (a.g.e., s. 316.) **d**) Hocalarından Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. Muammer b. Ahmed el-Bağdâdî ed-Dârekuzî'den de rivayette bulunan müellif, bu hocasından bahisle “eş-Şeyh el-Müsnid el-Muammer Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. el-Muammer, Bağdâd'da benim ona kırâatim tarikiyle bana haber verdi ki...” demiştir. (a.g.e., s. 405.) Bu hocası (Muhammed) İbn Taberzed diye meşhurdur. (Bkz. İbnü'l-Müstevfî, *Târîhu Erbil*, c. I, s. 159.) **e**) Râdiyyüddîn Ebu'l-Hasen el-Müeyyed b. Muhammed b. Ali b. Hasen et-Tûsî sümme/sonra en-Nîsâbü'rî (ö. 617). (a.g.e., s. 406.) Netice itibarıyla el-Fürâvî'den (ö. 608) beş defa, Ebu'l-Muzaffer es-Sem'ânî'den iki defa, ismi zikredilen diğer üç hocasından birer defa olmak üzere toplam on yerde tam isnad kullanmıştır.

¹²³ İbnü's-Salâh, *Ma'rifetü envâ-i ilmi'l-hadîs*, (Muhakkiklerin girişi) s. 44-5.

¹²⁴ Kehf süresi 10. âyetin bir bölümü olan bu âyet, kavminin zulmünden kaçan bir grup gencin (aşhâb-ı kehf) mağaraya sığındıklarında yaptıkları duadan bahsetmektedir. Gençler: “Ey Rabbimiz, bizlere tarafından bir rahmet ihsan et ve bizim için işimizden bir muvaffakiyet hazırla.” (Kehf, 18/10) diyerek rablerine niyazda bulunmuşlardır. Bu gençlerin duasına iştirak eden İbnü's-Salâh, sanki kendi zamanındaki hadis talebelerinin halinden duyduğu endişe ile Allâh'a niyaz etmekte ve bu işte muvaffak olmak için Allâh'tan (c.c.) yardım istemektedir. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 5.

¹²⁵ “Benim başarımlarım yalnız Allâh'ın inâyetiyledir. Yalnızca ona güvenirim ve yine yalnızca ona yönelirim.” (Hûd, 11/88) anlamına gelmektedir. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 7.

¹²⁶ “Hanımlarınız sizin tarlanızdır...” (Bakara, 2/223) Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 50.

¹²⁷ “El-hamdü lillâhi rabbi'l-âlemin” (Fatiha, 1/2) ve “Bismillâhirrahmânirrahîm” (Fatiha, 1/1) Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 92.

¹²⁸ “Ey îmân edenler! Sesinizi peygamberin sesinin üstüne çıkarmayın” (Hucurât, 49/2) Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 240.

¹²⁹ “Çoklukla övünmek sizi oyaladı” (Tekâsür, 102/1); İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 255.

¹³⁰ “Göğün apaçık bir dumanı getireceği günü gözetle” (Duhân, 44/10) Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 274.

¹³¹ “Size fâsıklar yurdunu göstereceğiz” (A'râf, 7/145) Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 281.

¹³² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 294-5. Burada zikredilen âyetler, sahâbenin tamamının âdil olduğuna dair delil sadedinde zikredilmiştir. İlk âyet: “Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. ...” (Âl-i İmrân, 3/110); ikinci âyet: “İşte böylece, siz insanlara şahit olasınız, peygamber de size şahit olsun diye sizi

geçen iki ayet, dua ve niyaz kastıyla kullanılmış, üç tanesi sahâbenin tamamının âdil olduğuna delil sadedinde kullanılmıştır, diğerleri ise verilen örneklerin içinde geçen ayetlerdir.

2. Hadis Külliyyatı

Tespit edilebildiği kadarıyla *Ulûmü'l-hadîs*'te 115 hadis zikredilmiştir. Bunların bir kısmının nereden alındığı açıkça söylenmiş¹³³, diğer bir kısmının ise kaynağı belirtilmemiştir¹³⁴. Hadisler şâhid ve misal olarak kullanılmıştır.

Eserde ismi geçen hadis kaynakları şunlardır: *Muvatta-i Mâlik b. Enes* (ö. 179/795), *Müsned-i Ebî Dâvûd et-Tayâlisî* (ö. 204/820), *Müsned-i Ubeydullâh b. Mûsâ* (ö. 213), *Müsned-i İshâk b. Râhûye* (ö. 238), *Müsned-i Ahmed b. Hanbel* (ö. 241/855), *Müsned-i Abd b. Humeyd* (ö. 249), *Müsned-i Sünen-i Dârimî* (ö. 255/869), *Sahîh-i Buhârî* (ö. 256/870), *Sahîh-i Müslim* (ö. 261/875), *Müsned-i Ya'kûb b. Şeybe* (ö. 262), *Sünen-i Ebî Dâvûd* (ö. 275/889), *Sünen-i Tirmizî* (ö. 279/892), *Müsned-i Ebî Bekir el-Bezzâr* (ö. 292), *Sünen-i Nesâî* (ö. 303/915), *Müsned-i Hasan b. Süfyân* (ö. 303/915), *Müsned-i Ebî Ya'lâ el-Mevsîlî* (ö. 307), *Sahih-i İbn Hibbân* (ö. 354/965), *Sünen-i Dârekutnî* (ö. 385/995), *Beyhakî'nin* (ö. 458/1066) *Sünen-i Kebîr*'i, *Hâkim'in* (ö. 405/1014) *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*'ı, *Humeydî'nin* (ö. 488/1095) *el-Cem' beyne's-Sahîhayn*'ı; *Ebû Bekir el-Berkânî* (ö. 425/1034), *Ebû İshâk el-İsferâyînî* (ö. 418/1027) ve *Ebû Bekir el-İsmâîlî'nin* (ö. 371/982) *Müstahrec* 'leri; *Beğavî'nin* (ö. 516/1122) *Şerhu's-sünne* ve *Mesâbîhu's-sünne* 'si.

İsmi geçen hadis kitaplarından bazen hadis alınmış, bazen kullandıkları yöntem ya da içerikleri dolayısıyla örnek olarak zikredilmişlerdir. Birçoğundan alıntı yapılmamış olsa da verilen bazı bilgilerin teyidi için bu eserlere bakılmasının istenmesi, kaynak/şâhid olarak kullanıldıklarına ve İbnü's-Salâh'ın bu eserlerin içeriğinden haberdar olduğuna işaret etmektedir.

3. Hadis Usûlü ile Doğrudan ve Dolaylı Olarak İlgili Kitaplar

İçerisinde az veya çok hadis usulü bilgisi barındıran ve İbnü's-Salâh tarafından kaynak olarak kullanıldığı tespit edilen eserler şunlardır:

1. *er-Risâle*- eş-Şâfiî (ö. 204/820),

2. eş-Şâfiî'nin (ö. 204/820) *Risâle*'sine yapılmış, Ebû Bekir es-Sayrafi'ye nispet edilen ve ismi tespit edilemeyen bir *Şerh*,

3. *Kitâbü'l-ilel ve ma'rifeti'r-ricâl*- Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)¹³⁵,

vasat (örnek) bir ümmet yaptık. ..." (Bakara, 2/143); üçüncü âyet: "O, Allah'ın elçisi Muhammed'dir. Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler. ..." (Fetih, 48/29.) ayetidir.

¹³³ Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 63, 92.

¹³⁴ Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 84, 85, 266.

4. *Kitâbü't-temyîz*- Müslim b. el-Haccâc (ö. 261/875)¹³⁶,
5. *Risâletü Ebî Dâvûd ilâ ehli Mekke*- Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275/889)
6. *Kitâbü'l-ileli's-sağîr*- Tirmizî (ö. 279/892)¹³⁷
7. *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*- er-Râmihürmüzî (ö. 360/971)¹³⁸,
8. *İlelü'l-hadîs*- ed-Dârekutnî (ö. 385/995)¹³⁹,
9. *el-Medhal ilâ Kitâbi'l-iklîl*- Hâkim en-Nîsâbü'rî (ö. 405/1014)¹⁴⁰,
10. *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*- Hâkim en-Nîsâbü'rî (ö. 405/1014)¹⁴¹,
11. *el-Lukat*- Ebû Bekir el-Berkânî (ö. 425/1034)¹⁴²,
12. *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*- Ebû Nuaym el-İsbehânî (ö. 430/1038)¹⁴³,
13. *el-Câmi' li-ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*- el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071)¹⁴⁴
14. *el-Fasl li'l-vasli'l-müddrec fî'n-nakl*- el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071)¹⁴⁵,
15. *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*- el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071)¹⁴⁶,
16. *el-İlmâ ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'*- Kâdî İyâz (ö. 544/1149),
17. *el-Vicâze fî tecvîzi'l-icâze*- Ebu'l-Abbâs el-Mâlikî¹⁴⁷,
18. *el-İnsâf fîmâ beyne'l-eimmeti fî haddesenâ ve ahberanâ mine'l-ihtilâf*- Muhammed b. el-Hasen et-Temîmî el-Cevherî¹⁴⁸,

İbnü's-Salâh'ın tashih ve tahsîn ile ilgili görüşlerini inceleyen Tunahan Erdoğan, tashih kapısını kapatmaya varan ifadelerin kullanımında Beyhakî'nin İbnü's-Salâh üzerinde önemli etkileri olduğunu söylemektedir¹⁴⁹. Dolayısıyla Beyhakî'nin adının da burada zikri münasip olacaktır. Lakin İbnü's-Salâh onun hangi eserlerinden yararlandığını açıklamamıştır.

4. Ricâl Edebiyatı

1. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*- İbn Sa'd (ö. 230/845)¹⁵⁰,

¹³⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 251.

¹³⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 81, 280.

¹³⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 30.

¹³⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 175, 194.

¹³⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 251.

¹⁴⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 320.

¹⁴¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 53, 56-7, 274, 311-2, 319.

¹⁴² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 225.

¹⁴³ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 170, 319

¹⁴⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 47, 49.

¹⁴⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 98.

¹⁴⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 58, 144.

¹⁴⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 171, 175.

¹⁴⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 139.

¹⁴⁹ Tunahan Erdoğan, *İbnü's-Salâh'ın Hadislerin Tashih ve Tahsînine Yönelik Görüşleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya-2015, s. 14 vd.

¹⁵⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 377, 398, 404.

2. *Kitâbü'l-ilel ve ma'rifeti'r-ricâl*- Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)¹⁵¹,
3. *ed-Duafâ*- Buhârî (ö. 256/870),
4. *et-Târîhu'l-kebîr*- Buhârî (ö. 256/870)¹⁵²,
5. *et-Târîhu'l-kebîr* veya *Târîhu ruvâti'l-hadîs*¹⁵³- İbn Ebî Hayseme (ö. 279/892)¹⁵⁴,
6. *el-Esmâü'l-müfrede*- Ebû Bekir Ahmed b. Hârûn el-Berdîcî (ö. 301/914)¹⁵⁵,
7. *ed-Duafâ*- Nesâî (ö. 303/915)¹⁵⁶,
8. *ed-Duafâ*- Ukaylî (ö. 322/934),
9. *el-Cerh ve't-ta'dîl*- İbn Ebî Hâtim er-Râzî (ö. 324/938)¹⁵⁷,
10. *Târîhu Mısır*- Ebû Saîd Abdurrahmân b. Ahmed es-Sadeî (ö. 347/958)¹⁵⁸,
11. *es-Sikât*- İbn Hibbân el-Büstî (ö. 354/965)¹⁵⁹,
12. *ed-Duafâ*- Dârekutnî (ö. 385/995)¹⁶⁰,
13. *el-Müzekkîn li'r-ruvât*- Hâkim en-Nîsâbü'rî (ö. 405/1014)¹⁶¹,
14. *Târîhu Buhârâ*- Guncâr, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Buhârî (ö. 412)¹⁶²,
15. *Ma'rifetü elkâbi'l-muhaddisîn*- İbnü'l-Felekî (ö. 427)¹⁶³,
16. *el-Müttefik ve'l-müfterik*- el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071)¹⁶⁴,
17. *Telhîsu'l-müteşâbih fi'r-resm*- el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071)¹⁶⁵,
18. *es-Sâbik ve'l-lâhik*- el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071)¹⁶⁶,
19. *Ahbâru men haddese ve nesiye*- el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071)¹⁶⁷,
20. *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*- Ebû Ömer İbn Abdilber en-Nemerî (ö. 463/1071)¹⁶⁸,

¹⁵¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 251. Bu eserde hem hadis usulü hem de ricâl bilgisi bulunduğu için her iki ilgili başlıkta da zikredilmiştir.

¹⁵² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 251.

¹⁵³ İbnü's-Salâh, İbn Ebî Hayseme'nin *Tarih*'inden bahsetmiş ve hangi tarihi kastettiğini belirtmemiştir. Herhangi birini ya da ikisini de kastetmiş olabilir. İbn Ebî Hayseme ve eserleri için bkz. Abdullah Aydın, "İbn Ebû Hayseme", *DİA*, c. XIX, s. 434.

¹⁵⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 359.

¹⁵⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 325, 238, 357.

¹⁵⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 387.

¹⁵⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 121-2, 251.

¹⁵⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 372. Hayatı hakkında bilgi için bkz. Ebû Saîd Abdurrahmân b. Ahmed b. Yûnus es-Sadeî, *Târîhu İbn Yûnus el-Mısırî*, nşr. Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, ilk baskı, 1421-Beyrût I-II, c. II, s. 285.

¹⁵⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 388.

¹⁶⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 84.

¹⁶¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 398.

¹⁶² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 340, 345.

¹⁶³ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 250, 332, 338, 341, 348.

¹⁶⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 358.

¹⁶⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 365.

¹⁶⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 318.

¹⁶⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 118.

¹⁶⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 292.

21. *el-İkmâl fî ref'îl-irtiyâb ani'l-mü'telif ve'l-muhtelif fî'l-esmâ ve'l-künâ ve'l-ensâb-İbn Mâkûlâ* (ö. 475)¹⁶⁹,

22. *Takyîdü'l-mühmel ve'temyîzü'l-müşkil*- Ebû Ali el-Ğassânî (ö. 498/110/7295)¹⁷⁰,

23. *el-Ensâbü'l-müttefika*- İbnü'l-Kayserânî, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî (ö. 507/1113)¹⁷¹,

24. *Umdetü'l-muhaddisin*¹⁷²- Takıyyüddîn Ebû Muhammed Abdüganî b. Abdülvâhid el-Cemmâilî el-Makdisî el-Hanbelî (ö. 600/1203)¹⁷³.

25. *Mu'cem*- Ebû Ali el-Berzeî es-Semerkindî¹⁷⁴

26. *Târîhu Muhammed b. Îsâ et-Tabbâ*¹⁷⁵,

27. *el-Metâli* '- müellifi tespit edilemedi¹⁷⁶.

5. Diğer Kitaplar

Muhtelif hadis branşları ve farklı ilim dalları ile ilgili tespit edilebilen diğer eserler:

1. *Garîbü'l-hadîs*- Ebû Bekir b. Ayyâş el-Bâcüddâî (ö. 204/820)¹⁷⁷,

2. *Garîbü'l-hadîs*- Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838)¹⁷⁸,

3. *Garîbü'l-Muvatta*- Ahfeş, Ahmed b. Imrân el-Basrî en-Nahvî (ö. 250/864)¹⁷⁹

4. *Te'vîlü mühtelifi'l-hadîs*- İbn Kuteybe ed-Dineverî (ö. 276/889)¹⁸⁰,

5. *el-Kâmil fî'n-nahv*- Müberred, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezîd (ö. 286/900)¹⁸¹,

6. *el-Kâfî fî'n-nahv*- İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940)¹⁸²,

7. *Tehzîbü'l-lüğa*- Muhammed b. Ahmed el-Ezherî (ö. 370/980)¹⁸³,

8. *Meâlimü's-sünen*- Hattâbî (ö. 388)¹⁸⁴

9. *el-Hâvî*-Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdî (ö. 450/1058)¹⁸⁵

¹⁶⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 251.

¹⁷⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 346, 349, 363-4, 372.

¹⁷¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 364.

¹⁷² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 350.

¹⁷³ Müellif, kitabın müellifinin kim olduğuna dair bir açıklama yapmamıştır. Yaptığımız araştırmada bu isimde bir telifi olan kişi olarak el-Cemmâilî'yi (ö. 600) tespit ettik. Bkz. Sâlih b. Abdülazîz b. Ali el-Hanbelî en-Necdî el-Büradî (1320h.-1410h.) *Teshîlü's-sâbile li-mürîdi ma'rifeti'l-hanâbile ve yelîhi "Fâitü't-teshîl"*, thk. Bekr b. Abdullâh Ebû Zeyd, nşr. Müessesetü'r-risâle ti't-tab' ve'n-neşri ve't-tevzî', İlk Baskı, 1422h/2001m., I-IV, c. II, s. 704. Cemmâilî hakkında daha fazla bilgi için bkz. a.g.e. c. II, s. 702-5.

¹⁷⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 397

¹⁷⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 360.

¹⁷⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 345.

¹⁷⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 361.

¹⁷⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 273.

¹⁷⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 341.

¹⁸⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 285.

¹⁸¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 345, 358.

¹⁸² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 364.

¹⁸³ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 347.

¹⁸⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 29.

10. *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta-i mine'l-meânî ve'l-esânîd-* İbn Abdilber (ö. 463/1071)¹⁸⁶

11. *Câmiu beyânî'l-ilm ve fadlihî-* İbn Abdilber (ö. 463/1071)¹⁸⁷

12. *el-Mevzûât-* Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201)¹⁸⁸,

13. *Simâtü'l-hattı ve rukûmüh-* Ali b. İbrâhîm el-Bağdâdî¹⁸⁹,

Bunların dışında İbnü's-Salâh birçok âlimin ismini vermiş ama hangi eserlerinden alıntı yaptığını ya da o âlimlerin görüşlerini nereden aldığını belirtmemiştir. İsmi verilen âlimlerden bir kısmının bazı eserleri hadis ile yakından ilişkili olup onlardan bazıları şunlardır: Ebu'l-Muzaffer es-Sem'ânî el-Mervezî (ö. 618/1221)¹⁹⁰, İbn Mende (ö. 395/1005)¹⁹¹, Ebû Bekir el-Berkânî/el-Birkânî (ö. 425/1034)¹⁹², Ebû Bekir el-İsmâîlî (ö. 371)¹⁹³, Ebû Nasr el-Vâyilî es-Sizcî (ö. 444/1052)¹⁹⁴, Ebu'l-Hasen el-Kâbisî (ö. 403/1012)¹⁹⁵, Ali b. Abdülaziz el-Mekkî¹⁹⁶, Kâdî Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-İsbehânî¹⁹⁷, Abdülğânî b. Saîd el-Hâfız¹⁹⁸, Ebu'l-Feth Muhammed b. Hüseyin el-Ezdî el-Mevsîlî¹⁹⁹, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris el-Edîb el-Musannif, Ebû Ubeydullâh el-Merzübânî el-Ahbârî²⁰⁰, Ebu'l-Fadl el-Cârûdî²⁰¹, Müfessir Sa'lebi²⁰², Ebû Muhammed et-Tabesî²⁰³, Ebû Ahmed el-Hâkim el-Kebîr, Ebu'l-Fazl el-Felekî (elkâbü'l-muhaddisîn hakkında), Ebu'l-Fazl İbnü'l-Felekî²⁰⁴ (lakaplar hakkında), Ebû Bekir Ahmed b. Abdurrahmân eş-Şirâzî el-Hâfız (lakaplar hakkında), Tarihçi

¹⁸⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 173. Bu kitap, bir fıkıh kitabıdır. Bkz. Cengiz Kallek, "Mâverdi" *DİA* c. XXVIII, s. 180-186.

¹⁸⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 43.

¹⁸⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 164.

¹⁸⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 99.

¹⁸⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 184.

¹⁹⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 33. İkinci bir Ebu'l-Muzaffer es-Sem'ânî (ö. 489/1096) varsa da o, hadisçi değildir. Şâfiî fakîhi, kelamcı ve tefsircidir. İbnü's-Salâh, büyük ihtimalle 618 vefat tarihli olan hocasını kastetmiştir.

¹⁹¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 36.

¹⁹² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 48.

¹⁹³ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 48.

¹⁹⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 60, 152.

¹⁹⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 66.

¹⁹⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 119.

¹⁹⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 131.

¹⁹⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 149, 308.

¹⁹⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 157.

²⁰⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 170.

²⁰¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 191.

²⁰² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 300.

²⁰³ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 308.

²⁰⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 338.

diye anılan Ebû Bekir isminde veya bu künyeye sahip bir şahıs²⁰⁵, Halîfe b. Hayyât²⁰⁶ (tarih alanında), Massîsî/Missîsî²⁰⁷ (tefsir alanında).

Ulûmü'l-hadîs'te kendilerinden çokça istifade edilen Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014), el-Hatib el-Bağdâdî (ö. 463/1071), Ebû Abdillâh İbn Mende (ö. 395/1005) ve Kâdî İyâz (ö. 544/1149) gibi âlimlerden hangi kitaplarından alıntı yapıldığı belirtilmeksizin çokça alıntı yapılmıştır. Kâdî İyâz, İbn Mende ve Abdülğânî b. Saîd el-Ezdî'nin (ö. 409/1018) kitaplarının ismi ise hiç anılmamıştır.

Burada özetle şunları söylemekte yarar vardır. *Ulûmü'l-hadîs* hazırlanırken istifade edilen kaynakların önemli bir kısmı, hadis usûlü ve ricâl kitaplarıdır²⁰⁸. Bunun yanı sıra fıkıh ve fıkıh usûlü eserlerinden de bolca istifade edildiği görülmektedir. Geri kalan kaynakların bir kısmını hadis rivayet kitapları oluştururken, diğer bir kısmını tefsir, tarih, lügat, sarf ve nahiv gibi doğrudan hadis ile ilgili olmayan kaynaklar oluşturmaktadır. Ayrıca eserde hatırı sayılır sayıda sözlü kültürle nakil de bulunmaktadır. *Ulûmü'l-hadîs*'te ismi zikredilen her kaynaktan ne oranda alıntı yapıldığı net olarak tespit edilememektedir. Çünkü bugünkü anlamda bir kaynaklandırma yöntemi kullanılmamıştır. Sadece gerekli görülen hallerde kaynak adı verilmiştir. Her bir kitap, ayrı ayrı ele alınıp *Ulûmü'l-hadîs*'le kıyaslanarak bir kanaat edinmek mümkün olabilirse de varılan kanaatin doğru olduğundan emin olunamaz. Örneğin *Mukaddime*'de zikredilen bir hadisin hangi eserlerde geçtiği tespit edilse bile -hadis alınan kaynak belirtilmediği ve bir hadis birçok kaynakta geçebildiği için- İbnü's-Salâh'ın o hadisi hangisinden aldığı net olarak tespit edilemeyecektir.

İbnü's-Salâh'ın kaynaklarından yararlanma ve etkilenme yönü, konu bütünlüğünü sağlamak amacıyla bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

²⁰⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 358.

²⁰⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 340.

²⁰⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 341.

²⁰⁸ Benzer bir tesbit için bkz. İbnü's-Salâh, *Hadis İlimlerinin Ana Konuları Bilgisi*, (Giriş) s. 20.

İKİNCİ BÖLÜM

ETKİLENMESİ YÖNÜYLE İBNÜ’S-SALÂH VE *ULÛMÜ’L-HADÎS*’İ

Bir ilim dalı bir anda ve kendiliğinden ortaya çıkmaz. Oluşması ve olgunlaşması için zamana ihtiyacı vardır ve bazı aşamalardan geçmesi gerekir. Bu durum pozitif bilimler için böyle olduğu gibi dinî ilimler için de aynıdır. Hadis usûlü ilmi de bazı tarihî aşamalardan geçerek olgunlaşmış ve zamanla müstakil bir ilim dalına dönüşmüştür. Dönüşümün gerçekleşebilmesi için bir dönüştürücüye ihtiyaç vardır. İslâmî ilimler geleneğinde bu dönüşüm çoğunlukla müellifler eliyle olmaktadır. Bir eser vermeyen, bütün düşünceleri - kendisi ya da talebeleri tarafından- yazılı olarak kayıt altına alınmayan veya kayıt altına alınmışsa da görüşleri ve eserleri bize kadar ulaşmayan bazı ilim adamlarının da bu dönüşümde katkıları olmuştur. İlk zamanlarda İslâmî ilimlerin önemli oranda sözlü kültür sayesinde geliştiği ve şekillendiği göz önüne alınırsa sözlü kültürün İslâmî ilimlerin gelişimine azımsanmayacak bir etkisi olduğu söylenebilir.

Sözlü kültürün azalıp yazılı kültürün ağırlık kazandığı ilk yıllarda Râmeihürmüzî gibi bazı müellifler, kendi zamanlarına değin oluşagelen bilgi birikimini çoğunlukla yorumsuz ve senedli olarak bir araya toplamışlardır. Devam eden süreçte İbnü’s-Salâh gibi bilgiye aktif müdahaleler yaparak bilgiyi şekillendiren âlimler de gelmiştir. Bu âlimler taklit, tercih, tenkit ve tafsîl gibi yollara başvurarak hadis usûlü ilmini belli bir sisteme oturtmaya çalışmışlardır.

İslâmî ilimler, sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan beşerî alanda meydana gelen değişim ve dönüşümlerin tesiriyle ve yeni durumlar ve ihtiyaçların ortaya çıkması nedeniyle - sabiteleri dışında- gelişime ve değişime açık olmak durumundadır. Özellikle fıkıh alanında hâlâ yeni gelişmelerin olması ve yeni fetvaların yayımlanması bu durumun en canlı örneğidir. Hadis usûlü alanında da zamanımıza hitap etmek isteyen çalışmaların olduğu bilinmektedir. Bu durum, ilimlerin gelişimini sürdürdüğü ve sürdürmek zorunda olduğu gerçeğiyle bizi karşı karşıya bırakmaktadır. Bu gelişim, değişim ve dönüşüm sürecinde hemen her müellif, eserini öncekilerin hazırladığı temel üzerine inşa eder yani etkilenir ve az ya da çok kendisinden sonraya tesir eder. İşte bu bölümde Hadis usulü ilminin gelişim ve dönüşüm seyrini daha iyi anlamak için İbnü’s-Salâh’ın etkilendiği düşünülen bazı eserlerle *Ulûmü’l-hadîs* karşılaştırılarak İbnü’s-Salâh’ın etkilenme boyutuna açıklık kazandırılmaya çalışılacak, bir nevi “mukayeseli hadis usûlü çalışması” yapılacaktır. Zira etkilenme boyutunun tespiti ve anlaşılması için eserlerin, içerik ve yöntem açısından karşılaştırılmaları gerekmektedir.

Etkilenme ve etkileme esasen farklı şeyler olsa da her ikisinin tespiti ve değerlendirilmesinde bazı benzer yönler, zorluklar ve sıkıntılar vardır. Örneğin karşılaştırma yapılırken ortaya çıkan en önemli problem, etkilenmenin varlığını ispat problemidir. Bu hususu daha iyi anlamak için etkilenmenin varlığından bahsedebilmenin kolaylık ve zorluk derecelerine dair bazı örnekler vermek yerinde olacaktır. Öncelikle bir eserde bir bilgi ile birlikte bilginin kaynağı olan eser ve yazar ismi de verildiğinde etkilenmenin varlığından ve boyutlarından bahsetmek oldukça kolay olmaktadır. Yalnızca eser veya yazar ismi verilip eser ve/veya yazara ilişkin ayırt edici bir özellik zikredilmediğinde ve aynı isimde birden fazla eser ve/veya yazar olduğunda hangi kaynağın kastedildiğini tespit etmek biraz zor olmaktadır. Bu iki durumun aksine hiç kaynak belirtilmediğinde ise karşılaştırmaya esas alınan iki eser arasındaki benzerlik, farklılık ve bazı karinelere yararlanarak bir kanaat belirtmekten başka çare kalmamaktadır. Böylesi durumlarda kaynağı belirtilmeden nakledilen bir bilginin bir başka eserde de aynen geçmesi, (kesin olmasa da) o bilginin o kaynaktan alınmış olma olasılığını akla getirmektedir²⁰⁹. Fakat bir bilgi, birden fazla kaynaktan aynen veya benzer şekilde geçiyorsa o bilginin hangi kaynaktan alındığı sorusunun cevabını bulmak daha da zorlaşmaktadır. Tüm bu durumlardan daha zor olanı ise bilginin karşılaştırılan eserlerin her birinde (aynı şeye delalet edecek şekilde ama) çok farklı bir formatta geçmesidir.

Bilgilerin kaynağını tespit noktasında yaşanan sıkıntının temeline ilişkin şöyle bir açıklama yapılabilir: Hüseyin Kahraman'ın da dediği gibi İslam'ın ilk çağlarından itibaren gelişimini sürdüren hadis ilminin usûl ve kaidelerine ilişkin kanaatlerin ilk olarak kimler tarafından dile getirildiğini tespit etmek her zaman mümkün olmamaktadır. Mesela hicrî II. ve III. asırda kaleme alınmış olup da o dönem ve sonraki dönemlerde yaşayan âlimlerin eline geçmiş olan ama bize ulaşmayan kitapların olduğu bilinmektedir. Müellifin eline geçen ama bize kadar ulaşmayan bir eserden bilgi alınması ve aynı bilginin bizim elimize kadar ulaşan başka bir kaynaktan da geçmesi halinde o bilginin bize kadar ulaşan kaynaktan alındığı düşüncesi ağır basacaktır, hâlbuki müellifin kaynağı başkadır. Tüm bu zorluklara ilaveten Kahraman'a göre müellif isim vermedikçe yazarın bilgi kaynağını tespiti çalışmak gereksizdir²¹⁰.

Bize göre bahsedilen zorluklara rağmen –kesin bir kanaat belirtme imkânı olmasa bile– hadis usûlü alanında çalışan ilim adamları arasındaki etkileme ve etkilenmenin araştırılması,

²⁰⁹ Fakat kesin bir şey söylenememektedir. Zira bizim elimize ulaşmayan başka bir kaynaktan da aynı bilginin geçme (ve müellifin o eserden istifade etmiş olma) olasılığı vardır.

²¹⁰ Hüseyin Kahraman, *Hadis Usûlünde el-Hatîb el-Bağdâdî'nin İbnü's-Salâh'a Etkileri*, Baskı: Rehber Ajans, Birinci Baskı, Şubat-2002, Bursa, s. 40.

İslâmî ilimler sahasında çalışma yapmak isteyenlere rehberlik etme özelliği taşıyacaktır. Zira otorite kabul edilen âlimlerin bile eleştirildiğini görenler, -insaflı olmak ve hakkı aramak kaydıyla- tenkit ve takdirden çekinmeyeceklerdir. Geçmişte olduğu gibi bugün de hakikati ortaya çıkarmak için tenkit, tercih, tafsîl ve te'vîl gibi yollara başvurularak hadis ilminin gelişimine katkı sağlamak mümkün olacaktır. İnsan olmanın tabii bir sonucu olarak hiç kimse, hatadan ve eleştiriden kurtulamamaktadır. Hatta bir kişiye hata isnâd edilse sonradan onun hatalı olmadığı anlaşılsa bu durum, tenkitçinin hata etmiş olması yönüyle yine de kayda değerdir. Dolayısıyla tarihî süreçte doğrular kadar hataların da bir ilmin gelişmesine katkı sağladığını söyleyebiliriz. Özellikle geçtiğimiz birkaç yüzyılda İslâm'a, İslâmî ilimlere ve Müslümanlara yöneltilen tenkitler, İslam âleminin ve âlimlerinin uyanışına vesile olmuş, Müslümanlar tarafından yeni çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla bizim bu çalışmamız ve yapılması muhtemel diğer çalışmalar, bazı eksiklikler ve hatalar taşısa bile hadis ilminin gelişimine muhtemel katkılar sunacaktır.

Burada bir hususa daha açıklık kazandırmakta yarar vardır. İbnü's-Salâh'ın etkilenme boyutunu kapsamlı olarak tespit edebilmek için *Mukaddime* hazırlanırken yararlanıldığı düşünülen yüz civarı âlim ve eser yanında özellikle o zamana değin yazılmış bütün hadis ve hadis usûlü eserleri, fıkıh ve fıkıh usûlü eserlerinin ilgili bölümlerinin de incelenmesi gerekmektedir. Zira İbnü's-Salâh salt hadisçiler ile hadis ve hadis usûlü eserlerinden değil fıkıh ve fıkıh usûlü âlimleri ile bu alanlarda yazılan eserlerden; ayrıca sarf, nahiv, ricâl, tarih ve tabakât gibi farklı ilim dallarındaki eserlerden de istifade etmiştir. Bu yüzden bütüncül ve kuşatıcı bir sonuca ulaşmak, bu çalışmada ele alınamayacak kadar geniş ve uzun bir çalışmayı gerekli kılmaktadır. Araştırmaya başlamak için bir öncelik sıralaması yapılırsa birinci önceliği müstakil hadis usûlü eserlerine vermenin doğru olacağını düşünüyoruz. Bu düşünceyle *Ulûmü'l-hadîs*'i önce ilk müstakil hadis usulü kabul edilen *el-Muhaddisü'l-fâsıl* ile sonra ikinci müstakil hadis usûlü kabul edilen Hâkim'in *Ma'rife*'si ile mukayeseye çalıştık.

İbnü's-Salâh öncesi eserlerde ele alınan konuların kaynak gösterilerek veya gösterilmeden aynen veya çok benzer şekilde ele alınması, İbnü's-Salâh'ın nakilci yönünü görmek adına önemlidir. Eserin orijinal yanını ve bilgilerin nasıl yorumlandığını görmek için ise *Ulûmü'l-hadîs*'in diğerlerinden ayrıldığı noktalara odaklanmak yararlı olacaktır.

2.1. Kaynaklara Yaklaşım

İbnü's-Salâh'ın etkilenme boyutu bazı eserler özelinde ele alınmadan önce onun kaynaklara yaklaşımına ilişkin bazı değerlendirmelerde bulunmak uygun olacaktır. Bu esnada

onun ilmî kişiliğine ve bilgi işçiliğine dâir bazı ipuçları da elde edilebilecektir. İbnü's-Salâh'ın bilgiyi işlerken benimsediği taklit, tasvip, tenkit, tercih, tafsil, izah ve benzeri prensiplere ilişkin daha önce yapılmış detaylı bir çalışma²¹¹ bulunduğu için bu çalışmada bu konulara detaylıca girilmeyecektir. Burada yalnızca onun hadisçi kişiliğini yansıtmak ve kaynaklara yaklaşım tarzına ilişkin bir ön fikir oluşturmak adına bazı örnekler aktarılacaktır. Tezin bu bölümünde asıl amaç, İbnü's-Salâh'ın bilgi işçiliğinin boyutlarını ortaya koymak değil onun kendisinden önceki eserlerden istifade ederken ne kadar ve hangi boyutlarda etkilendiğini tespiti çalışmasıdır.

2.1.1. Tenkit

İbnü's-Salâh eserini inşa ederken birçok kaynaktan yararlanmış ve bu kaynaklarını gerektiğinde tenkit etmekten çekinmemiştir. İbnü's-Salâh'ın bu tenkitçi yaklaşımı iki şekilde görülebilmektedir. Bazı görüşleri kime ya da kimlere ait olduğunu belirtmeksizin tenkit ederken bazılarını isim vererek tenkit etmektedir.

İbnü's-Salâh'ın isim vermeden tenkit ettiği birçok görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerden birisi –isim belirtilmeden- Mağripli müteahhir dönem âlimlerinden birine nispet edilmektedir. Bu âlime göre Buhârî'nin (ö. 256/870) “kâle lî fülân” ve “zâdenâ fülân” ifadeleriyle başlayan senedlerinin tamamı, görünürde *muttasıl* ise de gerçekte *munfasıl* (*munkatı*) ve *muallaktır*. Ayrıca Buhârî'nin “kâle lî” ve “kâle lenâ” dediği her isnad, hüccet olması için değil istişhâd için -*mütâbi* veya *şâhid* olarak- zikredilmiştir. İbnü's-Salâh, Buhârî'yi ondan daha iyi tanıyan ve hadis ilminde önde gelen Ebû Ca'fer İbn Hamdân en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 311/923) bir sözünü aktararak Mağripli'ye katılmadığını ifade etmiştir. Ebû Ca'fer'e göre Buhârî'nin her ‘kâle lî fülânün’ dediği rivayet, arz ve münâveledir²¹².

Bir diğer örnekte İbn Abdilber'in (ö. 463/1071) bir grup âlime isnad ettiği görüşe göre küçük tâbiîlerin “kâle Rasûlüllâh” diye rivayet ettikleri hadisler *mürsel* değil *munkatı* dır. Zira onlara göre bu tâbiîler ancak birkaç sahâbîye yetişmişlerdir ve çoğu rivayetleri tâbiîndendir. Dolayısıyla onların irsâl ettikleri hadislerden biri sahâbî diğeri büyük tâbiî olmak üzere iki ravi düşmüş olmaktadır. Sonuç itibarıyla bu âlimlere göre küçük tabiilerin rivayetlerine *mürsel* değil *munkatı* (hatta iki ravi arka arkaya düştüğü *mu'dal*) denilmelidir²¹³. İbnü's-

²¹¹ Bkz. Muhammed Râtib, *Menhecü İbni's-Salâh*, s. 93 vd.

²¹² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 69-70.

²¹³ İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta-i mine'l-meânî ve'l-esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Ulvî ve Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî, nşr. Vezâretü Umûmî'l-Evkâf ve's-Şuûnî'l-İslâmiyye, Mağrib-1387, I-XXIV, c. I, s. 21.

Salâh bu görüşü kabul etmemiştir. Zira ona göre meşhur olan, ilim ehlince bilinen ve kabul edilen görüşe göre en doğrusu, küçük-büyük ayırmadan bütün tâbiîn rivayetlerinin (*mürsel* sayılma hususunda) eşit sayılmasıdır²¹⁴. İsim verilmeden eleştirilen diğer bazı görüşler için *vasiyet*²¹⁵ yoluyla rivayet, *nazil* isnadın *âlî* isnada göre daha üstün olması²¹⁶ ve icâzetsiz *münâvele*²¹⁷ konularına bakılabilir²¹⁸.

İbnü's-Salâh'ın isim vererek yaptığı tenkitlerden bir kaçını burada zikretmek uygun olacaktır. Tenkite uğrayan isimlerden iki tanesi tâbiîndendir; Ebû Ma'mer Abdullâh b. Sahbera (ö. 60?) ve Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729). Lahn²¹⁹ veya tahrîf ile rivayet edilen hadislerin olduğu gibi mi yoksa düzeltilerek mi nakledileceği tartışmasında ismi geçen bu iki tâbiîye göre bu tarz hadislerin olduğu gibi nakledilmesi daha doğrudur. İbnü's-Salâh'a göre ise bu minvalde bir tutum, lafza tabi olma ve mana ile rivayete cevaz vermeme hususunda aşırı gitmektir. Hadisi olduğu gibi bırakmak da hatalı yeri (silip) doğrusuyla değiştirmek de doğru değildir. Doğrusu, hem hadisi olduğu gibi vermek hem de haşiye/not/dipnot düşerek hataya işaret etmektir²²⁰.

İbnü's-Salâh'ın eleştirdiği isimlerden biri de *Sahîh* sahibi Müslim'dir. Müslim, *Sahîh*'inin mukaddimesinde *mu'an'an* hadisin sıhhati için *muâsaretle* beraber *likânın* da bilinir olmasını şart koşan bir âlime ismini zikretmeden karşı çıkmıştır. Müslim'e göre bu görüş, daha önce kimsenin dile getirmediği, sonradan ortaya atılmış bir görüştür. Hem yaygın olan ve eski-yeni (bütün) ilim ehlinin üzerinde ittifak ettiği görüş, *muâsaretin* yeterli olduğudur²²¹. İbnü's-Salâh, *muâsaretle* beraber *likânın* da şart olduğu yönündeki görüşün Müslim tarafından bu şekilde eleştirilmesini kabul edememiştir. Zira İbnü's-Salâh'a göre

²¹⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 51-3.

²¹⁵ *Vasiyet* yoluyla rivayet, *Ulûmü'l-hadîs*'te hadis alım ve aktarım yollarından biri olarak zikrediliyor olsa da musannif, buna cevaz verenlere karşı çıkmış, böyle bir şeye cevaz vermenin, ancak bir âlimin ayak sürçmesi olarak algılanabileceğini ya da bir âlimin bunu söylerken *vicâde* yoluyla rivayeti kastettiği şeklinde tevîl edilebileceğini söylemiştir. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 177.

²¹⁶ Detaylı bilgi için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 263-4; Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 216. Âlî ve nâzil isnad bahsinin tamamı için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 255-264.

²¹⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 169. Müellifin isim vermeden eleştiri yönelttiği bazı yerler için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 161-2, 179, 301.

²¹⁸ Daha başka örnekler için bkz. *Ulûmü'l-hadîs*, s. 59, 99, 154, 191-2.

²¹⁹ "Arap dili ve belagati açısından hatalı olmak" Detaylı bilgi için bkz. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 198-9.

²²⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 218-221. İbnü's-Salâh'ın tercih ettiği bu metot, son derece önemlidir. Zira görülen hatayı düzeltmemek, hatanın sürüp gitmesine neden olacaktır. Hatayı düzeltirken silme ve kazıma benzeri yöntemlerin kullanılması ise hatalı olan kısmın ne olduğunun belli olmamasına sebep olur. Bu da daha sonra gelen ilim adamlarını, hatalı olduğu düşünülen kısmın hatalı olup olmadığını değerlendirme fırsatından mahrum eder. Ayrıca yapılan silme işlemi, sayfanın arka tarafındaki doğru bilginin de silinmesine neden olabilir.

²²¹ Ravilerin bir araya gelip konuştuklarına (*likâ*) dair hiçbir haber gelmese de tek başına *muâsaret*, haberin sıhhati için yeterlidir. Bkz. Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref, *el-Minhâc Şerhu Sahîh-i Müslim b. el-Haccâc*, nşr. Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, İkinci Baskı, Beyrût-1392, I-IX, c. 1, s. 127.

muâsaretle beraber *likan*ın da bilinir olması, Müslim'in dediğinin aksine hadis imamlarının üzerinde hassasiyetle durdukları bir şarttır. Öyle ki hadis ilminin önde gelenlerinden Ali b. el-Medîni (ö. 234/849) ve Buhârî (ö. 256/870) gibi âlimler bile bu görüşü benimsemektedirler²²². Dolayısıyla İbnü's-Salâh'a göre Müslim, bu görüşün sonradan ortaya atıldığını söylemekte haksızdır.

Görüşü kabul edilmeyen âlimlerden biri de Kâdî İyâz'dır (ö. 544/1149). Bu alime göre kitabın kenarına not düşülecek şey, kitabın aslından değil de şerh, bir hataya tembih, rivayet ya da nüsha farklılığına işaret için olursa tahrîc (eksik bilgiyi kenara çıkarma) çizgisi kullanılmaz. Kullanılması halinde kenara çıkılan bilginin kitabın aslından olduğu sanılır ve karışıklık ortaya çıkar²²³. İbnü's-Salâh'a göre ise tahrîc çizgisi kullanmakta hiçbir beis yoktur. Hatta bizzat tahrîc çizgisi karışıklığı önler. Zira kitabın aslından olan ibareye işaret için kullanılan çizgi, iki kelime arasına konur ve düşen kelimelerin düştüğü yere işaret eder. Şerh vesaire için kullanılan çizgi ise kelimenin tam üzerinden başlanarak çizilir ve kenara çıkılan bilginin o kelimeye ait olduğunu gösterir²²⁴.

2.1.2. Savunma

İbnü's-Salâh gerektiğinde seleflerini tenkit edebildiği gibi yeri geldiğinde onları savunmuştur. Örneğin bazı kimseler Buhârî ve Müslim'i ihtilât ile itham olunan ravilerin rivayetlerini hüccet olarak kullanmaları dolayısıyla tenkit etmişlerdir. İbnü's-Salâh kendi ifadesiyle etraflıca bir araştırma ve topluca bir değerlendirme yaptıktan sonra Şeyhayn'ın (Buhârî ve Müslim'in) muhtelit ravilerin bütün hadislerini değil sahih olduğuna kanaat getirdiklerini aldıkları kanaatine ulaşmıştır²²⁵.

²²² Fakat bu görüş, sonraki asır âlimlerinin tasniflerinde devam ettirilmemiştir. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 66-7. Burada devam ettirilmeyen bir görüşü İbnü's-Salâh'ın neden savunduğu sorusu akla gelebilir. Bize göre İbnü's-Salâh'ın karşı çıktığı şey, *likan*ın bilinir olmasının şart olmaması değil, Müslim'in bu görüşü sonradan ortaya atılmış sayması ve daha önce kimsenin böyle bir şey söylemediğini iddia etmesidir. Oysa hadiste imam kabul edilen ve bu görüşü savunan Ali b. el-Medîni, Ebû Zür'a, Ebû Hâtîm, Ahmed b. Hanbel ve Buhârî gibi birçok âlim bulunmaktadır. Günümüzdeki bir kanaate göre Müslim'in o sözleriyle eleştirdiği kişi, Buhârî'dir. (Bkz. Kamil Çakın, "Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci", *İslami Araştırmalar Dergisi*, c. X, sy. 1-2-3, 1997, s. 100.) İbnü's-Salâh ise Müslim'in (ö. 261) bu sözleriyle Buhârî'yi eleştirdiğini düşünmemektedir. *Tedrib* muhakkiki Muhammed Avvâme de İbnü's-Salâh gibi düşünmektedir. Bkz. Süyûtî, *Tedrib* c. II, s. 294'teki dipnot ve c. III, s. 202 vd., dipnot: 2.) Nitekim İbnü's-Salâh tarafından Buhârî'nin adı verilerek Müslim'e karşı çıkılması, bunu gösterir. Aksi halde "sen Buhârî'yi tenkit ediyorsun, ama Buhârî de bunu yapıyor" denilmiş olurdu ki bu, hiç mantıklı değildir. Konunun detaylı tahlili için bkz. Süyûtî, *Tedrib*, c. III, s. 202-9. (Verilen sayfaların dipnotlarında konuyla ilgili daha detaylı bilgi bulunmaktadır.)

²²³ Krş. Kâdî İyâd, *el-İlmâ'*, s. 164.

²²⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 196. İsim verilerek yapılan başka bazı eleştiriler için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 20, 29-32, 40, 62, 64, 67-8, 101, 105-6, 133, 149, 154-5, 220, 234-5, 274, 348, 363-4, 369.

²²⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 397-8.

Savunulan bir diğer âlim Tirmizî'dir. Tirmizî'nin “bu hadis, *hasendir* ve *sahihtir*” ifadesi bir hadisin aynı anda hem *hasen* hem de *sahih* olamayacağı gerekçesiyle çelişkili bulunmuş ve eleştirilmiştir. İbnü's-Salâh'a göre ise bu ifadede bir problem/çelişki yoktur. Zira bir hadis, biri *sahih* diğeri *hasen* iki tarikten rivayet olunmuşsa Tirmizî bunu kastederek “bu hadisin bir tariki *sahih* diğeri *hasendir*” demek istemiştir. Ya da “*hasen*” derken terim anlamda değil de sözlük anlamda kullanmış da olabilir²²⁶.

İbnü's-Salâh'ın savunduğu âlimlerden bir diğeri Neseî'dir (ö. 303/915). Bir görüşe göre Nesâî, Ahmed b. Salih el-Mısırî'yi (ö. 248/862) aralarındaki bir sürtüşmeden dolayı haksız yere cerh etmiştir²²⁷. Hâlbuki İbnü's-Salâh'ın ifadesine göre Ahmed, hâfız, sika ve imâm vasıflarıyla anılmakta ve Buhârî'nin şeyhleri arasında yer almaktadır²²⁸. Ebû Ya'lâ el-Halîlî (ö. 446/1055), Nesâî'nin Ahmed hakkındaki bu cerhinin önyargılı bir tavır olduğunda ittifak olduğunu ve böyle durumlarda cerhin geçersiz sayılacağını nakletmiştir²²⁹. İbnü's-Salâh tüm bunları aktardıktan sonra Nesâî'nin cerh ve tadilde imam ve hüccet olduğundan bahsederek onun böyle bir cerhi sırf öfkesine dayanarak yapmış olamayacağını söylemiş ve geçersizliği baştan belli bir cerh sebebi ile Nesâî'nin Ahmed'i cerh etmiş olamayacağını ifade ederek onu müdafaa etmiştir²³⁰.

2.1.3. Te'vîl/Yorumlama

İbnü's-Salâh bazı görüşleri tevil ederek o anda mevcut olan veya gelecekte oluşması muhtemel yanlış anlamaları düzeltmeye çalışmıştır. İbnü's-Salâh'ın te'vile başvurduğu hususlardan birisi *sikanın ziyadesi* bahsinde geçmektedir. İbnü's-Salâh'ın Hatîb'ten

²²⁶ Yani bir hadis için hem *sahih* hem de *hasen* derken “bu hadis sahihtir, aynı zamanda ibaresi ve anlamı da güzeldir” demek istiyor olabilir. (Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 39.) Tirmizî'nin farklı kullanım şekillerini analiz eden İtr'a göre ise Tirmizî'nin bu vb. kullanım tarzları şöyle kategorize edilebilir: Bir hadis, tek bir *sahih* isnadla vârid olduyse Tirmizî, “*sahih garîb*” der. Yine tek bir isnadla gelir, isnad *sahih* olmaz ama zayıf da olmazsa “*hasen garîb*” der. Buradaki *hasen*, *hasen lizâtihi*dir. Hadis, birçok tarikten vârid olur da *sahih* derecesine çıkarsa “*hasen sahih* (li-gayrihi)” der. Hadisin tarikleri içinde *garîb* olan varsa “*hasen sahih garîb*” der. Burada kastettiği şey, “*hasen sahih*” dediğindeki ile aynıdır; yani hadis, birçok tarikten gelmekle *sahih* (li-gayrihi) derecesine yükselmiştir. Tirmizî, bu durumu kastederek böyle demektedir. Yalnız hadis bir tek tarikten mervî olup da “*hasen sahih garîb*” dediyse o vakit “bu hadis tek tarikten gelmekle *garîb*dir, sıhhat yönünden ise *sahih* mi *hasen* mi olduğunun tam kestirilemediğini” söylemek istemektedir. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 39-40, dipnot 2.

²²⁷ Nesâî'nin Ahmed b. Sâlih el-Mısırî hakkındaki görüşü için bkz. Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb, *ed-Duafâ ve'l-metrûkûn*, thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyid, Dârul-Va'y, Haleb-1396, s. 22.

²²⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 390.

²²⁹ Ebû Ya'lâ el-Halîlî, Halîl b. Abdullâh (ö. 446), *el-İrşâd fî ma'rifeti ulemâi'l-hadîs*, thk. Dr. Muhammed Saîd Ömer İdrîs, Mektebetü'r-rüşd, Riyâd-1409, I-III, c. I, s. 424; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 390.

²³⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 391. Neseî'nin cerhine konu olan ravinin Mısırlı Ahmed değil eş-Şemûmî nisbeli Ahmed b. Sâlih olduğu da söylenmektedir. Bkz. Süyûtî, *Tedrib*, c. V, s. 546 vd. Başka örnekler için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 62-3, 144, 284.

naklettiğine göre fukahâ ve hadisçilerin cumhuru *sikanın ziyadesinin* makbul olduğunu düşünmektedir²³¹. Sikanın ziyadesine bir örnek vermek gerekirse bir rivayet önce *mürsel* ya da *munkatı* ‘ olarak nakledilir sonra bir sika tarafından *muttasıl* olarak rivayet edilirse senedde *sikanın ziyadesi* oluşur. Zira sika, diğer isnadlardan düşmüş olan raviyi kendi isnadında zikrederek ravi ilavesi yapmıştır²³². Az önce cumhura isnad edilen görüşe göre bu ziyadenin makbul olması gerekir. Fakat aynı Hatîb, *Kifâye*’sinde zikrettiği bir hadisten²³³ sonra bir hadisi bir grup ravi *mürsel*, diğer bir grup *muttasıl* olarak naklederse hadisçilerin çoğuna göre bu hadisin *mürsel* kabul edileceğini, yani *sikanın ziyadesine* itibar edilmeyeceğini söylemiştir²³⁴. Oysa sikanın ziyadesi kabul edilmiş olsaydı bu hadise *muttasıl* denilmesi gerekirdi²³⁵. Bu durumda bir yandan çoğunluğun *sikanın ziyadesini* makbul saydığı söylenirken öbür taraftan sikanın yaptığı bir ziyadenin (ravi ilavesi) yine çoğunluk tarafından kabul edilmediği söylenmekte ve ortaya bir çelişki çıkmaktadır. İbnü’s-Salah bu çelişkiyi fark etmiş, sikanın ziyadesine mutlak makbul gözüyle bakan çoğunluğun ravi ilavesi söz konusu olduğunda farklı davranmasının sebebini anlamaya çalışmıştır. Ona göre bu âlimler, cerhin tadile tercih edilmesi gerektiği düşüncesine dayanarak bu konuda böyle bir hüküm vermiş olmalıdırlar²³⁶. Zira cerh eden, tadil edene ilave olarak cerh sebebini bilmektedir. Bu ilave bilgi de cerh edenin hükmünü, ta’dil edeninkinden üstün yapmaktadır. *Mürsel* hadis, senedinden bir ravinin düşmüş olması nedeniyle cerh edilmiştir. Cerh müfesser olmak kaydıyla tadile tercih edileceğinden²³⁷ çoğunluk, genel kanaatlerinin aksine cerh sayılan irsâli (hadisin *mürsel* kalmasını) vasla (*muttasıl* sayılmasına) tercih etmişlerdir. İbnü’s-Salâh her ne kadar cerh edenin daha fazla bilgiye sahip olması nedeniyle cerhin ta’dile tercih edilmesini kabul ediyorsa da bu konuda çoğunluğa katılmamaktadır. Zira ona göre bir hadisi *muttasıl* olarak rivayet eden sikanın yanında *mürsel* olarak rivayet edene nazaran daha fazla bilgi

²³¹ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 85.

²³² Krş. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, “Ziyâdetü’s-sika”, s. 367; Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, “Ziyâde”, s. 432-3.

²³³ Hadis, نكاح الأبولي hadisidir. Bkz. Buhârî, *Sahîh*, c. VII, s. 15.

²³⁴ Bkz. İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 71-2. *Muttasıl* olarak rivayet edenler: Yûnus b. Ebî İshâk es-Sebîî, Yûnus B. İshâk’ın oğlu İsrâîl ve Kays b. er-Rebî’dir. (Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 411.) *Mürsel* olarak rivayet edenler: Süfyân es-Sevrî ve Şu’be b. el-Haccâc’tır. (Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 411.)

²³⁵ Hatîb’in hakkında hüküm verdiği aynı hadis hakkında Buhârî’ye (ö. 256) sorulmuş o, *muttasıl* olana göre hüküm vermiş; “sikanın ziyadesi makbuldür” diye de eklemiştir. Bkz. İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 72.

²³⁶ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 88.

²³⁷ Krş. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, “Cerh ve Ta’dil”, s. 48 vd. özellikle 4 No’lu madde.

vardır. Zira sika mürsel hadisten düşen raviyi bilmekte ve yerine koymaktadır. Dolayısıyla sikanın ziyadesi bulunan *muttasıl* tarik, *mürsel* tarike göre tercihe daha uygundur²³⁸.

Bazı âlimlerin bazı sözleri/görüşleri cumhurun görüşüne aykırı bir durum arz edebilmektedir. Bu gibi durumlarda İbnü's-Salâh te'vile başvurarak görünüşteki çelişkiyi gidermeye çalışmıştır. Örneğin Hâfız Ebu't-Tâhir es-Silefî (ö. 576/1180)²³⁹, hıfz ve itkân ehline göre *âlî* isnadın, bilinenin aksine (en kısa isnadla Hz. Peygambere ulaşmak değil yalnızca) isnadın sahih olmasından ibaret olduğunu söylemiştir. Nizâmülmülk (ö. 485/1092) de benzer bir ifadeyle ravileri yüze ulaşırsa da Rasûlüllâh'a (a.s.) kadar isnadı sahih olarak varan hadislerin, *âlî* olduğunu söylemiştir. İbnü's-Salâh onların bu söyledikleri şeyin hadisçiler arasında bilinen *âlî* isnâd kabilinden olmayıp manevi bir *âlî* isnâd olduğunu söyleyerek bu görüşleri yorumlamıştır²⁴⁰.

Yorumlanan bir görüş de Şâfî'ye (ö. 204/820) nispet edilen “Yeryüzünde ilim (hadis) hakkında Mâlik'in (ö. 179/795) kitabından daha doğrusunu bilmiyorum²⁴¹.” sözüdür. İbnü's-Salâh'a göre bu söz, Buhârî ve Müslim *Sahîh*'lerini telif etmeden önce söylendiği için *Sahîh*ayn'ın Kur'ân'dan sonra en sahih kitaplar olduğu görüşünü bozmaz²⁴².

Te'vîl ile çözüme kavuşturulmaya çalışılan diğer bir şey de *Sahîh*ayn hadislerinin tamamının sahih olduğunu ima eden bazı sözlerdir. Buhârî (ö. 256/870), bir ifadesinde *el-Câmi'* isimli eserine sadece sahih hadisleri aldığı²⁴³; Ebû Nasr el-Vâyilî es-Sizcî (ö. 444/1052); fıkıhçılar ve diğer ilim ehlinin Buhârî'nin *Sahîh*'indeki hadislerin sıhhati

²³⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 88. İbnü's-Salâh başka benzer durumlarda da sikanın ziyadesine (çoğunlukla) itibar edileceğini söylemektedir. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 72. Başka bir tevil örneği için Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 158-160. Burada İbnü's-Salâh, kendisine göre caiz olmayan ma'dûma icazet gibi icazet türlerine bazı âlimlerin niçin cevaz verdiğini anlamaya çalışmıştır.

²³⁹ Bu zat hakkında ilave bilgi için bkz. Zehebî, *Siyer*, c. XXI, s. 5.

²⁴⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 263.

²⁴¹ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, c. I, s. 77; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 18.

²⁴² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 18. Benzer şekilde Hâkim'in hocası Hâfız en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 349) [Tam adı: Ebû Ali el-Hüseyn b. Ali b. Yezîd en-Nîsâbü'rî'dir. Bkz. Salâhaddin Polat, “Ebû Ali en-Nîsâbü'rî” *DİA*, c. X, s. 92-3; Ebû Ya'lâ el-Halîlî, *el-İrşâd fî ma'rifeti ulemâi'l-hadîs*, c. III, s. 842.] “gök kubbenin altında Müslim'in kitabından daha sahihinin olmadığını” söylemesi, (bu sözün geçtiği kaynak için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, *Târîhu Bağdâd ve züyûlüh*, thk. Mustafâ Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, Beyrût-1417, I-XXIV, c. XIII, s. 102.) Mağripli âlimlerden Müslim'i Buhârî'ye tercih edenlerin görüşlerinin bir yansımasıdır. İbnü's-Salâh'a göre bu sözle *Sahîh-i Müslim*'in önsöz hariç, sahih hadis dışında bir şey barındırmaması kastedilirse ancak o zaman bu söz kabul edilebilir. Fakat içinde sahih dışında hadis barındırmıyor olması, *Sahîh-i Müslim*'i *Sahîh-i Buhârî*'den daha üstün yapmaz. Buhârî'nin hadisleri daha sahihtir. (Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 18-9.)

²⁴³ Bkz. Aynî, Bedreddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts., c. I, s. 10; İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *en-Nüket alâ Sahîhi'l-Buhârî ve yelihi* “*et-Tecrîd ale't-tenkih*”, thk. Ebu'l-Velîd Hişâm b. Ali es-Suaydenî ve Ebû Temîm Nâdir Mustafâ Mahmûd, el-Mektebetü'l-İslâmiyye li'n-neşri ve't-tevzi', Kâhire/Mısır-2005/1426, I-II, c. I, s. 75 ve 97; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 26.

konusunda icmâ‘ ettiğini²⁴⁴; Humeydî (ö. 488/1095) de *Sahîhayn* hariç içindeki hadislerin tamamı hakkında geçmiş âlimlerin *sahih* hükmü verdiği başka hiçbir kitabın bulunmadığını²⁴⁵ söylemiştir. İbnü’s-Salâh’a göre onların bu sözlerindeki *Sahîhayn* hadislerinden maksat, kitapların yalnızca asıl kısımlarında geçen rivayetlerdir yoksa bâb başlıkları ve benzeri yerlerde geçenler değildir. Zira buralarda geçen hadisler(in hepsi) için “kesinlikle sahihtir” hükmü verilemez²⁴⁶.

2.1.4. Destekleme

İbnü’s-Salâh’ın eserinde takip ettiği yöntemlerden biri de bazı görüşleri diğerleriyle desteklemektir. Örneğin İbnü’s-Salâh’ın İbn Abdilber (ö. 463/1071) kanalıyla naklettiğine göre hadisçilerin cumhuru, “an ile “enne”nin aynı olduğunu düşünmektedir. Raviler tedlîsle maruf olmadıkça ve likâları malum oldukça bu iki harf ile rivayet olunan hadisler *muttasıl* sayılırlar. Bu durumda İsnad baştan sona *muttasıl* sayılmasa bile en azından o ravilerin birbirlerinden semaları olduğuna kanaat getirilir²⁴⁷. İbnü’s-Salâh kendisinin de tercih ettiği bu görüşü desteklemek için Şâfi‘î usûlcü Ebû Bekir es-Sayrafi (ö. 330/941), Ebû Amr ed-Dânî (ö. 144/761)²⁴⁸ ve Ebu’l-Hasen el-Kâbisî (ö. 403/1012) gibi âlimlerin aynı anlamdaki düşüncelerini de aktarmıştır²⁴⁹. İsmi geçen âlimlerin düşünceleri hadisçilerin cumhurunun kanaatiyle birebir aynı değilse de onların kanaatini destekleyecek mahiyettedir²⁵⁰.

Böylece başka âlimlerin görüşlerini destek için kullanan İbnü’s-Salâh bazen bizzat kendisi bazı görüşleri desteklemektedir. Örneğin bazı Şâfiîlere göre *mestûrun*²⁵¹ rivayeti makbuldür. Süleym b. Eyyûb er-Râzî’ye (ö. 447/1055) göre böyle bir ravinin verdiği haberin kabul edilme nedeni, rivâyet işinin hüsn-i zanna bağlı olmasıdır. Hüsn-i zan, ravi hakkında

²⁴⁴ Sözün tamamı: “Ehl-i ilim, fukahâsıyla ve diğerleriyle icmâ etmişlerdir ki; bir adam, Buhârî’nin kitabında Peygamber (a.s.) hakkında rivayet ettiği şeylerin tamamı sahihtir, Allâh Rasûlü bunları muhakkak söylemiştir ve bunda şüphe yoktur diye talâka/boşanmaya yemin etse; yemininden dönmüş olmaz. Ve hanımı, o haliyle kocasının zimmetinde devam eder.” Bkz. İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 26.

²⁴⁵ Humeydî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Fütûh, *el-Cem‘ beyne’s-Sahîhayn el-Buhârî ve Müslim*, thk. Dr. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Dâru İbn Hazm, Lübnân/Beyrût-2002/1423, I-II, c. I, s. 77; İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 26.

²⁴⁶ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 26.

²⁴⁷ Krş. İbn Abdilber, *et-Temhîd*, c. I, s. 12 vd; İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 62.

²⁴⁸ Hakkında bilgi için bkz. Safedî, *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, c. XX, s. 20.

²⁴⁹ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 65-6.

²⁵⁰ Benzer bir örnek için bkz. İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 105-6. Burada ele alınmayan bazı örnekler için bkz. İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 63, 75, 78.

²⁵¹ *Mestûr*: Kendisinden iki veya daha fazla kişi rivayette bulunduğu için zâtı/şahsı bilinen, fakat sıklık durumu ilişkin açıklama yapılmamış (sıklık durumu gizli/bilinmeyen) ravi demektir. Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 105.

aksi ispatlanıncaya kadar adâletle hükmetmeyi gerektirir. Zaten rivayet işi, zâhiren adâleti²⁵² bilinse bile bâtinen adâleti²⁵³ bilinemeyen, bilinmesi de olabildiğine zor (müteazzir) olan (yani *mestûr*) ravilere bağlıdır. Bu yüzden ravilerin sadece zâhiren adl olduklarının tespiti ile yetinilmektedir²⁵⁴. Bu bilgileri nakleden İbnü's-Salâh, “zamanları geçip gitmiş, haklarında gerçekten sika olup olmadıklarına ilişkin bilgi edinme imkânı kalmamış (*mestûr*) birçok ravi, meşhur hadis kitaplarının çoğunda yerini almıştır” diyerek Süleym'i bu konuda bizzat desteklemiştir²⁵⁵.

İbnü's-Salâh bazen kendi tercih ettiği görüşü desteklemek için başka görüşlere başvurmuştur. Örneğin bir kişinin sika olduğuna dâir verilen hüküm (*ta'dîl*), sebeplerine dâir hiçbir açıklamaya gerek olmaksızın makbûldür. *Cerh* ise ancak gerekçeli (*müfesser*) olursa kabul edilebilir. Zira birinin cerh sebebi sayacağı bir hususun aslında cerhe medâr (yeter sebep) olmadığı anlaşılabılır. Cerh sebebi açıklanmadığı zaman ise bunun tespiti mümkün olmaz²⁵⁶. İbnü's-Salâh bu görüşü Hatîb'in sözleriyle (ö. 463/1071) desteklemiştir. Hatîb'e göre Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvûd es-Sicistânî gibi bazı âlimler başkalarınca ta'na uğrayan birçok ravinin rivayetlerini kabul etmiş ve hüccet saymışlardır²⁵⁷. Onların böyle yapmalarının sebebi, yapılan bu cerhlerin gerekçeli olmaması ve gerekçeli olmayan cerhlerin kabul edilmeyeceği gerçeğidir²⁵⁸.

İbnü's-Salâh'ın kaynaklarına yaklaşımı ve bilgi işçiliğine ilişkin daha başka şeyler de söylemek ve eklemek mümkünse de biz burada bazı örnekler zikretmekle yetindik. Daha detaylı bilgi için Muhammed Celâl'in ilgili tezine bakılabilir. Şimdi bazı eserler özelinde İbnü's-Salâh'ın etkilenme boyutuna açıklık getirmeye çalışacağız.

²⁵² “Cerh edildiği bilinmediği için dış görünüşe nazaran âdil sayılması”

²⁵³ “Delili ve ispatıyla beraber gerçekten âdil sayılması”

²⁵⁴ Bu konuda rivâyette şehâdet/şâhitlik bir tutulamaz. Zira şâhitlikte tanıklar hâkim huzurunda hazır bulundukları için adâletlerini tespit etmek pekâlâ mümkündür. Fakat raviler söz konusu olduğunda (vefat edip gitmiş olmaları dolayısıyla) bu imkân (çoğunlukla) elden gitmiş olur. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 112.

²⁵⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 112.

²⁵⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 106-7.

²⁵⁷ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 108-9.

²⁵⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 107. Müfesser olduğu halde Buhârî ve Müslim gibi bazı âlimlerce kabul edilmeyen cerhler de yok değildir. Hatîb'in gerekçeli cerhlerin de bazen kabul edilmediğine dair bir bâb oluşturması bu durumun başka bir örneğidir. Mesela Şube (ö. 160), sırf beygirini dörtmala (gitmesi için kamçılıyor ve) koşturuyor diye bir ravinin hadislerini terk etmiştir. Bu tür bir cerh, hadis otoritelerince kabul edilmemiştir. Bkz. Hatîb, *el-Kifâye*, s. 110; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 107. Benzer başka örnek için bkz. İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 108.

2.2. Etkilenme Açısından *Ulûmü'l-hadîs* ve *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*

Hicrî 321 senesinde dünyaya gelen ve 360 yılında vefat eden²⁵⁹ Râmeihürmüzî'nin *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'ı ilk müstakîl hadis usûlû eserlerinden kabul edilmektedir²⁶⁰. Bazılarına göre *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, mütekaddimûn ile müteahhirûn arasındaki metot farkını görmek ve hadis usûlû kaidelerindeki değişimi izlemek adına önemli ve tarihî bir belge niteliği taşımaktadır²⁶¹. Bu gibi ilk dönem hadis usûlû eserlerinin önemli meziyetlerinden biri de bilgileri tam isnadlı olarak nakletmeleridir. Bu sayede senedindeki ravilere bakıp sözün ilk sahibine nispetinin ne derece sağlam olduğunu tespit etmek mümkün olmaktadır²⁶². Bu özellikleri ve *Ulûmü'l-hadîs*'in kaynakları arasında yer alması nedeniyle el-Muhaddisü'l-fâsıl, konumuzla ilgili olarak incelenmeye değer bulunmuştur.

2.2.1. İsim ve Yazım Gayeleri Açısından Mukayese

el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî ismi “hadisi sadece rivayet eden ile fakîh muhaddisler arasındaki farkı ortaya koyan muhaddis/hadisçi” anlamına gelmektedir²⁶³. Bu isim aynı zamanda eserin yazım sebeplerinin en önemlisine de işaret etmektedir. Eserin genelinde sadece rivayet işiyle meşgul olup işin künhüne vakıf olmayan ravilerle bu işi layıkıyla yapanların ayırt edilmeleri sağlanmak istenmiştir. Müellifin ifadelerine göre hadisi kötüleyen ve hadisçilere buğzeden bir grup insanın hadisçileri hor görmeleri ve haklarında ileri geri konuşmaları bu eserin telifinde etkili olmuştur²⁶⁴. Bu düşüncenin doğal bir sonucu olarak eserin geneline hadisçileri savunma gayreti hakim olmuştur. Bu asıl amacın yanında hadis talebelerini yetiştirme gayesi de gözle görülür seviyede hissedilmektedir. Yeni yetişen öğrencilerin hasımlara laf söyletmeyecek tarzda ve güçte yetişmelerinin önemini fark eden müellifin böyle tavır takındığı tahmin edilebilir.

²⁵⁹ Müellif ve kitabı hakkında daha fazla bilgi için bkz. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 5 vd. (muhakkikin girişi); Zehebî, *Siyer*, c. XII, s. 170-1; Mehmet Marangoz, *Râmeihürmüzî'nin Hayatı ve Hadisçiliği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya-2019, s. 14 vd.

²⁶⁰ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 5, (Âdil b. Muhammed Ebû Tûrâb'ın takrizi); İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 26-8.

²⁶¹ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 6. (Âdil b. Muhammed Ebû Tûrâb'ın takrizi)

²⁶² Râmeihürmüzî'nin eserini ön plana çıkaran meziyetlerden birinin de bilgilerin senedli verilmesi olduğu söylenmiştir. Bkz. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 11. (Târık b. Avedullâh b. Muhammed'in takrizi)

²⁶³ Fakih ravi ile rivayet ettiği hadise hem sened hem de metin yönüyle vâkıf olan ve hadisteki fikhî incelikleri anlayacak düzeyde kendisini geliştirmiş olan âlimler kastedilmektedir. Kitabın ismi ve içeriği arasında yapılan mukayese neticesinde müellifin kastının bu olduğu anlaşılmıştır. Daha detaylı analiz için bkz. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 133-4. (müellifin önsözü), 136 vd., 143-4, 206-211. Kitabın tamamı göz önüne alındığında bu husus, daha da belirginleşmektedir.

²⁶⁴ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 131. Muhakkike göre hadisçileri kötüleyenler, bid'atçiler ve kelamcılardır. Bkz. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 30.

Ulûmü'l-hadîs'e gelince İbnü's-Salâh'ın kendi isimlendirmesiyle *Ma'rîfetü envâ-i ilmi'l-hadîs*²⁶⁵ “çeşitli hadis ilimlerini bilmek” anlamına gelmektedir. Eserin önsözünde hadis ilmine artık gereken önemin verilmediğinden ve karşılaşılan problemleri çözecek kabiliyette ilim erbabının neredeyse bulunmadığından şikâyet edilmiştir. Ayrıca hadis usûlü konularını derli toplu ele alan, kaideleri netleştiren, her bir hadis türünün kısımlarını ve tariflerini gereğince anlatan, bir öğrencinin usûl konularını –mümkün olduğunca- tüm yönleriyle görüp kavrayabileceği bir eserin henüz telif edilmemiş olması İbnü's-Salâh'ın bu eseri telif etmesinde itici bir etken olmuştur²⁶⁶.

Sonuç itibarıyla *el-Muhaddisü'l-fâsıl* daha çok hadis ve muhaddis düşmanlarına cevap verme ve hadisçilerin meziyetlerini sayıp dökme amacıyla kaleme alınmışken *Ulûmü'l-hadîs*, baştan sonra bir hadis usûlü eseri olarak tanzim ve tasnif edilmiştir. Her iki eserin ortak gayesi ise yeni nesil hadisçilerin sağlıklı bir eğitim almalarını sağlayarak hadisçilere olumsuz eleştiriler yöneltilmesinin önüne geçmektir.

2.2.2. Konu Başlıkları Açısından Mukayese

Râmeihürmüzî'nin eserinde ana başlıklar yanında çokça tâlî başlık da kullanılmıştır. Muhakkikin tespitine göre konuların sıralanışında belli bir sistem takip edilmediği izlenimi oluşmaktadır²⁶⁷. Nitekim bazı ana konular ile aynı konu altında sıralanan tâlî konular arasında bir münasebet kurmak bazen oldukça zor olmaktadır. Hadis öğrencilerinin özellikleri hakkındaki ana başlık²⁶⁸ ile bu başlık altında sıralanan tâlî başlıklar arasında münasebet kurarken yaşanan zorluk burada örnek olarak zikredilebilir. Zira tâlî başlıklardan bir kısmı âlî ve nâzil isnad hakkında, bir kısmı rihle hakkında²⁶⁹, bir kısmı bünyesinde rivayet ve dirayeti bir araya getiren âlimler ve meziyetleri hakkında, diğer bir kısmı ise ravilerin isim, nesep, künye, lakap ve sıfatlarıyla ilgili problemler ve bunların çözümleri hakkındadır²⁷⁰. Ana başlık ile tâlî başlıklar ve içerdikleri konular arasında ancak biraz düşünüldüğünde bir bağ kurulabilmektedir. Anladığımız kadarıyla Râmeihürmüzî, tüm bu bilgileri bir başlık altında vererek bir hadis talebesinin bu konuların tümünde uzman olması gerektiğini vurgulamak

²⁶⁵ Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 6.

²⁶⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 5-6.

²⁶⁷ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 31. (muhakkikin girişi)

²⁶⁸ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 164 vd.

²⁶⁹ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 201 vd., 219 vd., 227 vd.

²⁷⁰ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 233 vd., 316 vd., 333 vd.

istemiştir²⁷¹. Çalışmada esas alınan baskıya göre iki yüz sayfadan biraz fazla yer kaplayan ve ilk anda birbiriyle ilişkili oldukları anlaşılamayan bu konuların²⁷² tamamında az önce bahsedilen gaye dışında hadisçilerin üstünlüklerini ortaya çıkarma gayreti de göze çarpmaktadır²⁷³.

İbnü's-Salâh ise çok nadir durumlar hariç alt başlık kullanmamıştır. Hadis alım ve aktarım yolları ve sigalarının ele alındığı yirmi dördüncü nev'de²⁷⁴ açıkça görülen alt başlık kullanımı, diğer bazı nev'lerde de belli belirsiz görülebilmektedir²⁷⁵. *Ulûmü'l-hadîs*'te alt başlıklandırma yapılan yerlerde başlıklar ve içerikler birbiriyle uyumludur.

Râmeihürmüzî'nin bazı alt başlıklarının ana başlıklarla hiç bağının olmaması, bazı ana-alt başlıklar arasında ise çok zor bağ kurulabilmesi nedeniyle bu alt başlıkların ayrı ana başlıkmış gibi kabul edilmeleri daha uygun olacaktır. Zaten *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'daki birçok alt başlık, *Ulûmü'l-hadîs*'te ana başlık olarak zikredilmiştir. Diğer taraftan *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'daki ana ve alt başlıklardan bir kısmı, *Ulûmü'l-hadîs*'te konu başlığı olarak yer almamış, o başlıklarda ele alınan konulara yeri geldiğinde gereğince temas ile yetinilmiştir. Dolayısıyla bir başlığın *Ulûmü'l-hadîs*'te bulunmaması, o konunun İbnü's-Salâh tarafından hiç işlenmediği anlamına gelmemelidir. Eğer konu İbnü's-Salâh tarafından az ya da çok işlendi ise çalışmamızda dipnotlar aracılığıyla bu hususa işaret edilecektir. Burada bir hususun altını özellikle çizmekte yarar vardır. Şöyle ki; dipnotta veya metinde *Ulûmü'l-hadîs*'e atıf yapılması, İbnü's-Salâh'ın o konuda Râmeihürmüzî'den etkilendiği, ondan alıntı yaptığı veya aynı konuları aynı içerikle işlediği şeklinde anlaşılmamalıdır. Zira yaptığımız inceleme sonucunda çoğu konuda iki müellifin aynı içeriği kullanmadıkları net olarak görülmüştür. Atıf

²⁷¹ Yine mesela hadislerin yazıya geçirilmesi ile ilgili tartışmaların ele aldığı ana başlık (Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 370 vd.) ile bir kısım alt başlıklar (*a.g.e.*, s. 389 vd., 393-4., 395 vd.) arasında direkt bağ kurulabilirken diğer bir kısmının ana konu ile ilişkisi zor tespit edilmektedir. Zor bağ kurulan alt başlıklardan biri, kimlerin rivayet ettikleri hadislerin makbul sayılacağından (*a.g.e.*, s. 419-427.) biri “ilmi, sadece şahitliğini geçerli saydığınız kişilerden alınız” sözünü nakledenlerden; bir diğeri “isnad (hadis), dindir. Onu kimden aldığınıza dikkat edin” sözünü nakledenlerden bahsetmektedir. Hadislerin yazıya geçirilmesi meselesiyle alakası olmayan bu alt başlıklar, kimlerden hadis alınacağı ve yazılacağına dair bazı bilgiler ihtiva etmektedir. Benzer başka bir durum için bkz. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 587 vd.

²⁷² Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 164-369

²⁷³ Müellifin bir amacının da bu olduğunu isim, künye vs. ile ilgili konuya girerken el-Hasen b. Ali es-Serrâc'tan yaptığı bir nakil açıkça göstermektedir. Bu zatın dediğine göre bazı insanlar, hadisçilerin toy ve taşıdıkları bilginin değerinden habersiz hamele-i esfâr (kitap hamalları) olduklarını düşünmektedir. Hâlbuki hadisçiler, bu ilmi kayıt altına alan ve yâ harfi ile tâ harfi arasındaki farka işaret eden; yani kelimelerin yazımında meydana gelen ufak-tefek hataları bile tespit edip düzelteren insanlardır. (Bkz. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 264.) Ardından birçok rivayet ve örnek daha aktaran Râmeihürmüzî, (*a.g.e.*, s. 264-315.) hadisçiler olmadan asla işin içinden çıkılamayacak bazı konuları öne sürerek (*a.g.e.*, s. 310, 316 vd., 333 vd.) hadisçileri eleştirenlerin bile hadisçilere muhtaç olduğunu vurgulamak istemiştir.

²⁷⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 128 vd.

²⁷⁵ İncelemek için örnek olarak *sahih* ve *hasen* hadis konularına, *mu'dal* hadise ve yirmi üçüncü nev'e bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 11 vd., 29 vd., 59 vd., 104 vd.

işlemi, iki eser arasında kıyaslama yapmak isteyenlere bu fırsatı sunma amacı gütmektedir. *Ulûmü'l-hadîs*'e atıf yapılmadığında ise o konunun orada geçmediği anlaşılmalıdır. Râmeihürmüzî bazen bir konu ile ilgili çok sayıda alt başlık kullanabilmektedir. Böyle durumlarda ana konu ile direkt ilişkili olan alt başlıklar, tek tek ve ayrı birer başlık olarak sunulmak yerine bir maddede toplu halde verilecektir. İbnü's-Salâh'ın Râmeihürmüzî'den etkilenip etkilenmediği ve hangi konularda etkilendiği bahsi ayrıca ele alınacaktır.

Etkileme ve etkilenmeyi daha iyi tespit edebilmek için eserlerin hem konu başlığı hem de içerik olarak karşılaştırılması gerekmektedir. Biz de bunun için hem konu başlıklarını hem de içeriklerini birebir karşılaştırmaya çalıştık. Elde ettiğimiz sonuçlar aşağıya sunulmuştur.

2.2.2.1. Sadece *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'da Bulunan Başlıklar

Sadece *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'da yer aldığı tespit edilen başlıklar şunlardır:

1. Allâh Rasûlünün sünnetini nakledenlerin fazileti²⁷⁶.
2. Rasûlüllâh'ın sünnetini arayan, bulmakta istekli olan ve bulduğu sünnetleri hayatına tatbik edenlerin fazileti²⁷⁷.
3. Hadis tahsilinde niyetin nasıl olması gerektiği²⁷⁸.
4. Rihle ve fazileti hakkında üç alt başlık kullanılmıştır. **a)** Rihle hakkında birkaç şiir²⁷⁹, **b)** Birçok ülkeyi dolaşan raviler (ve tabakaları)²⁸⁰, **c)** Hadis semâ' yoluyla elde edildikten sonra rihleyi gereksiz sayanlar²⁸¹.
5. Hadis ilminin hem rivayet hem de dirayet yönünü kendisinde toplayanların faziletine dâir birkaç söz²⁸².
6. Ravi isim ve künyeleri ile ilgili başlıklar: **a)** Dedelerinin künyesine nispet edilenler ve öylece tanınanlar²⁸³. **b)** Babalarının lakaplarına nispet olunanlar²⁸⁴. **c)** Aynı zaman

²⁷⁶ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 136 vd. Bu konu İbnü's-Salâh'ın önsözünde kısaca yer almaktadır. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 5-6.

²⁷⁷ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 150 vd.

²⁷⁸ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 160 vd; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 245-6. "Ma'rifetü âdâb-i tâlibi'l-hadîs"

²⁷⁹ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 219 vd.

²⁸⁰ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 223 vd.

²⁸¹ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 228-232.

²⁸² Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 233 vd. Süyûtî'ye göre hadis ilminin bir rivayet bir de dirayet kısmı vardır. Burada nakledilen rivayetlerden dirayet kelimesi ile Süyûtî'nin kastettiği manada bir anlam kastedilmediği anlaşılmaktadır. Süyûtî'nin mevzu bahis izahatı için bkz. Süyûtî, *Tedrib*, s. 14-5. (Ahmed Ömer Hâşim tahkiki)

²⁸³ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 272; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 370-3. "Babalarından başkasına nispet olunanlar"

²⁸⁴ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 279-280.

diliminde yaşamış olan ve yazılışları karıştırılmaya müsait olan isim ve künyeler²⁸⁵. **d)** Aynı zaman diliminde yaşayan, aynı ismi taşıyan (adaş), rivayet aldıkları ve rivayet naklettikleri kişilerin de isimleri aynı olan raviler²⁸⁶. **e)** Hem isimleri hem de yaşadıkları dönem aynı olan raviler²⁸⁷.

7. Kendisine dâir bilgi sadece hadisçilerde bulunan, rivayetle yakından ilişkili dirayete dâir diğer bir bahis²⁸⁸.

8. Konuya dâir bilginin sadece ehl-i hadiste bulunduğu çözümü müşkil tercemeler (ravi zincirleri/senedler) hakkında birkaç söz²⁸⁹.

9. Bir ravinin muhaddis sayılması için gereken yaş sınırı hakkında birkaç söz²⁹⁰.

10. Süâl hakkında birkaç söz²⁹¹.

11. “Sadece şahitliğini geçerli saydığınız kişilerden ilim (hadis) alınız” hadisini rivayet edenler²⁹².

12. “İsnad (hadîs) dindir, onu kimden aldığınıza dikkat edin” diyenler²⁹³.

13. Hadis alımında gevşek davrananlar babı²⁹⁴.

14. Hadisleri muhaddise okuma (kırâat ale’ş-şeyh) metodu hakkında bâb²⁹⁵.

15. Kırâat (arz) metodunda “haddesenâ” denilemeyeceğine hükmedenler²⁹⁶.

16. Eda sigalarının kullanımına ilişkin birçok alt başlık atılmış, bu başlıklarda teknik konulara hiç girilmemiş, sadece örnek verilmiştir²⁹⁷.

²⁸⁵ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 280 vd.

²⁸⁶ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 284 vd.

²⁸⁷ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 291-305.

²⁸⁸ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 316 vd. Bu konu, rivayet ve dirayeti kendisinde toplayan ravilerin üstünlüğü bahsinin devamı mahiyetindedir. Burada ravilerin birbirleriyle olan münasebetlerine vukûfun öneminden bahsedilmektedir. Ravilerin birbirlerini görüp görmedikleri ya da birbirlerinden hadis alıp almadıkları ile ilgili münakaşalar incelenmektedir. Ayrıca hadis münekkitlerinin bir hadisin kalp (sahte/uydurma) olanını hakikisinden nasıl ayırdığına dair misaller de verilmektedir.

²⁸⁹ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 333-353. Buradaki terceme, sened anlamında kullanılmıştır. Tercemelerde ravinin isminin nisbesiz verilmesi gibi sebeplerle kim olduğunun bilinmemesi ya da karıştırılma ihtimali olduğu durumlar örneklendirilmiştir.

²⁹⁰ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 354-361. Bu başlık altında hadis aktarımına ehil olmanın şartları işlenmiştir.

²⁹¹ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 362 vd.

²⁹² Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 428 vd.

²⁹³ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 432-4.

²⁹⁴ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 435-7.

²⁹⁵ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 438 vd; İbnü’s-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 137 vd. “Hadis alım (semâ) ve aktarımının (tahammül) nasıl yapılacağı ve hadisi zapt etme şekli”

²⁹⁶ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 451 vd.

²⁹⁷ Bu başlıklar şunlardır: **a)** Rivayet esnasında “şehide ve eşhedü” gibi şehâdet (şahitlik ve tanıklık yapmak) masdarından türeyen kelimeleri kullananlar (Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 480-6), **c)** “Semî’tü” diyenler (a.g.e., s. 487-490), **b)** “Haddesenâ fülânün enne fülânün haddesehü” diyenler (a.g.e., s. 491-6), **d)** “Enbeenâ fülânün an fülânin” diyenler (a.g.e., s. 497-500), **e)** “Fülânün haddesenâ” örneğinde olduğu gibi ravi ismini eda sığısı üzerine takdim edenler (a.g.e., s. 501-3), **f)** “Kâle lî fülânün” ve “ahberanâ fülânün” diyenler

17. “Haddesenâ” ve “ahberanâ” hakkında birkaç söz bâbı²⁹⁸.
18. Hatayı düzeltip cümleyi gramer bilgisine uygun hale getirmek hakkında²⁹⁹.
19. Mana doğru olduktan sonra lafza önem vermeyenler³⁰⁰.
20. Rivayetlerin lafızlarını olduğu gibi nakletmenin gerekli olduğuna hükmedenler³⁰¹.
21. Rivayetlerin nakli esnasında bazı kelimeleri öne çekmek ve/veya bazı kelimeleri ileri götürmek (takdim ve tehir) hakkında birkaç söz³⁰².
22. Muâraza (ve mukâbele) bâbı, yani hadisleri yazdıktan ya da bir kitabı istinsah ettikten sonra asıl nüsha ile karşılaştırma ve asla arz etme bâbı³⁰³.
23. Müzâkere (rivayetler hakkında oturup konuşmak) bâbı³⁰⁴.
24. Bir hadisi rivayet ederken yanlış yapma endişesiyle çok korkanlar, (hadisi aslına uygun rivayet etmek için) aşırı titiz davrananlar ve çokça şüphe edenler bâbı³⁰⁵.
25. Çok rivayet etmeyi hoş görmeyenler bâbı³⁰⁶.

(a.g.e., s. 504), **g**) “Semi’tü fülânen ye’süru an fülânin” diyenler (a.g.e., s. 505), **ğ**) “Kultü li-fülânin: e-haddeseke fülânün?” diyenler [(a.g.e., s. 506-7) Bu başlık altında sadece “e haddeseke- sana tahdîs etti mi?” kalıbı değil, “e ahberake-sana haber verdi mi?” ve “e ketebte- sen yazdın mı?” kalıpları da kullanılmıştır.], **h**) “Haddesenî fülânün ve sebbetenî fülânün” diyenler (a.g.e., s. 508-511), **ı**) “Vecedtü (buldum) fi kitâbi fülânin” diyenler (a.g.e., s. 512-4), **i**) “Kara’tü-قرأت (okudum) fi kitâbi fülânin” ve “ahberanî fülânün: ennehû hattü fülânin” diyenler (a.g.e., s. 515-6), **j**) “Seeltü-سألت (sordum) fülânin fe-kâle: haddesenî fülânün” diyenler (a.g.e., s. 517), **k**) “Hadartü-حضرت (yanına vardım/yanında idim) fülânin fe-kâle: haddesenî fülânün” diyenler (a.g.e., s. 518), **l**) “Zekera-ذكر lenâ fülânün an fülânin” diyenler (a.g.e., s. 519), **m**) “Zeame-زعم lenâ fülânün an fülânin” diyenler (a.g.e., s. 520), **n**) “Haddesenî fülânün” deyip rivayeti başka bir raviye yönlendirenler “من قال: حدثني” (a.g.e., s. 522-3), **o**) “Dellenî fülânün alâ mâ delle aleyhi fülânün” diyenler (a.g.e., s. 524), **ö**) “Ben falana sordum, o, hadisi falancaya yönlendirdi” diyenler (a.g.e., s. 525), **p**) “Benim falandan aldığım gibi sen de benden al” diyenler (a.g.e., s. 526), **r**) Bir hadisi falancanın kendisine dair yemin eden birinden o hadisi tahdîsen aldığını söyleyenler “فلانا حلف له: ان فلانا حدثه” (a.g.e., s. 527), **s**) “İçlerinde falanca ravinin de bulunduğu bir grup ravi bana tahdîs etti ki” diyenler (a.g.e., s. 527), **ş**) “Ben falana elçi gönderdim elçim bana tahdîs etti ki” diyenler (a.g.e., s. 529), **t**) “Falancaya nispet olunan (رفع الي فلان) bir hadis, bana tahdîs olundu” diyenler (a.g.e., s. 530), **u**) “Falan, bana kendi hadisimi tahdîs etti” “حدثني فلان عن نفسي” diyenler (a.g.e., s. 531-2), **ü**) “Dinleyenler istekli ve canlı oldukları müddetçe tahdîs yap” diyenler (a.g.e., s. 618-9), **v**) “Sen bana rivayet et ki ben de sana rivayette bulunayım” diyenler (a.g.e., s. 620-1).

²⁹⁸ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 533.

²⁹⁹ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 540 vd. İbnü’s-Salâh, bu konuyu yirmi beşinci ve yirmi altıncı nev’lerde başka birçok konu ile beraber işlemiştir. Bkz. İbnü’s-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 181 vd., “Hadislerin yazıya geçirilmesi, nasıl zabt edileceği ve kaydedileceği” 208 vd. “Hadis rivayetinin özellikleri, eda şartları vb. konular” Râmeihürmüzî’nin ele aldığı konularla doğrudan ilişkili bilgiler için bkz. İbnü’s-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 215, 218. “Hadis rivayetinin özellikleri, eda şartları ve benzeri konular”

³⁰⁰ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 551-6.

³⁰¹ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 557-560.

³⁰² Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 561-3.

³⁰³ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 564; İbnü’s-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 190-3. “Hadislerin yazıya geçirilmesi, nasıl zabt edileceği ve kaydedileceği” Bu konu ilgili tafsilat hadis alım ve aktarım metotları ile ilgili bahiste de dağınık halde işlenmiştir. Bkz. İbnü’s-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 141, 166.

³⁰⁴ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 565-9. *Mukaddime*’de müzâkere ile ilgili hususların geçtiği yerler için bkz. İbnü’s-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 136, 234, özellikle 252. “Hadis rivayetinin özellikleri, eda şartları vb. konular”

³⁰⁵ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 570-3; Konu *Mukaddime*’de “mana ile rivayet” bahsi içinde çok kısa ele alınmıştır. Bkz. İbnü’s-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 215.

26. Yanında (kitabında ya da zihninde) bulunan hadis malzemesinin sadece en iyisinin rivayet edilmesini hoş görmeyenler bâbı³⁰⁷.

27. Bir hadisi bir kez rivayet ettikten sonra tekrar edilmesinin istenmesi, kendisine ağır gelenler bâbı³⁰⁸.

28. Hadis rivayeti için diğerleri arasından özellikle seçilenler³⁰⁹.

29. Hadisi, ehli olmayana teslim etmek (öğretmek)³¹⁰.

30. Hadiste rekâbet³¹¹.

31. Niyet etmeden rivayete başlamayı kerîh görenler³¹².

32. Bir yere yerleşmeden (iyice oturmadan) hadis rivayet etmeyi hoş karşılamayanlar³¹³.

33. Abdestsiz hadis rivayetini hoş görmeyenler³¹⁴.

34. Hadisçinin hadis rivayetinden ayrılırken söylemesi münasip olan şeyler³¹⁵.

35. İşitmesi zayıf olanın duyması için gayret etmek³¹⁶.

36. Semâ'ya engel olmak³¹⁷.

37. "Mislehû" ve "nahvehû" ifadelerini kullananlar ve bunu hoş görmeyenler³¹⁸.

38. Ravinin zayıflığını açıklamak³¹⁹.

39. Muhaddisin sesini duyan ama yüzünü görmeyen kişinin durumu hakkında³²⁰.

³⁰⁶ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 574-581.

³⁰⁷ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 582-6.

³⁰⁸ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 587-9.

³⁰⁹ Başka bir ifadeyle diğerleri hariç tutulup sadece kendilerine rivayet aktarılan raviler. Bkz. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 590-2.

³¹⁰ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 593-600.

³¹¹ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 601-7.

³¹² Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 608.

³¹³ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 609. Krş. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 240. "Muhaddisin edepleri" Konunun aynı olması dışında içerik olarak aralarında bir benzerlik yoktur.

³¹⁴ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 610-1; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 240. "Muhaddisin edepleri" Mâlik b. Enes'e dair aynı rivayeti nakletmişlerdir. Rivayet aynı olsa da senedleri farklıdır. Yani İbnü's-Salâh'ın burada da kaynağı Râmeihürmüzî değildir. Bu bir rivayet dışında *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'da bulunan diğer rivayetler, *Mukaddime*'de yoktur.

³¹⁵ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 612-3; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 241 ve 244. "Muhaddisin edepleri"

³¹⁶ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 614.

³¹⁷ Yapılan inceleme sonucunda müellifin bu terkibi, "semâ" yoluyla alınan bir hadisin rivayetine hadis aldığı hocanın mani olması" anlamında kullandığı anlaşılmıştır. Bkz. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 615-6. Konu daha detaylı bir şekilde *Mukaddime*'de geçmektedir. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 206-8. "Hadislerin yazıya geçirilmesi, nasıl zapt edileceği ve kaydedileceği" Bir rivayet dışında aralarında benzerlik yoktur. İbnü's-Salâh o rivayeti Râmeihürmüzî'nin ismini anarak vermiştir.

³¹⁸ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 617. Krş. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 230-2. "Hadis rivayetinin özellikleri, eda şartları vb. konular" Sadece bir rivayet aktaran Râmeihürmüzî ile İbnü's-Salâh arasında o rivayetin benzerinin *Mukaddime*'de de geçmesi dışında bir benzerlik bulunamamıştır.

³¹⁹ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 622-7. Krş. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 387-391. "Sika ve zayıf raviler bilgisi" Cerh ve ta'dil için kişilerin kusurlarının söylenmesinin cevazı hususu hariç ortak noktaları yoktur.

40. Bazı kelime ya da harflerin işitilememesi³²¹.
41. Bir grup insanın içinden bir kişinin sorup diğerlerinin dinlemesi durumunda hadis rivayetine hepsinin hak sahibi olup olmayacağı³²².
42. Hadisin semâ‘ yoluyla alınmasında ileri gidenler/titiz davrananlar³²³.
43. İmlâ³²⁴.
44. İstimlâ³²⁵.
45. Mescitlerde hadis meclisleri oluşturmak³²⁶.
46. Serd³²⁷.
47. Hadis hocaları arasından (iyi-kötü ayrımı yaparak) seçim yapmak³²⁸.
48. Telkîn³²⁹.
49. Kitaplardan semâ‘ (yani hadis) nakletmek³³⁰.
50. Hafızadan (ezbere) hadis nakletmek³³¹.
51. İki hadis arasına dâire koymak³³².
52. (Yanlış yeri) silmek ve (yanlışın) üzerini çizmek³³³.
53. Kitabın kenarlarına not çıkarmak³³⁴.

³²⁰ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 628; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 149-150. "Hadis alım (semâ‘) ve aktarımının (tahammül) nasıl yapılacağı ve hadis zapt etme şekli"

³²¹ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 629; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 146-9. "Hadis alım (semâ‘) ve aktarımının (tahammül) nasıl yapılacağı ve hadis zapt etme şekli"

³²² Karşılaştırmak için bkz. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 630-1; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 141. "Hadis alım (semâ‘) ve aktarımının (tahammül) nasıl yapılacağı ve hadis zapt etme şekli"

³²³ Krş. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 632; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 148. "Hadis alım (semâ‘) ve aktarımının (tahammül) nasıl yapılacağı ve hadis zapt etme şekli"

³²⁴ Krş. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 633-5; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 241-2.

³²⁵ Krş. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 636; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 241-2. "Muhaddisin edepleri bilgisi"

³²⁶ Krş. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 637; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 241-2. "Muhaddisin edepleri bilgisi"

³²⁷ Bu kelime, dinleyenin anlayamayacağı şekilde çok hızlı bir okuma ile hadis nakletmek anlamına gelebildiği gibi anlaşılır şekilde hızlı hızlı, arkası arkasına hadis nakletmek anlamına da gelebilmektedir. Muhakkik Muhammed Muhibbüddîn Ebû Zeyd'e göre Râmeihürmüzî, bu kelimeyi ikinci anlamda kullanmıştır. İbnü's-Salâh, bu kelimeyi olumsuz manaya gelecek tarzda kullanmış ve bir hocanın böyle hadis nakletmekten sakınması gerektiğini söylemiştir. Bkz. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 638; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 241. "Muhaddisin edepleri bilgisi"

³²⁸ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 639.

³²⁹ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 640. Bu kelime hadis almak için hocaya soru sormak anlamında kullanılmıştır.

³³⁰ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 641. Krş. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 190 vd. "Hadislerin yazıya geçirilmesi, nasıl zapt edileceği ve kaydedileceği" İki kitap da farklı şeylerden bahsetmektedir.

³³¹ Başlık böyle olsa da içerik olarak kişinin işittiği hadisi önce ezberlemesi, sonra kitabına kaydetmesinden bahsedilmektedir. Krş. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 642. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 104, 132, 208, 234.

³³² Krş. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 643; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 187. İki müellifin ortak kullandığı tek isim, İbn Ebî'z-Zinâd'dır. Hatta Râmeihürmüzî'nin misal verdiği tek isim, bu zattır.

³³³ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 644.

54. Yanlışıklıkla iki veya daha fazla yazılan harf³³⁵.
55. (Okumayı kolaylaştırmak ve yanlış okumayı önlemek için) noktalama ve harekeleme işaretlerini kullanmak³³⁶.
56. Kitap yazarken bölümlleme (tebvîb) yapmak³³⁷.
57. Raviler aynı şeyhte birleştikleri zaman senedi birleştirmek (tahvil)³³⁸.
58. Farklı şehirlerde hayat süren tasnif sahibi fıkıh hocaları (fakih raviler)³³⁹.

2.2.2.2. Sadece *Ulûmü 'l-hadîs*'te Bulunan Başlıklar

Ulûmü 'l-hadîs'te konu başlığı olarak ele alınan, *el-Muhaddisü 'l-fâsıl*'da ise az da olsa kendisine değinilen konulara dipnotlarda işaret olunacaktır. Dipnotta Râmeihürmüzî'nin eserine hiç atıf yapılmaması -tespit edilebildiği kadarıyla- o konunun *el-Muhaddisü 'l-fâsıl*'da hiç işlenmediği anlamına gelmektedir.

- 1) *Sahîh* hadis ve sahih hadislerle ilişkili bütün konular³⁴⁰,
- 2) *Hasen* hadis ve hasen hadislerle ilgili bütün konular³⁴¹,
- 3) *Zayıf* hadis ve kısımları³⁴²,
- 4) *Muallak* hadis³⁴³,
- 5) *Müsned* hadis³⁴⁴,
- 6) *Muttasıl* hadis³⁴⁵,
- 7) *Merfû* ' hadis³⁴⁶,
- 8) *Mevkûf* hadis³⁴⁷,

³³⁴ Krş. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü 'l-fâsıl*, s. 645; İbnü's-Salâh, *Ulûmü 'l-hadîs*, s. 193-6. "Hadislerin yazıya geçirilmesi, nasıl zapt edileceği ve kaydedileceği" İbnü's-Salâh'ın Râmeihürmüzî'yi bu konudaki görüşü dolayısıyla tenkiti için bkz. İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 194.

³³⁵ Krş. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü 'l-fâsıl*, s. 646; İbnü's-Salâh, *Ulûmü 'l-hadîs*, s. 200-1. "Hadislerin yazıya geçirilmesi, nasıl zapt edileceği ve kaydedileceği"

³³⁶ Krş. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü 'l-fâsıl*, s. 647; İbnü's-Salâh, *Ulûmü 'l-hadîs*, s. 183-4 ve 185-6. "Hadislerin yazıya geçirilmesi, nasıl zapt edileceği ve kaydedileceği"

³³⁷ Krş. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü 'l-fâsıl*, s. 648; İbnü's-Salâh, *Ulûmü 'l-hadîs*, s. 252-5. "Hadis talebesinin edepleri bilgisi"

³³⁸ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü 'l-fâsıl*, s. 649.

³³⁹ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü 'l-fâsıl*, s. 650-660. Râmeihürmüzî'nin bu başlık altında işlediği bazı konular, *Mukaddime*'de de geçmektedir. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü 'l-hadîs*, s. 398-9, 400-4, 404-8. Konuların benzer olması, aynı düzlemde hareket ettikleri şeklinde anlaşılmamalıdır.

³⁴⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü 'l-hadîs*, s. 11 vd.

³⁴¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü 'l-hadîs*, s. 29 vd.

³⁴² İbnü's-Salâh, *Ulûmü 'l-hadîs*, s. 41-2.

³⁴³ İbnü's-Salâh, *Ulûmü 'l-hadîs*, s. 24-5.

³⁴⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü 'l-hadîs*, s. 42-3.

³⁴⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü 'l-hadîs*, s. 44.

³⁴⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü 'l-hadîs*, s. 45.

³⁴⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmü 'l-hadîs*, s. 46.

- 9) *Maktû* ' hadis³⁴⁸,
- 10) *Mürsel* hadis³⁴⁹,
- 11) *Munkatî* ' hadis³⁵⁰,
- 12) *Mu'dal* hadis³⁵¹,
- 13) *Müdelles* hadis³⁵²,
- 14) *Şâz* hadis³⁵³,
- 15) *Münker* hadis³⁵⁴,
- 16) *İ'tibâr, mütâbi* ' ve *şâhid* kavramları³⁵⁵,
- 17) Sikanın ziyadesi³⁵⁶,
- 18) *Ferd* hadis ve türleri³⁵⁷,
- 19) *Muallal* hadis³⁵⁸,
- 20) *Muzdarip* hadis³⁵⁹,
- 21) *Müdrec* hadis³⁶⁰,
- 22) *Mevzû* ' haber³⁶¹,
- 23) *Maklûb* hadis³⁶²,
- 24) Hadis alım ve aktarım yollarının sekizinin de detaylı izahı³⁶³,
- 25) Hadis yazımında ve kaydında dikkat edilecek hususlar³⁶⁴,
- 26) Hadis rivayeti ve aktarımı esnasında dikkat edilecek hususlar³⁶⁵,
- 27) *Meşhûr*³⁶⁶ ve *mütevâtir* hadis³⁶⁷,
- 28) *Azîz* ve *garîb* hadis³⁶⁸,

³⁴⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 47 vd.

³⁴⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 51 vd.

³⁵⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 56 vd.

³⁵¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 59 vd.

³⁵² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 73-6.

³⁵³ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 76-9.

³⁵⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 80-2.

³⁵⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 82-5.

³⁵⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 85 vd.

³⁵⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 88-9.

³⁵⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 89-93.

³⁵⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 93-5.

³⁶⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 95-8.

³⁶¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 98-101.

³⁶² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 101-2.

³⁶³ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 132 vd. Bu konu, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'da sadece örnekler verilerek ele alınmıştır, teknik konulara hiç girilmemiştir. Bkz. Râmeşürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 438-531.

³⁶⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 181 vd. Bu konunun çok az bir kısmı, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'da da işlenmiştir. Bkz. Râmeşürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 540 vd., 561-3., 629, 643, 644, 645, 646, 647.

³⁶⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 208 vd.

³⁶⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 265 vd.

³⁶⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 267-9.

- 29) Garîbü'l-hadîs³⁶⁹,
- 30) *Müsel sel* hadis³⁷⁰,
- 31) *Nâsih ve mensûh* hadis³⁷¹,
- 32) *Musahhaf* (ve *muharref*) hadis³⁷²,
- 33) Muhtelifü'l-hadîs (ve müşkilü'l-hadîs)³⁷³,
- 34) el-Mezîd fî muttasılı'l-esânîd³⁷⁴,
- 35) *Mürsel-i hafî*³⁷⁵,
- 36) Sahâbe bilgisi³⁷⁶,
- 37) Tâbiîn bilgisi³⁷⁷,
- 38) Büyüklerin küçüklerden rivayeti³⁷⁸,
- 39) *Müdebbec* raviler³⁷⁹,
- 40) Erkek ve kız kardeş raviler³⁸⁰,
- 41) Babaların evlatlarından rivayeti³⁸¹,
- 42) Evlatların babalarından rivayeti³⁸²,
- 43) Ravilerinin vefat tarihleri arasında çok büyük fark olan *merviyyün anhlr*³⁸³,
- 44) Sadece bir ravisi olanlar³⁸⁴,
- 45) Çokça ismi, sıfatı veya lakabı olan ravinin birden fazla kişi sanılması³⁸⁵,
- 46) İsmi, lakabı veya künyesi tek olan raviler³⁸⁶,
- 47) *Müphem* raviler³⁸⁷,
- 48) Ravilerin vefat tarihi bilgisi³⁸⁸,

³⁶⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 270-2.

³⁶⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 272-5.

³⁷⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 275-6.

³⁷¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 276-8.

³⁷² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 279-284.

³⁷³ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 284-6.

³⁷⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 286-8.

³⁷⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 288-291.

³⁷⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 291-301.

³⁷⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 302-7.

³⁷⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 307-9.

³⁷⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 309-310.

³⁸⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 310-2.

³⁸¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 313-4.

³⁸² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 315-7.

³⁸³ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 317-8.

³⁸⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 319-323.

³⁸⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 323-5.

³⁸⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 325-9.

³⁸⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 375-9.

³⁸⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 380-7.

- 49) Sika ve zayıf raviler bilgisi³⁸⁹,
- 50) Muhtelit raviler³⁹⁰,
- 51) Ravilerin ve âlimlerin tabakaları bilgisi³⁹¹,
- 52) Mevâlî raviler³⁹²,
- 53) Ravilerin vatanları ve memleketleri bilgisi³⁹³.

2.2.2.3. Benzer Başlıklar

Bazı konulara dâir her iki müellif de benzer başlıklar kullanmış olsalar da içerik olarak önemli oranda farklılaşmışlardır. Tespit edebildiklerimiz şunlardır:

1. Râmeihürmüzî: **a)** Bir hadis talebesinde bulunması gereken özellikler, **b)** Hadis talebi için uygun olan yaş³⁹⁴, **c)** Hadis öğrencisinde bulunması gereken özellikler ve edepler³⁹⁵. İbnü's-Salâh: hadis talebesinin edepleri bilgisi³⁹⁶.
2. Râmeihürmüzî: *âlî* ve *nâzil* isnad hakkında birkaç söz³⁹⁷. İbnü's-Salâh: *âlî* ve *nâzil* isnad bilgisi³⁹⁸.
3. Râmeihürmüzî: yazılışları aynı okunuşları farklı olan kelimelerin harekelerinin doğru okunuşunun tespiti³⁹⁹. İbnü's-Salâh: *mu'telif* ve *muhtelif* bahsi⁴⁰⁰.
4. Râmeihürmüzî: isim, lakap ve neseplerin bilinmesi⁴⁰¹. İbnü's-Salâh: **a)** İsim ve künye bilgisi⁴⁰², **b)** Muhaddislerin lakapları bilgisi⁴⁰³.
5. Râmeihürmüzî: **a)** Babalarına değil, dedelerine nispet olunanlar⁴⁰⁴, **b)** Annesine nispet olunanlar⁴⁰⁵. İbnü's-Salâh, babalarının dışında başkalarına (dede, nine, anne ve üvey baba gibi) nispet olunanlar bilgisi⁴⁰⁶.

³⁸⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 387-391.

³⁹⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 391-8.

³⁹¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 398-9.

³⁹² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 400-4.

³⁹³ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 404-8.

³⁹⁴ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 164.

³⁹⁵ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 185.

³⁹⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 245 vd.

³⁹⁷ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 201 vd.

³⁹⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 255 vd.

³⁹⁹ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 268.

⁴⁰⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 358 vd.

⁴⁰¹ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 268-270.

⁴⁰² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 329 vd.

⁴⁰³ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 338 vd.

⁴⁰⁴ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 270-1.

⁴⁰⁵ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 273-5.

⁴⁰⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 370 vd.

6. Râmeihürmüzî: ismi tek olan ve yazımı karıştırılabilen raviler⁴⁰⁷. İbnü's-Salâh: İsmi tek olan raviler⁴⁰⁸.

7. Râmeihürmüzî: hadislerin yazıya geçirilmesi⁴⁰⁹. İbnü's-Salâh: hadislerin yazıya geçirilmesi, nasıl zabt edileceği ve kaydedileceği bilgisi⁴¹⁰.

Bu başlıklarda isim benzerliği dışında içerik anlamında çok az bir benzerlik vardır. Örneğin hadis talebesinin dünyalık elde etmek için hadisi kullanmaması yönünde bir tavsiye farklı formatlarda her iki eserde de geçmektedir⁴¹¹.

Ulûmü'l-hadîs'te ellinci ve elli dokuzuncu nev' arasında ravilerin isim, künye, lakap ve sıfatlarıyla ilgili sekiz konu başlığı vardır. Bu başlıkların bir kısmı isim olarak *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'da da geçiyorsa da içerik aynı değildir. *Ulûmü'l-hadîs*, daha sistematiktir ve teknik bilgiler de sunmaktadır⁴¹². Ayrıca *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'da bazı konuların ele alınmış olması ve sayfa bazında çok fazla yer kaplaması, o meselenin enine boyuna ele alındığı anlamına gelmemelidir. Mesela rivayet metotları ve eda sığaları ile ilgili bahis⁴¹³ çok fazla yer kaplamakta ise de bu başlıkta İbnü's-Salâh'ın değindiği teknik hususların sadece birkaçına yer verilmiştir. Bunun en önemli nedeni, Râmeihürmüzî'nin işin teknik boyutundan çok örneklem boyutuna önem vermiş olmasıdır. Bir de Râmeihürmüzî'de asıl gayesi, usûl bilgisi vermek değil hadisçilerin üstünlüklerini göstermektir.

İbnü's-Salâh'ın hadis usûlüne dâir ele aldığı konuların büyük bir kısmı, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'da ele alınmamıştır. Dikkat çeken bir diğer husus ise *Ulûmü'l-hadîs*'te yer alıp *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'da yer almayan konuların neredeyse tamamının hadis terminolojisiyle alakalı olmasıdır. *Sahih, hasen, merfû' mevkûf* ve *maktû'* gibi terimler; *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'da hiç geçmemektedir. Bu durum hadis terminolojisinin Râmeihürmüzî zamanında henüz oluşmamış olmasına yorulamaz. Zira Râmeihürmüzî öncesinde de bu terimlerin önemli bir kısmının sözlük anlamı yanında terim anlamında da kullanıldığı bilinmektedir⁴¹⁴. *Ulûmü'l-hadîs*'te ise önsözdeki birkaç cümle dışında hadisçileri savunma gayretine rastlamamaktayız. İbnü's-Salâh'a göre hadis usûlü konularını derli toplu bir araya getirmek ve talebenin rahatlıkla anlayabileceği formatta ve netlikte sunmak daha önemlidir.

⁴⁰⁷ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 305-315.

⁴⁰⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 325 vd.

⁴⁰⁹ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 370 vd.

⁴¹⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 181 vd.

⁴¹¹ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 190; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 245.

⁴¹² Sözü edilen sekiz nev' için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 329-375.

⁴¹³ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 438-539.

⁴¹⁴ Hicrî ilk üç asırda kullanılan hadis usûlü terimleri ve gelişim seyri için bkz. Yücel, *Hadîs İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 21 vd.

2.2.3. İçerik Açısından Mukayese

Buraya kadar anlatılanlardan anlaşılacağı üzere İbnü's-Salâh ve Râmeihürmüzî'nin kullanmış oldukları konu başlıkları birbirinden önemli oranda ayrılmaktadır. Bu durumun içerik olarak da farklılaşmaya neden olabileceği düşünülmektedir. Bu düşüncenin netleşmesi için içerik analizi ve karşılaştırması yapma zarureti doğmuştur. Burada müellifler aynı ya da benzer başlık kullanmış olsalar bile İbnü's-Salâh'ın Râmeihürmüzî'den hiç etkilenmediği tespit edilen yerler ile ilk anda etkilenme ihtimali akla gelse bile -içerik ve/veya kanaat açısından farklı olmaları dolayısıyla- İbnü's-Salâh'ın Râmeihürmüzî'den etkilenmediğine dâir kanaat oluşan yerler incelenecektir⁴¹⁵. Örneğin hadis talebesinin taşıması gereken özellikler ve edepi bahsinde Râmeihürmüzî ve İbnü's-Salâh'ın kullandığı başlıklar birbirine yakın olsa da içerik ve metot olarak birbirlerinden fazlasıyla ayrılmaktadırlar. Râmeihürmüzî rivayetleri yorumsuz olarak tam isnadla ve birbiri ardına sıralayarak meramını anlatma yolunu tercih etmişken, İbnü's-Salâh çoğunlukla önce kurallar ve kaideleri sunmuş, akabinde verilen bilgileri desteklemek amacıyla bir iki rivayeti isnadsız olarak aktarmıştır⁴¹⁶. Bu husus aynı zamanda iki eserin temel karakteristiğini de yansıtmaktadır. Yine rihlenin önemi meselesi ile *âlî* ve *nâzil* isnâddan hangisinin daha evla olduğuna dâir tartışma, her iki müellif tarafından da

⁴¹⁵ Etkilenmenin kesin ve kuvvetle muhtemel olduğu yerler, "Râmeihürmüzî'den bilgi nakli" başlığı altında ayrıca değerlendirilecektir.

⁴¹⁶ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 185 vd; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 245 vd. Bu bahiste müelliflerin söyledikleri şeyler de birbirinden çok farklıdır. Râmeihürmüzî'ye göre hadis öğrencisi, giyim-kuşam ve yeme-içme gibi her işinde mutedil olmalı, ilim için uykusu dâhil birçok konuda fedakârlık yapmalıdır. Usulüne uygun Kur'ân okumayı bilmeli, âhireti dünyaya tercih etmelidir. Hocalarına karşı mütevazı olmalı, kendisinden üstün birine rastladığında ilim öğrenmenin yollarını aramalı, kendisinden ilim yönünden aşağı birini bulduğunda ona tevazu ile ilim öğretmeye çalışmalı, kendisiyle aynı seviyede biriyle karşılaşır da karşılıklı müzakere yapmalıdır. Gerçek bir hadis âlimi olmak istiyorsa şaz ile uğraşmamalı, her işittiğini –ölçüp biçmeden- nakle kalkışmamalı, herkesten ilim alınmayacağını bilmelidir. Ne dünyaya ne de ahirete faydası olan uğraşları terk etmelidir. Bkz. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 185-191. İbnü's-Salâh'a göre ise öğrenci, öncelikle ihlâsı kuşanmalıdır. İlmi/hadisi sırf Allâh rızası için öğrenmeli, dünyalık elde etme peşinde koşmamalıdır. Her daim Allah'tan yardım ve destek istemeli, güzel ahlak sahibi olmalıdır. Hadis alımına kendi memleketinin en iyisinden başlamalı, sonra başka memleketlere yolculuk/rihle yapmalıdır. Hırsına yenilip aç gözlülük yaparak -çokça hadis toplama ve meşhur olma gayesiyle- hadis alım ve aktarımında gevşeklik göstermemelidir. Öğrendiği hadisleri amel sahasına taşınmalıdır. Hem hocalarına hem de talebelerine karşı alçak gönüllü olmalı, onları sıkılamaya özen göstermelidir. Öğrendiklerini kendine saklamamalı, paylaşmalıdır. Utangaçlık ya da kibirlenme gibi haller, ilim öğrenmesine ve araştırma-soruşturma yapmasına engel olmamalıdır. Kendisinden üstün olan veya küçük olan hatta eşit olandan bile ilim/hadis alabilmelidir. Bir cüz ya da kitap bulduğunda tamamını almalı, zaman darlığı gibi sebepler dışında seçme yolunu tutmamalıdır. Haklı sebeplerle seçim yapması gerektiğinde, kendisi ehil değilse mutlaka bir bilenden yardım almalıdır. Aldığı hadisleri anlamalı ve kavramalıdır, anlamıyorsa bu işi bırakmalıdır. İlk önceliği *Sahîhayn* ve *Sünen-i erbaa* gibi güvenilir kaynaklara vermeli, sonrasında illel, tarih ve ricâl kitaplarına geçmeli, hadis usulünde de mahir olmalıdır. Kuru ravilikten kaçınmalı; sürekli araştırma halinde olmalı; bilmediği şeyleri derhal öğrenme yoluna düşmeli; ilmin parça parça öğrenildiğini aklından çıkarmamalıdır. Aldığı hadisleri ve bilgileri iyice kavramadan diğerine geçmemelidir. Buna yardımcı olması hasebiyle ilmi müzakereler büyük önem arz etmektedir. Kendini yetiştirdiğine kanaat getirdiğinde mutlaka kitap telif ve tasnif etmeli; tasnifini illel ve ricâl bilgisi ile desteklemeli, iyice kontrol edip gözden geçirmeden halka arz etmemelidir. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 245-255.

işlenmektedir. Konuyu işlerken birleştikleri tek nokta, *âlî* isnad elde etmenin faydalı bir iş olduğudur. *Âlî* isnad aramanın hükmüne (sünnet-i bâliğa), faydalarına, kısımlarına ve *nâzil* isnadın da aynı *âlî* isnad gibi beş kısım olduğuna Râmeihürmüzî hiç değinmemişken, İbnü's-Salâh bu konuları detaylarıyla beraber işlemiştir. Ayrıca Râmeihürmüzî'nin bu konuları işlemedeki asıl amacı, rihleden yola çıkarak hadisçilerin üstünlüğünü ortaya koymak iken İbnü's-Salâh, meselenin bu boyutuna çok kısa değinmiş, işin teknik boyutlarıyla daha fazla meşgul olmuştur⁴¹⁷.

Konuların işlenişi ve benimsenen kanaatlerin farklılığını çok iyi gösteren bir örneği buraya almak istiyoruz. Şöyle ki; *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'da başta sahâbe nesli olmak üzere tâbiîn ve tebe-i tâbiîn neslinden hadislerin yazıya geçirilmesi ile ilgili olumlu ve olumsuz görüş bildiren birçok rivayet aktarılmış⁴¹⁸, karşıt görüşler arasından hadislerin yazımına izin veren rivayetler, (Râmeihürmüzî tarafından) daha uygun bulunmuştur. Hatta o, hadislerin yazımıyla ilgili emir sığısıyla gelen rivayetlere⁴¹⁹ bakarak hadislerin yazımının vacip olduğunu söylemiştir⁴²⁰. Râmeihürmüzî'ye göre hadislerin yazımına izin vermeyen rivayetler, kuvvetle muhtemel ki hadis ile meşgul olunurken Kur'ân'ın ihmal edileceği endişesinden kaynaklanmıştır⁴²¹. İbnü's-Salâh, hadislerin yazımı ile alakalı münakaşalara Râmeihürmüzî kadar yer ayırmamış, Râmeihürmüzî'nin kitabına aldığı rivayetler arasından bir iki rivayeti nakletmekle yetinmiş, doğrudan sonuca gitmeyi daha sağlıklı bulmuştur. Ona göre hadislerin

⁴¹⁷ Krş. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 201 vd; İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadîs*, s. 255 vd.

⁴¹⁸ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 370-419.

⁴¹⁹ İlgili rivayetler için bkz. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 370 vd.

⁴²⁰ Râmeihürmüzî, başta Allah Rasûlü (a.s.) olmak üzere Hz. Ali, Hz. Ömer ve Câbir (r.a.) gibi sahâbilerden; Hasen-i Basrî, Atâ b. Ebî Rebâh, Tâvûs b. Keysân, Saîd b. Cübeyr ve Urve b. Zübeyr gibi tâbiînün büyüklerinden ve sonraki devir âlimlerden nakledilen görüşlerin buna delalet ettiğini söylemektedir. Hâkim'e göre hadisleri olduğu gibi korumak (zabt) için yazmak, hadisleri ezberlemek için gayret göstermek, müzâkere halkaları oluşturmak, hadise ve hadis ilmine dair sorular sormak, raviler hakkında araştırma yapmak ve nakledilen hadislerin ne anlama geldiği ve ne gibi fikhî incelikler barındırdığı hakkında düşünmekten başka çare yoktur. Yine Hâkim'e göre hadislerin yazımına sıcak bakmayanlar, ilk dönem İslam âlimleridir. Onlar, Hz. Peygamberin (a.s.) zamanına yakın oldukları ve isnadlar, kolayca hafızada tutulabilecek kısalıkta olduğu için hadis yazımına karşı çıkmışlardır. Ayrıca hadislerin yazılması halinde insanların yazıya itimat edip hafızayı ihmal etmelerinden, böylece hadislerin zihinlerden silinmesinden ve artık hadislerle amel edilmeyeceğinden endişe etmişlerdir. Râmeihürmüzî dönemine (h. IV. yy.) gelindiğinde ise Hz. Peygamber devrinden epey uzaklaşmış, isnadların başı ile sonu arasındaki mesafe artmıştır. Senedlerdeki ravi sayısı yanında rivayetlerin tarihleri de çoğalmıştır. Ravilerin isim nesep künye vesaireleri birbirine çok benzediğinden birinin diğeriyle karıştırılma tehlikesi iyice artmıştır. Unutmak ve hata yapmak, her zaman mümkündür. Durum bu olunca artık hadislerin yazılması en uygun ve en doğru görüş haline gelmiş, rivayetlerin yazılmasının vacip olduğuna dair deliller daha kuvvetli bulunmuştur. Bkz. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 396-7.

⁴²¹ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 397. Râmeihürmüzî'ye göre hadislerin yazılmasının artık bir ihtiyaç haline gelmesi, ezberlemeden yazıp geçmek olarak algılanmamalıdır. Sadece yazan ve yazdığı şeyleri ezber etmeyen ve anlamayan kişilerin yazdıklarında bir hayır yoktur. Yazmak, sadece ilme ve ilmin muhafazasına yardımcı olmak içindir. Ezber etmiş olmakla kitap bir kenara bırakılmamalı, rivayet esnasında hata yapmamak için kitaba müracaat ihmal edilmemelidir. Bkz. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 397-400.

yazımına izin veren rivayetler, unutulması muhtemel sahâbîlere yöneliktir. Yasaklayan rivayetler ise yazıya güvenilip ezberin terk edilmesi endişesine dayanmaktadır. Ayrıca yasa, Kur'ân ile hadis metnlerinin birbirine karışması endişesinden de kaynaklanmış olabilir. Hadislerin yazıya geçirilmesi ile ilgili karşıt görüşler olsa da İslâm âlimleri zaman içinde endişe edilecek bir şey kalmadığına kanaat getirmiş, hadislerin yazımının caiz ve mübâh olduğunda görüş birliği (icmâ') etmişlerdir. Kaldı ki hadisler kitaplarda yazılmamış ve toplanmamış olsaydı sonraki asırlarda yok olur giderdi⁴²².

Netice itibariyle *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'da hadislerin yazımının vacip olduğu vurgulanmışken *Ulûmü'l-hadîs*'te konunun mübâhlığı ve caizliği üzerinde durulmuştur. Râmeihürmüzî tercih edilen görüş olarak kendi kanaatini sunmuşken İbnü's-Salâh, icmâ'dan bahsetmiştir. Râmeihürmüzî hadisle meşguliyetin Kur'ân'la meşgul olmaya engel olacağı endişesinin hadislerin yazımının yasaklanmasında temel neden olduğunu söylerken İbnü's-Salâh, hadis malzemesi ile Kur'ân malzemesinin karışacağı endişesini öne sürmüştür. Birkaç rivayet dışında ortak oldukları tek nokta ise hadislerin yazılmaması halinde yok olup gideceği endişesidir⁴²³.

Karşılaştırma esnasında dikkat çeken bir diğer husus ise bazen iki eser arasında içerik olarak benzerlik olmasına rağmen İbnü's-Salâh'ın o konularda Râmeihürmüzî'den etkilenmediğine dâir kanaat oluşmasıdır. Örneğin muhaddisin sesini duyan ama yüzünü görmeyen kişinin durumu hakkında Râmeihürmüzî'nin aktardığı bir rivayet, aynı manaya gelecek şekilde fakat bazı kelime farklarıyla ve daha uzun bir metinle *Ulûmü'l-hadîs*'te de geçmektedir. Lafızlarda görülen farklılık ve rivayetin ilave bilgiler de barındırıyor olması, o rivayetin Râmeihürmüzî'den alınmadığına dâir kuvvetli bir zan oluşturmaktadır. Râmeihürmüzî rivayetinde Şu'be'nin, yüzü görülmeyen kişiden rivayet alınmasını yasaklaması dışında bilgi yoktur. İbnü's-Salâh'ın naklettiği rivayette ise yasağın nedeni de açıklanmaktadır. Buna göre

⁴²² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 181-183.

⁴²³ Râmeihürmüzî'nin çok uzun ele aldığı bir tartışmanın İbnü's-Salâh'ta çok az yer kaplaması, meselenin Râmeihürmüzî zamanında henüz canlılığını yitirmemiş iken İbnü's-Salâh zamanına gelindiğinde artık sıcaklığını kaybetmiş olmasına bağlanabilir. Fakat biz bu ihtimale katılmıyoruz. Zira Râmeihürmüzî zamanına gelindiğinde hadis külliyyatının önemli bir kısmının tedvin ve tasnif edilmiş olması, bu tartışmanın onun zamanında da çok taze olmadığını göstermektedir. O ana değin onlarca hatta yüzlerce hadis mecmualarının telif edilmiş olması, bunun bir göstergesi sayılabilir. Eğer hadislerin yazımının uygun olduğuna dair genel bir kanaat -İbnü's-Salâh'ın deyimiyle icmâ- oluşmamış olsaydı müsnedlerden sünen ve mu'cemlere kadar bütün türleriyle hadis eserleri Râmeihürmüzî zamanına değin telif edilmemiş olurdu. Sonuç itibariyle bir konunun bir eserde çok diğerinde az yer kaplamasını müelliflerin eser yazım gayelerinde görülen farklılığa bağlamak daha tutarlı görünmektedir.

yüzü görülmeyen kişinin Şeytan (İblîs) olması, hoca şekline bürünüp “haddesenâ” ve “ahberanâ” diyerek rivayete kalkışması muhtemeldir⁴²⁴.

2.2.4. Râmeürmüzî’den Bilgi Aktarımı

Ulûmü’l-hadîs’te Râmeürmüzî’nin ismi, 15 defa geçmektedir⁴²⁵. Bunların bazıları aynı sayfada ve aynı konu ile ilgilidir. Kendisinden “*el-Fâsıl beyne’r-râvî ve’l-vâî* isimli kitabın sahibi Kâdî Ebû Muhammed b. Hallâd er-Râmeürmüzî⁴²⁶,” “Kâdî İbn Hallâd⁴²⁷,” “Kâdî Ebû Muhammed b. Hallâd⁴²⁸,” Ebû Muhammed b. Hallâd⁴²⁹,” “Kâdî Ebû Muhammed b. Hallâd er-Râmeürmüzî⁴³⁰,” “İbn Hallâd⁴³¹,” “el-Kâdî el-Fâdıl Ebû Muhammed b. Hallâd⁴³²,” “İbn Hallâd el-Kâdî el-Hâfız⁴³³,” diye bahsedilmektedir. Yapılan nakillerin bir kısmında Râmeürmüzî tasvip edilirken diğer bir kısmında tenkit edilmiştir.

2.2.4.1. Tasvip

Birçok yerde bilgiyi kimden hangi yolla aldığını belirtmeyen İbnü’s-Salâh’ın kaynaklarını tespit etmenin zorluğu malumdur. *Ulûmü’l-hadîs*’te Râmeürmüzî’nin isminin açıkça anıldığı yerlerde etkilenme ve etkilemenin olup olmadığından kolaylıkla bahsedilebilmektedir. Hiçbir kaynak zikredilmediği için iki eser (*Mukaddime* ve *el-Muhaddisü’l-fâsıl*) arasında görülen benzerlikten yola çıkılarak etkileme ve etkilenme ihtimalinden bahsedileceği zaman ise -bizi doğru sonuca yaklaştırmasını umduğumuz- ipuçlarına yapışmak gerekmektedir. Sadece benzerlik üzerinden etkilenme olup olmadığı incelenirken her iki eserde de yer alan rivayetler, rivayetlerin sunum tarzları ve müelliflerin

⁴²⁴ Râmeürmüzî, sadece bu rivayeti aktarmış ve konuyla ilgili başka bilgi sunmamışken İbnü’s-Salâh, daha başka ve daha detaylı bilgiler de sunmaktadır. Krş. Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü’l-fâsıl*, s. 628; İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 149-150. Bu rivayetin hem Râmeürmüzî’den hem de başka kaynaklardan alınmış olması ve birleştirilmiş olması da mümkündür. Benzerlik olsa da etkilenme olmadığına dair zann-ı galip oluşan diğer yerler için bkz. (Parantez içi sayfa numaraları, *Mukaddime*’ye aittir.) Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü’l-fâsıl*, s. 632. (s. 148.) Râmeürmüzî, *a.g.e.*, s. 451. (s. 138-9); Râmeürmüzî, *a.g.e.*, s. 438-539. (s. 128-181.); Râmeürmüzî, *a.g.e.*, s. 540-563. (s. 181 vd., 213-5, 218.); Râmeürmüzî, *a.g.e.*, s. 561-3. (s. 229-230.); Râmeürmüzî, *a.g.e.*, s. 643. (s. 187.); Râmeürmüzî, *a.g.e.*, s. 649. (203-4.); Râmeürmüzî, *a.g.e.*, s. 642. (s. 104, 132, 208, 234.); Râmeürmüzî, *a.g.e.*, s. 633-5. (s. 241-2.); Râmeürmüzî, *a.g.e.*, s. 630-1. (s. 141.); Râmeürmüzî, *a.g.e.*, s. 629. (s. 146-9.); Râmeürmüzî, *a.g.e.*, s. 650-660. (s. 398-9, 400-4, 404-8.).

⁴²⁵ Bkz. İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 175, 194 (iki defa), 199 (iki defa), 200, 207 (iki defa), 236, 237 (iki defa), 238, 264, 362 (iki defa).

⁴²⁶ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 175, 194.

⁴²⁷ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 194.

⁴²⁸ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 199.

⁴²⁹ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 199.

⁴³⁰ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 200.

⁴³¹ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 207 (iki kere), 237 (iki kere), 238, 264, 362.

⁴³² İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 236.

⁴³³ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 362.

benimsediği kanaatler birbirleriyle karşılaştırılmakta ve böylece bir kanaat belirtilmeye çalışılmaktadır. Çalışmada Râmeürmüzî'nin ismi verilen yerler *açık tasvip*, isim verilmediği halde etkilenme olduğu düşünülen yerler *gizli tasvip* olarak değerlendirilmiştir⁴³⁴.

Açıktan tasvibe bir örnek vermek gerekirse Râmeürmüzî'nin “arkadaşlarımız” diye bahsettiği, isimleri açıklanmayan hadisçilerden naklettiği görüşe göre rivayet yazımında meydana gelen yanlış düzeltmek için hatalı kelimeyi tamamen silmek ya da kazımak töhmete sebep olur. Bunun yerine en güzeli o kelimenin iptal edildiğine işaret edecek şekilde üzerine güzel bir çizgi çekmektir. Bu çizgi öyle olmalıdır ki altında yazan kelime rahatlıkla okunmalıdır⁴³⁵. İbnü's-Salâh bu görüşü aynen ve isim zikrederek kabul ettiğini gösterir biçimde nakletmiştir⁴³⁶.

Böyle açıktan alıntı yapılan yerler yanında isim verilmeden nakledilen bazı bilgiler ve kanaatlerde İbnü's-Salâh'ın Râmeürmüzî'den etkilenmiş olma olasılığı akla gelmektedir. Örneğin hem İbnü's-Salâh hem de Râmeürmüzî'nin önsözlerinde hadisin ve hadis ehlinin kıymetini gösterme gayreti göze çarpmaktadır⁴³⁷. Yine her iki müellife göre de hadis ile fıkıh birbirini tamamlayan ve ayrılmaları mümkün olmayan iki ilimdir. Bu yüzden hem muhaddisler hem de fakihler birbirlerinin hasmı değil destekçisi olmalıdır⁴³⁸. Aynı şeylerden bahsetmiş olsalar da kullanılan argümanlar ve cümleler aynı olmadığı için İbnü's-Salâh'ın Râmeürmüzî'den etkilendiği kesin bir dille ifade edilememektedir. Belki ana fikir bazında bir etkilenmeden bahsedilebilir. Bir başka örnekte Râmeürmüzî'nin önsözünde kullandığı bir kelimenin biraz farklı bir formatta *Ulûmü'l-hadîs*'in önsözünde de geçmesi, İbnü's-Salâh'ın bu kelimeyi ondan esinlenerek kullandığını düşündürmektedir. Şöyle ki; Râmeürmüzî, hadisin ve hadisçinin üstünlüğünü ifade etmek için hadis ilmini erkeğe (ذكر:erkek) teşbih etmiş, buradan yola çıkarak hadisi ancak adamların (الذكران:erkekler) sevebileceğini söylemiştir⁴³⁹. Hadisin ve dolayısıyla hadisçinin üstünlüğünü anlatan İbnü's-Salah da hadis

⁴³⁴ Benzerlik olmasına rağmen etkilenme olmadığına dâir güçlü bir kanaat oluşan yerlere daha önce değinilmiştir.

⁴³⁵ Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 644.

⁴³⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 199. Benzer bazı durumlar için bkz. (Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 615-6; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 206-8.), (Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 287-9; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s.362.)

⁴³⁷ Bir farkla ki Râmeürmüzî, konuyu daha detaylı olarak ele almışken İbnü's-Salâh, özet geçmiştir. Bkz. Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 131 vd; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 5-6.S

⁴³⁸ Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 133; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 5.

⁴³⁹ Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 134.

ilmini ancak adam gibi adamların (ذكور الرجال) sevebileceğini söyleyerek Râmeürmüzî ile söylem birliği etmiş benzemektedir⁴⁴⁰.

Bazen aynı konu farklı başlıklar altında incelenmekte ve birbirine yakın kanaatler paylaşılmaktadır. Örneğin Râmeürmüzî ile İbnü's-Salâh, hadis talebesi olmak ve hadis almak (tahammül) için uygun görülen yaş ile ilgili konuya farklı başlıklar altında yer vermişler⁴⁴¹, bununla birlikte zikredilen rivayetler ve benimsenen görüşlerde bazı benzerlikler göze çarpmıştır⁴⁴². Hadis öğrencisi olmak için Râmeürmüzî'ye göre önemli olan yaş değildir, bilakis hareket⁴⁴³, olgunlaşmış olmak, rivayetleri ayırt edebilecek kadar dikkatli olmak ve aldığı rivayeti hafızasında veya kitabında olduğu gibi muhafaza etme ve nakletme kabiliyetine sahip olmak yeterlidir⁴⁴⁴. İbnü's-Salâh'a göre de aklı bütün ve gelişimi tam olduktan sonra yaşının kaç olduğuna bakılmaksızın çocuklar da hadis meclislerine katılabilir ve hadis alımı için ehil sayılabilirler⁴⁴⁵.

⁴⁴⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 5. Böylece hadisi ve hadisçileri överken aynı kökten gelen kelimeleri kullanan müellifler, hadisi ve hadisçileri hor görenlerin aşağılık ve rezil insanlar olduğunu da müterâdif/eş anlamlı ve yakın anlamlı kelimelerle (سفلتهم, رذالتهم, الرعاع, الحشوية) ifade etmişlerdir. Krş. Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 134-5; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 5. Râmeürmüzî ve İbnü's-Salâh, bu kelimeleri Zührî'nin yaklaşık olarak aynı anlama gelen bir ifadesinden almış olabilirler. Zührî, “ancak erkeklerin adam olanları hadisle meşgul olur ve ancak kancıkları hadisten uzak durur” demiştir. Bkz. Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 155-6.

⁴⁴¹ Râmeürmüzî, “hadis talebesinin özellikleri ve hadis talebi için uygun olan yaş” başlığı altında; İbnü's-Salâh, “hadis alma, taşıma ve zabt etmenin nasıl olması gerektiği” başlığı altında bu konuyu işlemiştir. Krş. Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 164; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 128.

⁴⁴² Krş. Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 164-184; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 128-131. Okuyucuyu yormamak için aynı olan rivayetler ana metne alınmamıştır. Her müellifin aynı konuda ortaklaşa naklettikleri rivayetleri görmek için burada verilen sayfalara müracaat etmek yeterlidir.

⁴⁴³ Müellifin bu kelime ile ne kastettiği tam anlaşılamamaktadır. Kişinin kendi başına hareket edebildiği ve/veya kendi tasarruflarını belli seviyede yerine getirebildiği yaş (temyiz yaşı) kastedilmiş olabilir.

⁴⁴⁴ Bu hükme rivayet, namaza kıyas edilerek varılmıştır. Yedi yaşına gelen çocuğa namaz kılmasının emredilmesi, on yaşına geldiğinde ise dövülmesinin tavsiye edilmesine bakılarak hadis alımında da kişinin hoca ile karşılaşması (likâ) ve semâ' mümkün olduktan sonra ergenlik çağına girmiş olma gibi başkaca bir şarta gerek olmadan hadis alınabilir. (Bkz. Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 164 vd.) Ayrıca hadis alımı/tahammülü için 15-20 yaş gibi belli bir sayı esas alınacak olursa birçok sahâbî ravi ve rivayetleri itibardan düşecektir. (Bkz. Râmeürmüzî, *a.g.e.*, s. 171 vd.) İlk dönem muhaddislerden birçoğu, genç yaştakilerin zihinlerinin tazeliği ve saflığı sebebiyle rivayet meclislerinde onlara öncelik tanımışlar, onların İslâm'a daha uzun süre hizmet etmelerini ummuşlardır. (Bkz. Râmeürmüzî, *a.g.e.*, s. 175 vd.)

⁴⁴⁵ Detaylarıyla ve delilleriyle beraber değerlendirmek için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 128 vd. Bunlarda ayrı noktalama ve harekeleme ile ilgili bazı hususlar, (*Mukaddime*'de) Râmeürmüzî'nin ismi anılmadan aynen tekrar edilmiştir. (Bkz. Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 647; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 183-4 ve 185-6.) Hadis meclislerine dua ile başlanılıp bitirilmesi hususunda da iki müellif benzer kanaatleri paylaşmaktadır. (Bkz. Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 612-3; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 241.)

2.2.4.2. Tenkit

Az sayıda yapılan nakillerin bir kısmında Râmeihürmüzî İbnü's-Salâh tarafından tenkit edilmiştir. Örneğin Râmeihürmüzî'nin bir ravinin hadis aktarımına ehil sayılması için⁴⁴⁶ ulaşması gereken merteye hakkında aktardığı rivayetlerden⁴⁴⁷ sonra belirttiği kanaatine göre bir ravinin rivayete ehil sayılması için tam elli yaşında olması gerekir⁴⁴⁸. Kırk yaşına gelenlerin de rivayet etmesine karşı çıkılmamalıdır⁴⁴⁹. Bir ravi seksen yaşını geçtiğinde ise artık rivayet işini bırakması ve kendisini ibadete vermesi daha uygun olur⁴⁵⁰. İbnü's-Salâh, Râmeihürmüzî'nin bu görüşlerini ismini anarak aktardıktan sonra Râmeihürmüzî'ye katılmadığını belirtmiştir. İbnü's-Salâh'a göre nasıl ki rivayete başlamak için şahsî kabiliyetler ve yetenekler esas alınıyorsa rivayete (hadis hocalığına) başlama ve son verme için de aynı durum geçerlidir ve yaş sınırı koymanın bir anlamı yoktur. Hadis aktarımına ehil sayılmak için ehliyet ve bülûğ dışında bir şarta gerek yoktur⁴⁵¹. Burada hadis alımı ve aktarımının farklı şeyler olduğu ve her ikisi için farklı şartlar öne sürüldüğü hatırlatılmalıdır.

⁴⁴⁶ Kitapta “bir ravinin muhaddis sayılması için ulaşması gereken yaştan” bahsedileceği söylene de aktarılan rivayetler ve görüşler, hadis aktarımı için ulaşılması gereken yaşla ilgili olduğundan böyle bir tercüme tercih edilmiştir. Krş. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 354 vd. Burada *tâlib*, *muhaddis*, *hâfız* ayrımı yapılmış olma ihtimali de vardır. *Ravi* kelimesi ile *tâlib* kastedilmiş olup *talibin muhaddis* mertebesine yükselmesi için gerekli şartlardan bahsedilmek istenmiş olabilir.

⁴⁴⁷ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 354-361.

⁴⁴⁸ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 355-6.

⁴⁴⁹ Elimizdeki *el-Muhaddisü'l-fâsıl* baskısında “kırk yaşına gelen kişinin rivayete kalkışmasının mümkün olmadığı” söylendikten sonra Hz. Peygambere (a.s.) kırk yaşındayken peygamberlik verilmesi ve bu yaşın olgunluğun kemal noktası olması nedeniyle kırk yaşının da hadis rivayeti için uygun olabileceği söylenmiştir. Bu bir çelişkidir. Muhakkik, kitabın bütün el yazması nüshalarında ibarenin böyle geçtiğini ve bütün nüshaların bu hatanın olduğu gibi naklinde ısrar ettiğini belirtmiştir. Yine muhakkikin söylediğine göre muhakkik, müdekkik ve güvenilir âlimler, ne mutlu ki ibarenin doğru şeklini bize ulaştırmışlardır. Bu doğru nakillere göre Râmeihürmüzî, “kırk yaşına gelmiş olan ravinin de hadis rivayetine ehil sayılması, inkâr edilemez” demektedir. Konunun siyak ve sibakı açısından anlamca en uygun (ve doğru) şekli olan bu ifade, Hatib'in *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî*'sinde ve Kâdî İyâz'ın *el-İlmâ*'sında bizzat müellife isnad edilerek geçmektedir. Bkz. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 356, dipnot 4. İbnü's-Salâh da cümlelerin bu doğru şeklini aktarmıştır.

⁴⁵⁰ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 358.

⁴⁵¹ Bir farkla ki âkil bâliğ olmadan hadis alan ravi, hadis rivayet edebilmek için ergenlik çağına girmeyi beklemelidir. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 128 vd., 236 vd. Bir başka yerde Râmeihürmüzî'nin de aralarında bulunduğu bir grup âlim tarafından kitapların kenarına not düşülürken notun çıkıldığı yerdeki kelimenin de nota yazılmasının münasip olacağı ifade edilmiştir. İbnü's-Salâh'a göre bu görüş, uygun değildir. (Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s.194; Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 645.) Yine kitapların kenarına çıkılan her bir not çizgisinin birbirine yakın çıkarılmasının uygun olacağına dair Râmeihürmüzî'ye nispet edilen başka bir görüş, İbnü's-Salâh tarafından isabetsiz bulunmuştur. (Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 194. Râmeihürmüzî'nin *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'da bu konuya temas ettiğine dair bir veri elde edemedik.) Yanlışlıkla iki veya daha fazla yazılan harflerden fazladan yazılanının silinmesine dair Râmeihürmüzî'nin tercih ettiği yöntem, uygun bulunmakla beraber Kâdî İyâz'ın görüşünün daha hoş olduğu (İbnü's-Salâh tarafından) ifade edilmiştir. (Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s.200-1; Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 646.) Konumuzla doğrudan ilgili olmasa da Râmeihürmüzî'den alıntı yapılan ve geri kalan birkaç yerin burada zikrini uygun görüyoruz. Buna göre Râmeihürmüzî'nin nakilcisi olduğu, *nâzil* isnadın *âlî* isnâddan daha üstün olduğuna dair bir görüş, hem Râmeihürmüzî hem de İbnü's-Salâh tarafından kabul edilmemiştir. (Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s.264; Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 204-5.) İ'lâm metodunda i'lâm yapan muhaddisin rivayete izin vermemesi halinde de bu yolla hadis alıp rivayet etmenin caiz olduğuna dair bazı Zahirilere nispet edilen bir

2.2.4.3. Te'vîl ve Savunma

İbnü's-Salâh bazı görüşlerinde Râmeürmüzî'ye katılmadığı halde onun o görüşlerine yönelik tenkitleri te'vîl metoduna başvurarak savunmuştur. Örneğin Râmeürmüzî'ye (ö. 360/971) göre rivayete ehil sayılabilmek için en ideal yaş ellidir, bununla birlikte kırk yaşında olanların da rivayete başlamalarına karşı çıkılmamalıdır⁴⁵². Buna mukabil Kâdî İyâz (ö. 544/1149), elli veya kırk yaşına varmadan hatta çok daha önce ilim halkaları oluşturan hadis hocalarından bahsederek⁴⁵³ Râmeürmüzî'nin bu görüşünün isabetsiz olduğunu söylemiştir⁴⁵⁴. Esasen İbnü's-Salâh da Râmeürmüzî'nin bu görüşüne katılmamaktadır. Zira ona göre şahsî kabiliyetleri yerinde olduktan sonra dört-beş yaşındaki çocuklar bile hadis meclislerine katılıp hadis alabilirler ve bu raviler ergenlik çağına girdikten sonra kırk veya elli yaşını beklemeden hadis rivayetine başlayabilirler. Böylece kendisi de yaklaşık olarak Kâdî İyâz gibi düşünen İbnü's-Salâh, Kâdî İyâz'a karşı Râmeürmüzî'yi savunmuştur. İbnü's-Salâh'a göre Râmeürmüzî'nin bu ifadelerinden kastı, yaratılıştan gelen üstün bir yeteneğe sahip olmayanların hadis rivayeti için ulaşmaları gereken yaşın kırk veya elli olduğudur. Kâdî İyâz'ın ismini saydıkları ise Allâh (c.c.) tarafından üstün bir yetenekle donatılmış insanlardır⁴⁵⁵. Fakat ne var ki Râmeürmüzî'nin ifadeleri açıktır ve böyle te'vîl edilmeye müsait değildir.

Bir yerde ise İbnü's-Salâh hem Râmeürmüzî'nin görüşüne katılmadığını açıkça ifade etmekte hem de onun görüşünü te'vîl ederek onu savunmaya çalışmaktadır. Şöyle ki; Râmeürmüzî'ye göre bir ravi seksen yaşına geldiği zaman rivayet işine artık son vermelidir⁴⁵⁶. Buna mukabil İbnü's-Salâh, nice sahâbî ve tâbiînin seksen yaşını geçtikten sonra da hadis rivayetine muvaffak olduklarını, hatta yüz yaşını aştıktan sonra bile hadis rivayet edenlerin olduğunu söyleyerek Râmeürmüzî'nin bu iddiasına katılmadığını belirtmiştir. İbnü's-Salâh'a göre bir kişi, (yaşa göre değil) artık sağlıklı bir şekilde hadis rivayet edemeyecek hale gelinceye kadar hadis rivayet edebilir⁴⁵⁷. Kendisi bu görüşte olduğu

görüş, Râmeürmüzî kaynak gösterilerek aktarılmış ve tasvip edilmemiştir. (Krş. Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 471-2; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s.175-6.)

⁴⁵² Zira peygamber (a.s), kırk yaşında peygamber tayin edilmiştir. Bkz. Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 351-3; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 236-7.

⁴⁵³ Ömer b. Abdülazîz, Saîd b. Cübeyr ve Mâlik b. Enes bu isimlerdendir. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 237.

⁴⁵⁴ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 200 vd; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 237.

⁴⁵⁵ Râmeürmüzî'nin İbnü's-Salâh'ın söylediği şeyi kastettiğine dair en ufak bir ipucu yoktur. İbnü's-Salâh'ın niçin böyle bir teville başvurduğu ve Râmeürmüzî'yi niçin savunduğu hususu düşündürücüdür. Krş. Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 351-7; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 237-8.

⁴⁵⁶ Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 352; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 238.

⁴⁵⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 238-9.

ve Râmeürmüzî'ye katılmadığı halde seksen yaşına gelenlerin genellikle aklî melekelerinin zayıflayacağı ve hadisleri karıştırma ihtimalinin artacağı gerekçesiyle Râmeürmüzî'nin görüşünü makul bir zemine oturtmaya çalışmıştır⁴⁵⁸. Hâlbuki Râmeürmüzî, hiçbir kayıt koymaksızın seksen yaşını net bir sınır olarak çizmiştir.

Tespit edilebildiği kadarıyla İbnü's-Salâh'ın Râmeürmüzî'den etkilendiği ve etkilenme ihtimali bulunan yerler burada sayılanlara ilave birkaç yerle daha sınırlıdır. Müelliflerin eserlerinde ele aldıkları konuların sayısı, içerik ve muhteva yönünden farklılıkları göz önüne alındığında etkilenmenin bu kadar yerle sınırlı kalması olağan karşılanmalıdır.

2.3. Etkilenme Açısından *Ulûmü'l-hadîs* ve *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*

Hâkim en-Nîsâbü'rî, hicrî 321 senesinde Nîşâbü'r'da doğmuş⁴⁵⁹, 405/1014 yılında vefat etmiştir⁴⁶⁰. Sayısı binleri bulan hocalardan dersler almış⁴⁶¹, hadis usûlüne mahsus olmak üzere *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs* isimli eseri telif etmiştir. Hâkim'in hadis usûlünü tehzîb eden ve bu ilmin güzelliklerini ortaya çıkaran biri (ilk kişi) olduğu ifade edilmiştir⁴⁶². Ayrıca hadis usûlü konularını nev' kelimesini kullanarak tertip eden ilk kişi de bildiğimiz kadarıyla Hâkim'dir. *Ulûmü'l-hadîs*'in Hâkim'in *Ma'rife*'si ile olan ilişkisi incelenirken konuların sıralanışında “nev” kelimesinin kullanılmasına bakılarak İbnü's-Salâh'ın Hâkim'i taklit ettiği sanılabilir. Hâlbuki mücerret “nev” kelimesinin kullanımı dışında aralarında mühim bir benzerlik yoktur. Nitekim konuların/nev'lerin isimlendirilmesi, sıralanması ve içerikleri açısından aralarında önemli farklar vardır. Mesela Hâkim'in ilk sırada zikrettiği *âlî isnad*⁴⁶³, İbnü's-Salâh'ta 29. sırada yer almaktadır⁴⁶⁴. Bazen aynı konu içinde bile aynı tertibe riayet etmedikleri, birinin bir bahiste verdiğini diğerinin farklı bir bahiste verdiğini görülebilmektedir⁴⁶⁵. Tezin ilerleyen satırları okunduğunda ne demek istediğimiz daha iyi anlaşılacaktır.

Hâkim'in yaşadığı dönemde hem bid'atler hem de usûl bilgisi yok denecek kadar az olan, ihmalkâr ve gâfilâne bir halde rivayet toplayıp yazan insanlar çoğalmıştır. Bu durumdan

⁴⁵⁸ Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 238.

⁴⁵⁹ Hâkim, *Ma'rife*, s. ج. (Muhakkikin sunuşu)

⁴⁶⁰ Hâkim, *Ma'rife*, s. ج. (Muhakkikin sunuşu)

⁴⁶¹ Hâkim, *Ma'rife*, s. ج. (Muhakkikin sunuşu)

⁴⁶² Hâkim, *Ma'rife*, s. ك. (Muhakkikin sunuşu)

⁴⁶³ Hâkim, *Ma'rife*, s. 5 vd.

⁴⁶⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 255 vd.

⁴⁶⁵ Mesela Hâkim'in *mürsel* bahsinde ele aldığı birçok bilgi, İbnü's-Salâh tarafından tâbiîn nev'inde kullanılmıştır. Krş. Hâkim, *Ma'rife*, s. 25 vd; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 302 vd. *Munkatı* hadis ve tedlîs bahislerinde de aynı sıralamayı takip etmediklerine şahit olunmuştur.

rahatsızlık duyan ve hadisçi olmak isteyenlere rehberlik etmek isteyen Hâkim hadis usulüne dair kısa ve öz bir eser hazırlamak istemiştir. Bu arzunun bir neticesi olarak *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs* kaleme alınmıştır⁴⁶⁶.

İbnü's-Salâh Hâkim'den istifade ettiği yerlerin birkaçı hariç tamamında onun *Ma'rife*'sini kaynak göstermiştir. Bu yüzden İbnü's-Salâh'ın Hâkim'den etkilenmesi hakkında yaptığımız karşılaştırmada Hâkim'in *Ma'rife*'si yeterli görülmüştür.

2.3.1. *Ma'rife*'den Yapılan Alıntıların Şekli ve Mahiyeti

İbnü's-Salâh, bir kısmında isim vererek bir kısmında ise isim vermeden *Ma'rife*'den hatırı sayılır sayıda (elli küsur) alıntı yapmıştır. İsim verilmeden alıntı yapıldığını düşündüğümüz yerlerde benzerlikten yola çıkarak ve bazı ipuçlarına dayanarak bir kanaat belirtmeye çalıştık. Bu gibi yerlerin bir kısmında Hâkim'in etkisi çok açık görülebilirken bir kısmında çok cılız hissedilmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla *Ulûmü'l-hadîs*'te Hâkim etkisinin en bariz hissedildiği yer, tek ravisi olan *merviyyûn anhl*er bahsidir. Hâkim'in isminin fazlaca geçmesi ve örnek verilen ravi isimlerin çoğunun her iki eserde de geçiyor olması, Hâkim'den etkilenildiğini göstermektedir. Öyle ki bazı cümleler aynen bazıları da benzer şekilde tekrarlanmıştır. Birinde bulunup diğerinde bulunmayan isimler de yok değildir⁴⁶⁷.

İbnü's-Salâh, Hâkim'den aldığı bazı bilgileri olduğu gibi bırakmamış, kendi anladığı şekliyle yorumlayıp değiştirerek vermiştir. Örneğin Hâkim'e göre *munkatı* ' hadisin üç türü vardır ve bu üç türden ilk ikisi, tek tür sayılmaya müsaittir. Zira her iki türde de bir veya daha fazla müphem ravi bulunmaktadır⁴⁶⁸. İbnü's-Salâh, Hâkim'den nakil yaparken (muhtemelen bu benzerlik dolayısıyla) iki türü tek türe indirgemıştır. *Ulûmü'l-hadîs*'e göre *munkatı* ' hadisin ikinci türü olan bu kısım, ravilerinin bir kısmı "bir adam" ya da "bir hoca/şeyh" gibi ifadelerle müphem bırakılan rivayetlerdir⁴⁶⁹. *Munkatı* ' hadisin Hâkim'e göre üçüncü, İbnü's-Salâh'a göre birinci türü ise tâbiîn tabakasından önce isnadının herhangi bir (veya art arda olmamak koşulluyla birden fazla) noktasında bir (ya da daha fazla) ravinin kendi işitmediği bir hadisi (kesin semâ'ya delalet eden bir lafızla⁴⁷⁰) vasıtasız olarak rivayet etmesidir⁴⁷¹. Bu

⁴⁶⁶ Hâkim, *Ma'rife*, s. 1-2.

⁴⁶⁷ Konu sonunda "Hâkim'in zanna ve vehme göre hareket etmiş olmasından korkulduğu"nın söylenmesi ise Hâkim'den alınan kısımların tahkik, tetkik ve teyit edilmediğini düşündürmektedir. Bkz. Hâkim, *Ma'rife*, s. 157 vd; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 319 vd.

⁴⁶⁸ Müphem raviler, Hâkim tarafından meçhul olarak da nitelendirilmişlerdir. Bkz. Hâkim, *Ma'rife*, s. 27-8. Rivayetlerden birinde birden fazla meçhul ravi bulunduğu söylenmesine bakılarak hadisin *mu'dal* olduğu sanılabilir. Fakat iki müphem ravi senedin sadece bir noktasında olduğu için hadis, *munkatı* 'dır.

⁴⁶⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 56-8.

⁴⁷⁰ Zira eda sığası, kesin semâ'ya delalet etmez ve semâ' varmış izlenimi oluştursa hadis, *müdelles* olur.

konuda Hâkim ismen kaynak gösterilmiş olsa da hem taksim şeklinin hem de cümlelerin restore edildiği görülmektedir.

İbnü's-Salâh bazen Hâkim gibi yapacağını söylemiş ama onu birebir taklit etmemiştir. Örneğin ravilerin memleketleri ve yaşadıkları şehirler bahsinde Hâkim'in metodunun çok güzel olduğu ve onun gibi yapılacağı söylenmiş⁴⁷² fakat hem verilen örnekler hem de örnek verme şekilleri biraz farklılaşmıştır⁴⁷³. Şöyle ki; Hâkim bir hadisi nakledip bitirdikten sonra senedde ismi geçen Câbir b. Abdullâh'ın Kubâ-Medineli, Ebu'z-Zübeyr'in Mekkeli, İbrâhîm es-Sâîğ, Ebû Hamza ve Abdân'ın Mervezli, hocası ve hocasının babasının ise Nîsâbürlü olduğunu söylemiştir⁴⁷⁴. İbnü's-Salâh da naklettiği bir hadisin senedinde geçen her ravinin isminin devamında nisbesini belirterek “el-Ensârî nisbeli Ebû Bekir Muhammed b. Abdülbâkî...” diyerek Hâkim'den farklı bir yol tutmuştur⁴⁷⁵.

Karşılaştırılan eserlerde (*Ulûmü'l-hadîs* ve *Ma'rife*) bazen birbirinin aynı veya birbirine çok yakın bilgiler/kanaatler paylaşılabilmektedir. Mevcut benzerlik üzerinden kesin bir etkileme ve etkilenme hükmü verememekteyiz. Fakat benzerlik tespit edilen konunun başka bir yerinde etkilenildiği düşünülen kişinin kaynak gösterilmesiyle diğer bilgilerin de o kaynaktan alınmış olma olasılığı artmaktadır. Örneğin hem *Ma'rife* hem de *Ulûmü'l-hadîs*'te “kardeş raviler” hakkında kitabı olan Ebu'l-Abbâs es-Serrâc'tan bahsedilmekte⁴⁷⁶, yine bazı kardeş ravi isimleri her iki eserde de geçmektedir⁴⁷⁷. Nadiren oluşan bu benzerlik kesin bir dille “etkilenme” olarak ifade edilememektedir. Ne var ki kardeş Uyeyne çocuklarından bahsedilirken Hâkim'in isminin açıktan anılmasıyla⁴⁷⁸ diğer bazı bilgilerin de ondan alınmış olma ihtimali kuvvet kazanmıştır. Hadisçilerin doğum ve vefat tarihleri ile ilgili bahiste de benzer bir durum yaşanmıştır. Şöyle ki her iki eserde de konuya Hz. Peygamber (a.s.) ile

⁴⁷¹ Parantez içi yerleri tanıma biz ekledik. Müelliflerin tanımlarında yer almasa da konu bütün olarak değerlendirildiğinde bu kayıtların konulmasının münasip olacağı kendiliğinden anlaşılmaktadır. Hem tanımlar hem de örnekler için bkz. Hâkim, *Ma'rife*, s. 28-9; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 56-8.

⁴⁷² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 405. Krş. Hâkim, *Ma'rife*, s. 190 vd.

⁴⁷³ Hâkim, (muhtelif yerleşim yerlerinde yaşayan ve oralarda vefat eden sahâbe isimleri gibi) İbnü's-Salâh'ın hiç değinmediği bazı konulara da değinmiştir. Bkz. Hâkim, *Ma'rife*, s. 191-4. İbnü's-Salâh'ın taklit ettiği üslup, bu vb. konulardan sonra başlamaktadır. Bkz. Hâkim, *Ma'rife*, s. 194-6.

⁴⁷⁴ Hâkim, *Ma'rife*, s. 195.

⁴⁷⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 405-6. Hâkim'in ismi anılarak nakil yapılan diğer bazı yerler şu sayfalardadır: (Parantez içinde verilen sayfa numaraları, *Ulûmü'l-hadîs*'e aittir.) Bkz. ve krş. Hâkim, *Ma'rife*, s. 45. (s. 306.); Hâkim, *Ma'rife*, s. 45-6. (s. 306.); Hâkim, *Ma'rife*, s. 26. (s. 52.); Hâkim, *Ma'rife*, s. 21-2. (s. 47-51.); Hâkim, *Ma'rife*, s. 43. (s. 304-5.); *Ma'rife*, s. 215 vd. (s. 309-310.); Hâkim, *Ma'rife*, s. 25 vd. (s. 302 vd.)

⁴⁷⁶ Hâkim, *Ma'rife*, s. 152; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 310.

⁴⁷⁷ Mesela Şurâhbîl oğlu kardeşler için bkz. Hâkim, *Ma'rife*, s. 154; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 311.

⁴⁷⁸ Her biri diğerinden hadis rivayet etmiş dört Uyeyne oğlundan bahsedilmektedir. Hâkim, *Ma'rife*, s. 155; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 311.

başlanıp aşere-i mübeşşere ile devam edilmiş⁴⁷⁹, başka birçok isimde de benzer bilgilere rastlanmıştır. Bu benzerliklerden kesin bir etkilenme sonucuna ulaşmak mümkün değilse de Talha ve Zübeyr b. el-Avvâm'ın vefat tarihleri verilirken Hâkim'in isminin açıkça anılmasıyla⁴⁸⁰ *Mukaddime*'nin bu konudaki kaynakları arasında *Ma'rife*'nin de bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu karineye dayanarak ismi anılmadan verilen diğer bilgilerin de Hâkim'den alınmış olma ihtimali artmıştır.

Mukaddime'nin bazı yerlerinde ise Hâkim'in *Ma'rife*'siyle benzeşen anlatımlar varsa da bu benzerlik, az önceki durumların aksine açık bir karine ile desteklenmemektedir. Dolayısıyla bu gibi yerlerde geçen bilgilerin Hâkim'den alındığına dâir net bir kanaat belirtilememektedir. Benzerliğin boyutlarına ve bazı karinelere/ıpuçlarına bakılarak bilginin *Ma'rife*'den alınmış olma ihtimalinin derecesi tespit edilmeye çalışılmaktadır. Örneğin büyüklerin küçüklerden rivayeti ve tam tersi (küçüklerin büyüklerden rivayeti) durumlarla ilgili bahiste nakledilen bilgiler açısından iki eser arasında bir benzerlik göze çarpmaktadır. Bu bahsi bilmenin faydaları, örnek olarak verilen isimler ve Hz. Âişe'den nakledilen bir hadis, her iki kitapta da birbirine çok yakın lafızlarla geçmektedir⁴⁸¹. Bu benzerlik açık bir karine ile desteklenmediği için net bir etkilenmeden bahsedilememektedir. Yine de bu benzerlik İbnü's-Salâh'ın bu konuda Hâkim'e başvurmuş olabileceğini düşündürmesi açısından manidardır. Yine İbnü's-Salâh sahâbe tefsirlerinden sadece sebep-i nüzul vb. konularda gelen rivayetlerin *müsned* (ve *merfû* ') sayılacağını söylemiş, örnek olarak da Hâkim'in ismini vermeden onun verdiği örneğin aynısını vermiştir⁴⁸². Bu konuda serdedilen görüşlerin ve örneğin birbirine paralel olması onun Hâkim'den etkilenmiş olma ihtimalini akla getirmektedir. Bir başka yerde ise *muhadram* teriminin tanımını Hâkim'le benzer şekilde yapan İbnü's-Salâh, diğer detaylarda da ondan etkilenmişe benzemektedir⁴⁸³.

Bazen de İbnü's-Salâh, *Ma'rife*'de geçen bazı bilgileri özetleyip o kadar farklı bir formatta sunmaktadır ki Hâkim etkisinden bahsetmek iyice güçleşmektedir. Örneğin Hâkim'e göre bir hadisi *muallal* ve zayıf kılan illet, her muhaddisin bulabileceği ve bilebileceği bir şey

⁴⁷⁹ Krş. Hâkim, *Ma'rife*, s. 202 vd; İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadîs*, s. 382 vd.

⁴⁸⁰ İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadîs*, s. 383; Hâkim, *Ma'rife*, s. 203.

⁴⁸¹ Krş. Hâkim, *Ma'rife*, s. 48-9; İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadîs*, s. 307-9.

⁴⁸² Krş. Hâkim, *Ma'rife*, s. 20; İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadîs*, s. 50.

⁴⁸³ Örneğin her iki müellif de muhadramların isimlerini verirken Müslim'i kaynak göstermişlerdir. Bu bilginin *Ma'rife*'den olduğu gibi alınmış olma olasılığı yanında bizzat Müslim'den alınmış olma ihtimali de vardır. Ayrıca "muhadram" kelimesinin "kesmek" manasına gelen bir kökten geldiğine dair bilgiler, farklı formlarda da olsa her iki eserde de geçmektedir. (Krş. Hâkim, *Ma'rife*, s. 44-5; İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadîs*, s. 303-4.) Yine mesela Hâkim'in *meşhûr* bahsindeki bazı cümleleri ve örnekleri, benzer şekilde *Ulümü'l-hadîs*'te de geçmektedir. Bu hususta bazı bilgilerin neredeyse aynı kalıplarla aktarılmış olması, Hâkim'den etkilenilmiş olma ihtimalini oldukça güçlendirmektedir. (Krş. Hâkim, *Ma'rife*, s. 92-4; İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadîs*, s. 265-7.)

değildir. İletti bilmek için birçok hadisi ezbere bilme (hıfz), yüksek bir kavrama kabiliyeti (fehm) ve konu ile ilgili yeterli bilgi (ma'rife) sahibi olmak gerekir. Tüm bunlarla beraber özel bir meleke sahibi olmak da gereklidir. Öyle ki normalde *sahih* görünen bir hadisin illetli ve zayıf olduğu söylendiğinde nedeni açıklanamayabilir. Muhaddisin içine doğan bir kanaate (*ilham*) göre karar vermiş olması muhtemeldir. Nitekim illet bilgisinin ilham olduğu yönünde kanaat bildiren birçok âlim vardır⁴⁸⁴. *Mukaddime*'de Hâkim'in örnekler vererek satır aralarına serpiştirdiği bu ve benzeri bilgiler, İbnü's-Salâh tarafından formüle edilmiş, daha anlaşılır ve net bir biçimde okuyucunun istifadesine sunulmuştur⁴⁸⁵. Fakat kaynak belirtilmediği ve net bir karine olmadığı için kesin bir Hâkim etkisinden bahsedilememektedir⁴⁸⁶.

2.3.2. İbnü's-Salâh'ın Hâkim'den Farklı Düşünmesi/Muhalefet

Hâkim'in İbnü's-Salâh'ı hangi konularda ve ne kadar etkilediğini veya etkilenmediğini daha rahat değerlendirmek için İbnü's-Salâh'ın Hâkim'den ayrıldığı bazı hususlara da değinmekte yarar vardır. Örneğin *âlî* isnadın sadece bir türüne değinen Hâkim'in aksine İbnü's-Salâh, beş türe ayırdığı *âlî* isnadı detaylarına da girerek açıklamıştır⁴⁸⁷. Yine Hâkim *âlî* ve *nâzil* isnadı ayrı ayrı başlıklar altında ele almışken İbnü's-Salâh, tek bir başlık altında işlemiştir⁴⁸⁸. Böyle başlıklandırma ve detaylandırma farkları yanında yapılan bazı tanımlarda da gözle görülür farklar vardır. Örneğin Hâkim'in *sahih* ve *sakim* bahsinde verdiği bilgilere göre ricâli sika, senedi muttasıl olan ve herhangi bir illet taşımayan hadislerle *sahih* denildiği anlaşılmaktadır. İlerleyen satırlarda yaptığı tanıma göre ise iki âdil tâbî'nin meçhûl olmayan bir sahâbî kanalıyla Hz. Peygamber'den (a.s.) rivayet ettiği ve son ravisine kadar makbul sayılarak gelen hadislerle *sahih* denileceği söylenmektedir⁴⁸⁹. Bu tanım, İbnü's-Salâh'ın tanımına uymamaktadır. Zira İbnü's-Salâh'a göre *sahih*; âdil ve zâbit (*sika*) bir ravinin diğer bir âdil ve zâbit raviden naklettiği, isnadı muttasıl olan, şâz ve muallel olmayan

⁴⁸⁴ Hâkim, *Ma'rife*, s. 112-3.

⁴⁸⁵ Krş. Hâkim, *Ma'rife*, s. 112-9; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 89-93.

⁴⁸⁶ Başka benzer durumlar için bkz. (Parantez içi sayfa numaraları, *Ulûmü'l-hadîs*'e aittir.) Hâkim, *Ma'rife*, s. 212. (s. 339-340.) Hâkim, *Ma'rife*, s. 212-3. (s. 343.) Hâkim, *Ma'rife*, s. 212, 213. (s. 340, 342, 343.) Hâkim, *Ma'rife*, s. 198-9. (s. 402-4.) Hâkim, *Ma'rife*, s. 6. (s. 255-6.) Hâkim, *Ma'rife*, s. 43. (s. 305.) Hâkim, *Ma'rife*, s. 9. (s. 246.) Hâkim, *Ma'rife*, s. 149. (s. 279-280.) Hâkim, *Ma'rife*, s. 34. (s. 61.) Hâkim, *Ma'rife*, s. 7. (s. 256.) Hâkim, *Ma'rife*, s. 52-3. (s. 104-5.)

⁴⁸⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 255 vd.

⁴⁸⁸ Hâkim, *Ma'rife*, s. 5-12, 12-4; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 255-263, 263-4. *Ma'rife*'de yalnızca (İbnü's-Salâh'ın taksimine göre) âlî isnadın ikinci türü anlatılmış, diğer türlere hiç girilmemiştir. Ayrıca Hâkim'in nâzil isnad bahsinde işlediği bazı nâzil isnad türlerinin zıddı, İbnü's-Salâh'ın âlî isnad türlerinden bazısına denk gelmektedir. Örneğin İbnü's-Salâh'ın âlî isnadının dördüncü ve beşinci türlerinin zıddı olan nâzil isnadlar, Hâkim'de işlenmiştir. Karşılaştırmak için bkz. Hâkim, *Ma'rife*, s. 13-4; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 261-2.

⁴⁸⁹ Hâkim, *Ma'rife*, s. 62.

müsned hadistir⁴⁹⁰. İbnü's-Salâh'ın tanımında Hâkim'in tanımının aksine tâbiîn tabakasında iki âdil ravi olma şartı yoktur. Hâkim'in tanımında da İbnü's-Salâh'ın tanımının aksine şaz ve muallel olmama şartı yoktur⁴⁹¹. Ayrıca Hâkim'in mevcut tanımına göre ferd hadislerin sahih olması mümkün değilken İbnü's-Salâh'a göre ferdlik bir hadisin sıhhatine kesinlikle mani değildir⁴⁹².

Bir defasında İbnü's-Salâh, *ferd* hadis için ayrıca bir başlık atmasını Hâkim'in böyle yapmış olmasıyla ilişkilendirmiştir⁴⁹³. Fakat ferd ve garîb hadis konularına yaklaşımları aynı değildir. Şöyle ki; Hâkim'e göre *garîb* hadis, üç kısımdır. Birincisi, *Sahîhayn* gibi sahih hadisleri toplayan eserlerde geçen garîb hadislerdir. İkincisi, *garâibü's-şüuyûhtur*⁴⁹⁴. Üçüncüsü, metni garîb olan hadislerdir⁴⁹⁵. *Ma'rife*'de garîb hadis başlığı altında ele alınan bu türlerin tamamı, İbnü's-Salâh'ın garîb hadis tanımına değil *ferd-i mutlak* tanımına uymaktadır⁴⁹⁶. Ayrıca İbnü's-Salâh, garîb hadisi iki defa ikiye taksim etmiştir. Birinci taksime göre garîb hadislerin bir kısmı sahihtir, diğer kısmı sahih değildir. Hâkim'in birinci tür garîb hadisleri, bu taksimin ilk kısmına girmektedir⁴⁹⁷. İbnü's-Salâh'ın ikinci taksimine göre ise bazı garîb hadislerin hem metni hem de isnadı garîbtir, bir kısmının ise yalnızca isnadı garîbtir⁴⁹⁸. Hâkim'in garîb hadis bahsinde verdiği kısım ve örneklerden hiç biri, *Ulûmü'l-hadis*'teki bu kısımlara uymamaktadır.

Ferd hadis bahsine gelince Hâkim'e göre *ferd* hadis de garîb hadis gibi üç kısımdır. İlk kısım, bir hadisin ravilerinin tamamının aynı memleketten olması sonucu meydana gelen ferdliktir⁴⁹⁹. Bu kısım, İbnü's-Salâh'ın taksimine göre ferd hadisin ikinci kısmına girmekte ve

⁴⁹⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 11-2.

⁴⁹¹ "Hadisçilerin makbul saydığı hadisler" diyerek muhtemelen bunu kastetmiş olsa da bu durumun daha net ifade edilmesi gerekirdi. Tanım oluşturulmadan evvel verilen bilgilerden sıhhat için illet ve vehm (yanılma) gibi şeylerin olmaması gerektiği ifade edilmekte ve anlaşılmakta ise de bu bilgilerin tanımda tekrar edilmesi yerinde olurdu. Krş. Hâkim, *Ma'rife*, s. 58-62 (özellikle 62); İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 11-2.

⁴⁹² Daha detaylı bilgi için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 11-2, 76-9, 80-2, 88-9.

⁴⁹³ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 88.

⁴⁹⁴ Verilen örneklere bakıldığında bu terkip ile Mâlik b. Enes gibi güvenilir hadis hocalarının tek başına rivayet ettiği hadislerin kastedildiği anlaşılmaktadır.

⁴⁹⁵ *Ma'rife*'de "metni garîb hadisler" ifadesi kullanılmış olsa da verilen örneklerin hem metni hem de senedinin garîb olduğunun söylenmesi, çelişki oluşturmıştır. Bkz. Hâkim, *Ma'rife*, s. 94-6.

⁴⁹⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 88.

⁴⁹⁷ Krş. Hâkim, *Ma'rife*, s. 94-5; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 270-1.

⁴⁹⁸ Birçok sahâbî ravisi olan bir hadis, o sahâbîlerden biri kanalıyla tek bir ravi tarafından bize ulaşmış ise bu hadisin yalnızca isnadı gariptir. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 271.

⁴⁹⁹ Bütün ravilerinin aynı memleketten olması ve başka yörelerden hiç ravisinin olmaması yönüyle o yöreye has, *ferd* bir hadis olarak kabul edilmektedir. Bkz. Hâkim, *Ma'rife*, s. 96-9. Bu hadis, gerçekten ferd olabileceği gibi olmayabilir de. Eğer ravilerin hepsi aynı yöreden olur ve bir tarikle gelirse *ferd-i mutlak*, birçok tarikten gelirse *ferd-i nisbî* olur.

ferd-i nisbî olarak nitelenmektedir⁵⁰⁰. Hâkim'e göre ferd hadisin ikinci kısmı, hadiste imam olan bir *merviyî* *anhdn* tek bir ravinin aldığı hadislerdir⁵⁰¹. Bu ve benzeri hadislerle İbnü's-Salâh, *ferd-i mutlak* demektedir⁵⁰². Hâkim'e göre ferd hadisin üçüncü kısmı, Horasanlı ravilerin Haremeyn ahalisinden rivayette tek kaldıkları rivayetler gibi bir yöre ahalisinin diğer bir yöre ahalisinden rivayette tek kaldıkları hadislerdir⁵⁰³. İbnü's-Salâh, ferd hadisin bu kısmını da kendi taksiminde ikinci kısmın içinde saymış, hepsine birden *ferd-i nisbî* adını vermiştir⁵⁰⁴.

Bir eserde bulunup diğerinde bulunmayan başlıklar, etkilenme olup olmadığını belirlemede bize yardımcı olmaktadır. Sadece başlık bazında bir değerlendirme, elbette sağlıklı bir sonuç vermeyecektir. Sağlıklı bir sonuç elde etmek için başlıklarla beraber içerik kıyaslaması da yapmak gerekmektedir. Bu vesileyle biz, hem başlık hem de içerik olarak eserleri birbirleriyle karşılaştırdık. Tespit ettiğimiz hususlara hem metinde hem de dipnotta işaret ettik. Her iki eserde benzer başlıkların kullanıldığı durumlarda ise sadece içerik ve metot karşılaştırması yaptık. Elde ettiğimiz sonuçları yeri geldikçe zikrettik/zikredeceğiz.

2.3.3. *Ma'rife*'de Bulunup *Ulûmü'l-hadîs*'te Bulunmayan Başlıklar

Ma'rife'de ana konu olarak el ele alınan bazı konular, *Mukaddime*'de “tefrîât” “fevâid” ve “tenbîhât” gibi alt başlıklar içinde ele alınmıştır. Bu tür durumlara dipnotlarda işaret edilecektir. Sadece *Ma'rife*'de bulunan konu başlıkları şunlardır:

⁵⁰⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 88-9.

⁵⁰¹ Hâkim, *Ma'rife*, s. 99-100.

⁵⁰² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 88.

⁵⁰³ Hâkim, *Ma'rife*, s. 100-2.

⁵⁰⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 88-9. Hâkim'in *ferd* hadisin üçüncü türüne verdiği bir örnek, ravisinin zayıflığı nedeniyle İbnü's-Salâh tarafından *münker* hadisin ikinci kısmına örnek olarak verilmiştir. Bu hadis, hem *ferd* hem *münker*dir. Bkz. Hâkim, *Ma'rife*, s. 100-101; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 82. Konuların ele alınış tarzı, metot ve içerik bakımından başkaca farklar için şu konulara da bakılabilir: sika ve zayıf ravileri tanıma bahsi (bkz. Hâkim, *Ma'rife*, s. 240-9; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 387-391.), *arzın semâ* ile eşdeğer olup olmadığı tartışması (Hâkim, *a.g.e.*, s. 257 vd; İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 137 vd.), *tashîf* (Hâkim, *a.g.e.*, s. 146-9, 149-152; İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 279-284.) *müdreç* (Hâkim, *a.g.e.*, s. 39-41; İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 95-8.), sikanın ziyadesi (Hâkim, *a.g.e.*, s. 130-5; İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 286-8.), ismi tek olan (adaşı olmayan) raviler (Hâkim, *a.g.e.*, s. 179-182; İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 325-9.) *mevâlî* (Hâkim, *a.g.e.*, s. 196 vd; İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 400 vd.), raviler tarihi (Hâkim, *a.g.e.*, s. 202-210; İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 380-7.), tâbiîn tabakalarının fazilet sırası (Hâkim, *a.g.e.*, s. 45; İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 303.), *nâsih* ve *mensûh* hadis (Hâkim, *a.g.e.*, s. 85; İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 277-8.), en son vefat eden sahâbîler ve Medîne'de en son vefat eden sahâbî (Hâkim, *a.g.e.*, s. 43; İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 300-1.), isimleri birbiriyle karıştırılma ihtimali olan raviler bahsi. (Hâkim, *a.g.e.*, s. 152-249; İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 291-408.)

1. Hz. Peygambere (a.s.) açıktan nispet edilmediği halde *merfû*‘ ve *müsned* sayılan isnadlar⁵⁰⁵.

2. *Mu‘an‘an* hadis⁵⁰⁶.

3. Etbâu’t-tâbiîn bilgisi⁵⁰⁷.

4. Sahâbe çocukları bilgisi⁵⁰⁸.

5. Fıkhü’l-hadîs bilgisi⁵⁰⁹.

6. *Muhkem* hadis⁵¹⁰.

7. Hadisçilerin mezhepleri⁵¹¹.

8. Hadis müzakere etmek, müzâkere esnasında alınan hadisleri ayırt edebilmek, müzâkere esnasında dürüst olanla olmayanı bilmek hakkında nev’⁵¹².

9. Ravilerin kabileleri bilgisi⁵¹³.

10. Ravilerin nesepleri⁵¹⁴.

11. Hz. Peygamberin gazaları, seriyyeleri, elçileri, müşrik hükümdarlara gönderdiği mektupları, bunların sahih ve şaz olanları ve harpler esnasında cereyan eden olumlu ve olumsuz bazı olaylar⁵¹⁵.

12. Hadisçilerin yaptığı gibi fikhî konuları bir araya getirme, onların gözünden kaçan konu ve hadisleri araştırma ve bu konularda müzakere yapma⁵¹⁶.

13. Sahih hadisleri toplamayı taahhüt eden eserlerde rivayetleri hüccet olarak kullanılmayan fakat rivayetleri hüccet sayılma derecesinden aşağıya düşmemiş olan raviler⁵¹⁷.

⁵⁰⁵ Hâkim, *Ma‘rife*, s. 21-2. Bu nev’ içinde ele alınan konular İbnü’s-Salâh tarafından *maktû*‘ hadis nev’inde “tefriât” (tali/ikincil/alt konular) başlığı altında işlenmiştir. Bkz. *Ulûmü’l-hadîs*, s. 47 vd.

⁵⁰⁶ Hâkim, *Ma‘rife*, s. 24-5. İbnü’s-Salâh bu bahsi *mu‘dal* hadis bahsi içinde alt konu olarak ele almıştır. Bkz. İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 61 vd.

⁵⁰⁷ Hâkim, *Ma‘rife*, s. 46-8. Bu konu, *Ulûmü’l-hadîs*’te işlenmemiştir. Bundan sonra *Ulûmü’l-hadîs*’te işlenmeyen konular, ayrıca belirtilmeyecektir. *Ulûmü’l-hadîs*’e atıf yapılmaması, o konunun İbnü’s-Salâh tarafından işlenmediğine yorulmalıdır.

⁵⁰⁸ Hâkim, *Ma‘rife*, s. 49-52.

⁵⁰⁹ Bu bahis içinde fıkıhçılar ve fıkıhçı kimliğiyle de tanınan bazı hadisçiler örnek verilerek hadislerden hüküm istinbât etmenin önemi vurgulanmıştır. Hadisçilikte ulaşılmak istenen asıl gayenin bu olduğu, özellikle vurgulanmaktadır. Bkz. Hâkim, *Ma‘rife*, s. 63-85.

⁵¹⁰ Bahsin başlığı “hiçbir suretle muârizi (çelişgi-karşıtı) olmayan hadisler” olup *muhkem* terimi kullanılmamıştır. Hâkim, *Ma‘rife*, s. 129-130.

⁵¹¹ Hâkim, *Ma‘rife*, s. 135-140.

⁵¹² Hâkim, *Ma‘rife*, s. 140-6. İbnü’s-Salâh, bu konulardan sadece hadis müzâkere etme konusunu “talebenin adabı” bahsinde birkaç satırda ele almıştır. Bkz. İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 252.

⁵¹³ Hâkim, *Ma‘rife*, s. 161-8.

⁵¹⁴ Hâkim, *Ma‘rife*, s. 168-177. Hâkim, bu bahiste karıştırılma ihtimali olsun olmasın, (peygamberimiz ve sahâbe neslinden başlayarak) ravilerin nesepleri hakkında geniş ve genel bilgiler vermiştir. İbnü’s-Salâh bu konuyu doğrudan ve tek bir başlık altında ele almak yerine, karıştırılma ihtimali olan raviler yönüyle ve farklı başlıklar altında ele almıştır. Bkz. İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 323-408.

⁵¹⁵ Hâkim, *Ma‘rife*, s. 238-240.

⁵¹⁶ Hâkim, *Ma‘rife*, s. 250-4.

14. *Arz/kırâat ale's-şeyh* metoduna izin verenler, *arzı semâ'* ile eşdeğer tutanlar, bir beldeden diğerine -rivayetine izin (*icazet*) de vererek- yazı (ile hadis) göndermeyi (*mükâtebeyi*) ihbâr sayanlar ve buna karşı çıkanlar, rivayet yapılırken hadisin nasıl ve hangi yolla alındığının belirtilmesi gerektiğini düşünenler nev'i⁵¹⁸.

2.3.4. *Ulûmü'l-hadîs*'te Bulunup *Ma'rife*'de Bulunmayan Başlıklar

Bu başlık altında da tıpkı bir önceki başlıkta olduğu gibi her ne kadar *Ma'rife*'de ana başlık (nev') halinde ele alınmadı ise de diğer konuların içinde az ya da çok ele alınan konular bulunmaktadır. Bu gibi durumlara dipnotlarda işaret edilecektir.

1. *Hasen* hadis⁵¹⁹.
2. *Zayıf* hadis⁵²⁰.
3. *Muttasıl* hadis⁵²¹.
4. *Merfû'* hadis⁵²².
5. *Maktû'* hadis⁵²³.
6. *Münker* hadis⁵²⁴.
7. *İ'tibâr, mütâbi'* ve *şâhid* bilgisi⁵²⁵.
8. *Muzdarip* hadis⁵²⁶.
9. *Mevzû'* haber⁵²⁷.
10. *Maklûb* hadis⁵²⁸.

⁵¹⁷ Bu bahiste sahabe tabakasından bazı isimler sayılmış, akabinde tâbiîn ve sonrası tabakalardan güvenilir olmalarına rağmen sıklıkta ilk dereceye (sebt, mutkin ve hafız raviler derecesine) ulaşamayanlardan bahsedilmiştir. Bkz. Hâkim, *Ma'rife*, s. 254-6.

⁵¹⁸ Hâkim, *Ma'rife*, s. 256-261. İbnü's-Salâh, bu konularla ilgili bazı meseleleri bazen Hâkim'in de ismini anarak "hadis alım ve aktarım metotları" bahsinde işlemektedir. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 137 vd. İbnü's-Salâh'ın çok daha fazla ve farklı konulara da girdiği unutulmamalıdır.

⁵¹⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 29 vd. İbnü's-Salâh'a göre Hâkim'in *hasen* hadis için bir başlık açmamasının nedeni, hadisin bu türünü de kendileriyle ihticâc olunabilme (delil/hüccet olarak kullanılabilme) yönüyle *sahih* kategorisinde değerlendirmiş olmasıdır. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 40.

⁵²⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 41 vd. Hâkim, *sahih* ve *zayıf* (sakim) hadisi tek bir başlık altında ele almış, *zayıf* hadise ayrı bir başlık açmamıştır. Bkz. Hâkim, *Ma'rife*, s. 58 vd.

⁵²¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 44. *Müsned* hadisi özetle "muttasıl ve merfû' olan hadistir" diye tarif eden Hâkim, *muttasıl* teriminin *müsned* hadisle olan sıkı bağlantısına binaen ona ayrı bir nev' açmamış olabilir. Detaylı bir değerlendirme yapabilmek için bkz. Hâkim, *Ma'rife*, s. 17.

⁵²² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 45. Hadisin bu türüne ayrı bir başlık atılmamasının nedeni, merfû' ve *müsned* terimlerinin aynı kavramı ifade ettiklerinin düşünülmesi, olmalıdır. Peygamberimize (a.s.) kadar ulaşan (yani merfû' ve) muttasıl isnadlara Hâkim tarafından *müsned* denilmektedir. Detaylı bir değerlendirme yapabilmek için bkz. Hâkim, *Ma'rife*, s. 17.

⁵²³ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 47 vd.

⁵²⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 80-2.

⁵²⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 82 vd.

⁵²⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 93-5. Hâkim muhtelifü'l-hadîs konusunu ele aldıysa da (Bkz. Hâkim, *Ma'rife*, s. 119 vd.) bu konuyla yakından ilgili olan *muzdarib* hadise değinmemiştir.

⁵²⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 98 vd.

11. Hadis alım ve aktarımının nasıl yapılacağı bilgisi ve hadis alım ve aktarım metotları⁵²⁹.

12. Hadislerin yazıya geçirilmesi ve hadis yazısının nasıl zabt (ve kayd) edileceği⁵³⁰.

13. Hadis rivayetinin yapılışı ve edasının şartları⁵³¹.

14. Hadis hocalarının uyması gereken edepler⁵³².

15. Hadis öğrencilerinin uyması gereken edepler⁵³³.

16. Azîz hadis⁵³⁴.

17. *Muttasıl* senedlere ravi ilavesi⁵³⁵.

18. *Mürsel-i hafî*⁵³⁶.

19. Babaların çocuklarından rivayeti⁵³⁷.

20. Çocukların babalarından rivayeti⁵³⁸.

21. Kendisinden rivayette bulunan iki ravinin vefat tarihleri arasında çok büyük fark olan *merviyiyyun anhlr* bahsi⁵³⁹.

22. Birbirinden farklı birçok isim, künye, lakap, zanaat ve fiziksel özelliklere aynı anda sahip olan raviler ve bazı tecrübesiz hadisçiler tarafından bir kişiye ait bu isim ve sıfatların ayrı ayrı ravilere ait zannedilmesi⁵⁴⁰.

23. Sadece bir raviye özgü isim, lakap, künye vesaireler⁵⁴¹.

24. Künyeleriyle değil de isimleriyle tanınan raviler⁵⁴².

25. *Mu'telif* ve *muhtelif*⁵⁴³.

26. *Müttefik* ve *müfterik*⁵⁴⁴.

⁵²⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 101 vd.

⁵²⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 128 vd. Hâkim, arz ve icazetli münâvele metotları ile ilgili bazı bilgiler aktardı ise de (Bkz. Hâkim, *Ma'rife*, s. 256 vd.) İbnü's-Salâh'ın sekiz adet hadis alım ve aktarım metodunun tamamını detaylı incelemesi yanında bu konuları hiç ele almamış gibidir.

⁵³⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 181 vd.

⁵³¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 208 vd.

⁵³² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 236 vd.

⁵³³ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 245 vd.

⁵³⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 270 vd.

⁵³⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 286-8.

⁵³⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 288 vd.

⁵³⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 313-4.

⁵³⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 315-7.

⁵³⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 317-8.

⁵⁴⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 323-5.

⁵⁴¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 325 vd.

⁵⁴² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 236-8.

⁵⁴³ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 344 vd. Bu bahis, müteşâbih ravi isim, künye, kabile vesairesi bahsi içinde Hâkim tarafından da ele alınmıştır. Böyle bir başlık yoktur. Bkz. Hâkim, *Ma'rife*, s. 221 vd.

⁵⁴⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 358 vd. Müteşâbih ravi isimleri, künye, belde ve meslekler bahsi içinde Hâkim tarafından kısmen ele alınmıştır. Bkz. Hâkim, *Ma'rife*, s. 221 vd.

27. *Mu'telif* ve *muhtelif* bahsi ile *müttetik* ve *müfterik* bahsinin her ikisiyle de ilişkili ravi isim, künye vesaireleri⁵⁴⁵.

28. İsmi ve nesebi birbirine karıştırılan, baba ile evladın isminin yer değiştirmesiyle biri diğerinden ayırt edilebilen raviler⁵⁴⁶.

29. Babası dışında birine (dedesi ve annesi gibi) nispet edilen raviler⁵⁴⁷.

30. İlk akla gelenden başka bir manaya delalet eden ravi nisbeleri⁵⁴⁸.

31. *Müphem* raviler bilgisi⁵⁴⁹.

32. Ömrünün sonlarına doğru akli karışan (veya kitabını kaybetme gibi hallerle sağlıklı rivayet yapabilme gücünü kaybeden) raviler⁵⁵⁰.

33. Ravilerin tabakaları bilgisi⁵⁵¹.

Buraya kadar aktarılan veriler ışığında anlaşılmıştır ki; İbnü's-Salâh'ın hadis konularını verirken *nev'* kelimesini kullanması, Hâkim'den etkilenmiş olmasına yorulabilirse de yapılan karşılaştırma sonucunda *nev'* sayısı ve *nev'*lerin isimleri açısından aralarında önemli bir benzerlik olmadığı görülmüştür. Ayrıca *nev'* sayısı bakımından *Mukaddime*'de Hâkim'in esas alındığını düşündüren, Hâkim'in 52 *nev'*inin 65'e çıkarıldığı iddiası⁵⁵² ve yapılan değişikliğin sadece bazı branş başlıklarıyla tertip sırasına münhasır kaldığı iddiası⁵⁵³, gerçeği yansıtmamaktadır. Nitekim Hâkim'in 14 adet konu başlığı, *Mukaddime*'de kendine yer bulamadığı gibi İbnü's-Salâh tarafından 33 yeni *nev'* eklenmiştir. Konuların içeriği de önemli oranda farklılaşmıştır.

2.3.5. Hâkim'den Bilgi Nakli

Mukaddime'de Hâkim'in ismi, tespit edebildiğimiz kadarıyla 58 defa geçmektedir. Birkaçı hariç bu yerlerin tamamında *Ma'rife* kaynak olarak kullanılmıştır. Aynı sayfada ve aynı konu ile alakalı olarak Hâkim'in adının birkaç defa geçtiği de olmaktadır. Ayrıca şu da

⁵⁴⁵ İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadîs*, s. 365-8.

⁵⁴⁶ İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadîs*, s. 368-9.

⁵⁴⁷ İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadîs*, s. 370-3.

⁵⁴⁸ İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadîs*, s. 373-5.

⁵⁴⁹ İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadîs*, s. 375 vd.

⁵⁵⁰ İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadîs*, s. 391 vd.

⁵⁵¹ İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadîs*, s. 398-9. Bu konu, bu isimle ve ayrı bir başlık altında Hâkim tarafından ele alınmamış ise de sahâbe ve tâbiîn neslinden bahsederken, onları tabakalara ayırması; *müdebbec* ve akran raviler bahsinde olduğu gibi bir hadisin müdebbec olup olmadığına hükmetmek için tabakât bilgisinin mutlaka gerekli olduğundan bahsetmesi, onun bu konuya az da olsa eğildiğini göstermektedir. Bkz. Hâkim, *Ma'rife*, s. 22 vd. 41 vd. 46 vd. 215 vd.

⁵⁵² Kandemir, "Mukaddimetü İbni's-Salâh", *DİA*, c. XXXI s. 121.

⁵⁵³ Sönmez, "İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'sinden Önce Hadis usulü alanındaki Çalışmalar" s. 55. *Ma'rife*'de ele alındığı halde İbnü's-Salâh'ın değinmediği bazı konulara M. Ali Sönmez de çok kısa değinmektedir. Bkz. *aynı makale*, s. 58-9.

belirtilmelidir ki; Hâkim, isminin geçtiği yerlerin hepsinde kaynak olarak kullanılmamıştır. Örneğin Hâkim'den ilk defa hocası Ebû Ali en-Nîsâbûrî'nin kim olduğunu belirginleştirmek için⁵⁵⁴ ikinci geçtiği yerde *Sahîhayn* üzerine yapmış olduğu meşhur çalışma; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn* vesilesiyle⁵⁵⁵, üçüncüsünde sahih hadisin sanılandan daha fazla olduğunu ispat etmek isteyen ve bu amaçla *Müstedrek*'i kaleme alan bir âlim olarak bahsedilmektedir⁵⁵⁶. Hâkim'den bahsedilirken “el-Hâkim Ebû Abdillâh el-Hâfız⁵⁵⁷”, “el-Hâkim Ebû Abdillâh⁵⁵⁸”, “Ebû Abdillâh İbnü'l-Beyyi' el-Hâfız⁵⁵⁹”, “el-Hâkim el-Hâfız Ebû Abdillâh⁵⁶⁰”, “*Ma'rîfetü ulûmi'l-hadîs* isimli eserinde el-Hâkim ...⁵⁶¹”, “*Ma'rîfetü envâ-i ulûmi'l-hadîs* kitabının sahibi el-Hâkim⁵⁶²”, “el-Hâkim Ebû Abdillâh en-Nîsâbûrî⁵⁶³”, “el-Hâkim⁵⁶⁴”, “el-Hâfız Ebû Abdillâh el-Hâkim⁵⁶⁵”, “Ebû Abdillâh el-Hâfız⁵⁶⁶”, “el-Hâfız Ebû Abdillâh⁵⁶⁷”, “*Kitâbü'l-Ma'rîfe*'sinde Hâkim ...⁵⁶⁸” ve “el-Hâkim Ebû Abdillâh İbnü'l-Beyyi' en-Nîsâbûrî⁵⁶⁹” denilmektedir. Hâkim'den bilgi naklinde tasvip, tenkit, tercih, taklit ve te'vîl gibi farklı yollara başvurulmuştur.

2.3.5.1. Tasvip

Hâkim'in tasvip edilmesi, bazen açıktan olmakta bazen de bilginin naklediliş tarzından anlaşılmaktadır. Örneğin sadece Hâkim'in görüşünün verilmesi, görüş aktarıldıktan sonra tenkit edilmemesi veya başka bir görüşün tercih edilmemesi gibi durumlarda zımnî (gizli) bir tasvip olduğunu söyleyebiliriz. Açıktan tasvibe bir örnek verelim: Hâkim'e göre bir ravi, semâ tarihiyle tek başına hadis almışsa “haddesenî”, hadis alırken yanında başkaları da varsa “haddesenâ” der. Kırâat metoduyla hadis alan bir ravi, tek başına ise “ahberanî”, beraberinde

⁵⁵⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 18-9.

⁵⁵⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 20.

⁵⁵⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 21-2.

⁵⁵⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 18-9, 21, 40, 43, 77, 142, 171, 209, 231, 257, 261, 273, 275, 405.

⁵⁵⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 20, 48, 60, 88, 89, 263, 282, 298, 299, 302, 306, 307, 309, 311, 320, 346, 360, 381, 383, 394.

⁵⁵⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 48.

⁵⁶⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 52.

⁵⁶¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 53.

⁵⁶² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 56-7.

⁵⁶³ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 166.

⁵⁶⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 166, 167 (iki kere), 257 (iki kere), 261, 300, 303, 310, 319, 322 (üç kere), 383.

⁵⁶⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 203.

⁵⁶⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 240.

⁵⁶⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 302, 305.

⁵⁶⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 311-2.

⁵⁶⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 386.

başkaları da varsa “ahberanâ” der⁵⁷⁰. İbnü’s-Salâh’a göre eda sıgalarının Hâkim’in dediği gibi kullanılması güzel bir şeydir⁵⁷¹. Burada açıktan bir tasvip söz konusudur.

Bazen bilginin naklediliş tarzından İbnü’s-Salâh’ın Hâkim’i tasdik ettiği anlaşılmaktadır. Örneğin Hâkim’e göre bazı raviler, dikkatsiz ve itinasız bir halde bazı kitapları dinlemiş, bu halleri nedeniyle insanların diline düşmüşlerdir. Özensiz bir şekilde dinledikleri o eserler için kendilerine başvurulduğunda ise bilgisizlikleri ve açgözlülükleri nedeniyle satın ya da ödünç aldıkları eserleri hiçbir asılla karşılaştırmadan rivayete kalkışmışlardır. Böylece kendilerini kötülenmekten kurtarma ve nam edinme peşine düşmüşlerdir. Bu gibi durumlar, bazı büyük âlimlerden ve sâlih kimselerden bile sudur etmiştir. Hâkim’e göre bu tür raviler *mecrûh* raviler kategorisine alınmalıdır. İbnü’s-Salâh bu bilgiyi aynen aktarıp itiraz da etmediği için onun bu konuda Hâkim’i tasdik ettiği düşünülmektedir⁵⁷².

2.3.5.2. Tenkit

İbnü’s-Salâh Hâkim’den aldığı bilgilerin önemli bir kısmını tasdik etmiş olsa da bir kısmını tenkit etmiştir. Bazı tenkitler açıktandır. Örneğin Hâkim’e göre “*nâzil* isnad, *âlî* isnadın zıddıdır, *âlî* isnadın ne olduğunun bilinmesiyle *nâzil* isnad da bilinmiş olur” denilmesi doğru değildir. Zira *nâzil* isnadın sadece ehline bilinebilecek mertebeleri vardır. Ayrıca bazı *nâzil* isnadlar derinlemesine araştırma ve engin bir bilgi birikiminden sonra ancak elde edilebilir. Öyle ki *nâzil* sanılan bir hadisin, sonradan *âlî* bir isnadı tespit edilebilir⁵⁷³. İbnü’s-Salâh bu konuda Hâkim’e katılmamaktadır. Ona göre yeterince ve gereğince detaylandırmadığı için Hâkim’in verdiği bilgiler merkezinde *âlî* isnadı bilmekle *nâzil* isnad da bilinmiş olmaz. Hâkim’in aksine İbnü’s-Salâh *âlî* isnadı beş kısma ayırıp her bir kısmı ayrı

⁵⁷⁰ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 142-3; Hâkim, *Ma’rife*, s. 260.

⁵⁷¹ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 143. Aynı yerde bu kullanım şeklinin meramı ifade açısından son derece açık (رائق) olduğu da ifade edilmektedir. Rivayet *semâ* yoluyla mı yoksa *kirâat* yoluyla mı alınmış, ravi tek başına mıymış yoksa beraberinde başkaları da var mıymış sorularının açık cevapları bu kullanım şeklinde vardır.

⁵⁷² İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 209 ve aynı sayfa dipnot: 1. Yalnız bu bilginin *Ma’rife*’de değil, Hâkim’in *el-Medhal ilâ ma’rifeti’l-hadîsi’s-sahîh* isimli eserinde geçtiği ifade edilmiştir. Geçtiği yer tespit edilememiştir. Açıktan ve gizli daha başka tasvip noktaları için bkz. (Hâkim, *Ma’rife*, s. 259-260; İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 167.), (Hâkim, *a.g.e.*, s. 153-5; İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, s. 311-2.), (Hâkim, *a.g.e.*, s. 17; İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, s. 43.), (Hâkim, *a.g.e.*, s. 29; İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, s. 52.), (Hâkim, *a.g.e.*, s. 28; İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, s. 53.), (Hâkim, *a.g.e.*, s. 260; İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, s. 171.) (Hâkim, *a.g.e.*, s. 27-9; İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, s. 56-7.). (Hâkim, *a.g.e.*, s. 42; İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, s. 302.), (Hâkim, *a.g.e.*, s. 43; İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, s. 305.), (Hâkim, *a.g.e.*, s. 45; İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, s. 306.), (Hâkim, *a.g.e.*, s. 221; İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, s. 346.), (Hâkim, *a.g.e.*, s. 22 vd; İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, s. 298.), (Hâkim, *a.g.e.*, s. 42 vd; İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, s. 202.) Diğer birkaç örnek için bkz. İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, s. 48, 203, 381, 394.)

⁵⁷³ Hâkim, *Ma’rife*, s. 12.

ayrı detaylandırdığı için onun verdiği bilgiler çerçevesinde *âlî* isnadın ne olduğu bilindikten sonra *nâzil* isnad da pekâlâ bilinmiş olur⁵⁷⁴.

Başka bir yerde Hâkim, aşere-i mübeşşerenin tamamına yetişen tâbiîlerin içinde Saîd b. el-Müseyyeb'i (ö. 93) de saymıştır. İbnü's-Salâh'a göre bu bilgi doğru olamaz. Çünkü Saîd, Hz. Ömer'in (ö. 23) halifeliği (h. 13-23) zamanında dünyaya gelmiştir. Dolayısıyla onun Hz. Ebû Bekir'i (ö. 13) görmüş olması muhâldir/imkânsızdır⁵⁷⁵.

Başka bir örnekte Hâkim'e göre herhangi bir sikanın tek başına rivayet ettiği ve *mütâbi* bir aslı olmayan hadise *şâz* denir⁵⁷⁶. İbnü's-Salâh'a göre Hâkim'in bu sözleri problemlidir. Zira sika bir ravinin tek başına rivayet ettiği hadisler *şaz* kabul edilse idi *Sahîh-i Buhârî*'de geçen niyet hadisinin de *şaz* kabul edilmesi gerekirdi. Hâlbuki bu hadis, *ferd* olmasına rağmen *sahih* kabul edilmiştir⁵⁷⁷.

Ma'rife'de tebe-i tebe-i tâbiîn tabakasından *müdebbec* ravilere Ahmed b. Hanbel ve Abdürrezzâk (b. Hemmâm) örnek verilmiştir⁵⁷⁸. Bu iki zatın her birinin diğerinden rivayeti olmasına rağmen bu örnek, İbnü's-Salâh tarafından uygun görülmemiştir⁵⁷⁹. Neden uygun görülmediği hakkında İbnü's-Salâh tarafından bir açıklama yapılmamış olsa da tespit edebildiğimiz kadarıyla İbnü's-Salâh, iki ravinin yaşça birbirine yakın olmaması dolayısıyla böyle düşünmüş olmalıdır. Zira Abdürrezzâk, 126 yılında; Ahmed b. Hanbel ise 164 yılında doğmuştur⁵⁸⁰. Aralarında 38 yıl gibi uzun bir yaş farkı vardır⁵⁸¹. İbnü's-Salâh'a göre bu yaş farkı önemlidir. Hâkim ise bu gibi yaş farklarını önemsememektedir⁵⁸². Anladığımız kadarıyla İbnü's-Salâh, Hâkim'in bu konudaki tutumunu tasvip etmemektedir.

⁵⁷⁴ Karşılaştırmak için bkz. Hâkim, *Ma'rife*, s. 12; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 263-4.

⁵⁷⁵ Tafsil ve delil için bkz. ve krş. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 302-3; Hâkim, *Ma'rife*, s. 25 ve 42. Aslında Hâkim, Saîd'in aşere-i mübeşşerenin tamamını görmediğini bilmektedir. Çünkü o, Saîd'den ilk bahsettiği yerde; Saîd'in zamanlarına yetiştiği aşere-i mübeşşerenin isimlerini sayarken Hz. Ömer'le başlamış; Hz. Osmân, Hz. Ali ve Zübeyr b. el-Avvâm'ın (r.a.) isimlerini sayarak devam etmiştir. (Bkz. Hâkim, *Ma'rife*, s. 25.) Eğer Saîd (r.h.), Hz. Ebû Bekir'e yetişmiş olsaydı isimler sayılırken Hz. Ebû Bekir'in ismiyle başlanması daha münasip olurdu. Saîd b. el-Müseyyeb'in isminin ilk geçtiği yerde bu detaya özellikle dikkat eden Hâkim, devam eden satır ve sayfalarda Saîd'in on kişiden dokuzunu görmüş olmasını, tamamını görmüş olmasına denk tutmuş ve aşere-i mübeşşerenin tamamına yetişenlerin isimleri arasında onun ismine de yer vermiştir. (Hâkim, *Ma'rife*, s. 25 ve 42.)

⁵⁷⁶ Hâkim, *Ma'rife*, s. 119.

⁵⁷⁷ Konuyla ilgili başka örnekler de verilmiştir. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 76-9.

⁵⁷⁸ Hâkim, *Ma'rife*, s. 218.

⁵⁷⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 310.

⁵⁸⁰ M. Yaşar Kandemir, "Ahmed b. Hanbel" *DİA* c. II, s. 75; Ali Akyüz, "Abdürrezzâk es-San'ânî" *DİA*, c. I, s. 298.

⁵⁸¹ Hâkim, akran rivayetinde ve *müdebbec* hadiste yaş farkını pek umursamamaktadır. Bu durum, *Ma'rife*'de zikredilen başka örneklerden de anlaşılabilir. Mesela bir baba oğulun birbirinden rivayeti *müdebbec* hadise örnek verilebilmiştir. Bkz. Hâkim, *Ma'rife*, s. 218.

⁵⁸² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 309. Bu konulardan başka Hâkim'in tenkit edildiği veya onun görüşünün aksine bir görüşün kabul ve tercih edildiği başka durumlar için bkz. (Parantez içi sayfa numaraları, *Ulûmü'l-*

2.3.5.3. Te'vîl

İbnü's-Salâh bazen Hâkim'i hem tenkit etmekte hem de te'vîl metoduyla onu savunmaktadır. Örneğin Hâkim'e göre *âli* isnad deyince avam (ilim ehli olmayanlar), seneddeki isimleri sayıp en az ravi ile Hz. Peygambere (a.s.) ulaşan rivayetleri anlamaktadır. Hâlbuki ravi sayısının azlığı tek başına yeterli değildir⁵⁸³. Önemli olan isnadın sahihlik, ravilerin sıklık derecesidir. Daha da önemlisi, hadiste imam kabul edilen ravilere daha az ravi ile ulaşmaktır. Hadis imamı bir de fakihse bu, ayrı bir üstünlük/*âlîlik* sayılmalıdır. Hatta Hâkim'e göre senedinde hadis imamı bulunmayan bir rivayet, sahih ve ravi sayısı az olsa bile *âli* kabul edilmaz⁵⁸⁴. İbnü's-Salâh'a göre Hâkim, bu sözleriyle *âli* hadis türünü sadece hadis imamlarına yakın olan isnadlarla sınırlı tutmuş ve Hz. Peygambere yakın olmanın *âli* isnad için kesinlikle aranan bir şey olmadığını söylemek istemiştir ve hata etmiştir. Haddi zatında zayıf olmayan ve temiz (yani *hasen* veya *sahih*) bir isnadla Hz. Peygambere (a.s.) yakın olan rivayetler, yalnızca hadis imamlarına yakın olan rivayetlere nispetle *âli* kabul edilmeye daha uygundur. Bu konu o kadar açıktır ki İbnü's-Salâh'a göre bir tutam bilgisi olan⁵⁸⁵ bu konuda tartışmaz bile⁵⁸⁶. Hatta Ulûmü'l-hadîs'e göre Hz. Peygambere temiz (*sahih* ya da *hasen*) bir isnadla mutlak anlamda yakın olan rivayetler, *âli* isnadın ilk kısmını; hadis imamlarına yakın olanlar ise ikinci kısmını oluşturur. Bu sözleriyle bir taraftan Hâkim'i tenkit eden İbnü's-Salâh, diğer taraftan te'vîl yaparak onun aslında başka bir şey söylemek istediğini iddia etmiş ve onu savunmaya çalışmıştır. İbnü's-Salâh'a göre Hâkim, bu sözleriyle bir isnad Hz. Peygambere (a.s.) yakın olmasa bile hadis imamlarına yakınsa o da *âli* sayılır demek istemiş

hadîs'e aittir.) Hâkim, *Ma'rife*, s. 258. (s. 167.); Hâkim, *Ma'rife*, s. 88. (s. 273.); Hâkim, *Ma'rife*, s. 22-3. (299-300.); Hâkim, *Ma'rife*, s. 29-34. (s. 275-6.); Hâkim, *Ma'rife*, s. 154. (s. 307.); Hâkim, *Ma'rife*, s. 157-8. (s. 319.); ve Hâkim'in hangi eserine ait olduğu tespit edilemeyen bir tenkit için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 320-1.

⁵⁸³ Aynı yerde ravi sayısı oldukça az bazı tercemeleri (senedleri) örnek veren Hâkim, bu hadislerin pek azının hadis imamlarının Müsnedlerinde yer aldığını söyleyerek görüşünü pekiştirmek istemiştir. Ona göre bu tarz hadisler sırf ravi sayısının azlığı nedeniyle *âli* sayılamazlar ve hüccet kabul edilemezler. Bkz. Hâkim, *Ma'rife*, s. 9-10.

⁵⁸⁴ Bu yüzden ravi sayısı, 7, 8 veya 10 olan bir isnad, bazen olur ki daha az ravi ile gelen isnadlara nazaran *âli* kabul edilir. (Bkz. Hâkim, *Ma'rife*, s. 10-12.) Hâkim'in kitabında zikrettiği tek *âli* türü budur. *Âli* isnadın bu türü, İbnü's-Salâh'ın beşli taksiminin ikinci kısmına tekabül etmektedir. İbnü's-Salâh'a göre de bir isnadın *âli* olması için seneddeki ravi sayısının azlığı, tek başına yeterli değildir. Bilakis rivayetin zayıf olmayan temiz (yani *sahih* veya *hasen*) bir isnad ile bize ulaşması gerekmektedir. Zayıf bir rivayet, ne kadar az ravi ile gelirse gelsin onlarca ravi vasıtasıyla gelen *sahih* bir hadisin kıymetine (*âlîliğine*) yaklaşamaz. Yalnız Hâkim'in aksine İbnü's-Salâh, senedte hadis imamı bulunmasını tek şart olarak sunmamaktadır. Hadis imamlarına yakın olan hadis, *âli* isnadın ikinci türüdür. Asıl ve ilk *âli* isnad, sahih veya *hasen* bir isnadla Hz. Peygambere (a.s.) en yakın olan isnaddır. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 256 vd.

⁵⁸⁵ Bu terkinin "*Ma'rife*'ye dair bir tutam bilgisi olan" diye tercüme edilmesi de mümkündür. "Bir tutam bilgisi olan biri" diye çevrilirse İbnü's-Salâh, büyük ihtimalle Hâkim'i tenkit ediyor demektir. Diğer türlü tercüme edilirse İbnü's-Salâh, Hâkim'i yanlış (!) anlayanları tenkit ediyor demektir.

⁵⁸⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 257.

olmalıdır. Veya zayıf bile olsa sırf Hz. Peygambere (a.s.) yakın diye bazı isnadların *âli* sayılmasına karşı çıkmak için de böyle söylemiş olabilir⁵⁸⁷. Hâlbuki görebildiğimiz kadarıyla Hâkim'in sözleri açıktır ve böyle te'vîl edilmeye müsait değildir⁵⁸⁸.

İbnü's-Salâh bir yerde Hâkim'in cümlelerini onun hiç de kastetmediği bir manaya hamletmek istemiştir. Şöyle ki; Hâkim'e göre isnadı muttasıl olarak sahâbeye kadar gelip duran (yani *mevkûf* olan) ve sahâbenin Hz. Peygamberin (a.s.) kapısını parmak uçlarıyla tıklatmalarını aktaran Muğîre b. Şu'be hadisi *mevkûf* bir rivayettir. Hadisçi olmayanlar bu hadisi *müsned* (*merfû'*) zannedebilirler⁵⁸⁹. İbnü's-Salâh'a göre Hâkim'in bu kanaati yanlıştır, bu tür hadisler *mevkûf* değil *merfû'* kabul edilmelidir. Zira kapısının tıklatılmasına Hz. Peygamberin (a.s.) muttali olması daha makuldür ve Hz. Peygamber tarafından kapının böyle çalınmasına karşı çıkılmaması, bu davranışın onaylandığını (*takrîr*) gösterir⁵⁹⁰. Böyle söyleyerek Hâkim'in görüşünü kabul etmeyen İbnü's-Salâh, Hâkim'in sözlerini te'vîl etmiştir. Ona göre bu sözleriyle Hâkim, bu tür hadislerin lafzen (söyleniş biçimi açısından) *mevkûf* olsalar da mana itibarıyla *müsned* olduklarını söylemek istemiş olmalıdır. Hâlbuki bize göre Hâkim'in bu konudaki ifadeleri gayet açıktır ve tevil edilmeye müsait değildir. Hatta Hâkim, (İbnü's-Salâh'ın yaptığı gibi) bazı kimselerin bu tür hadislerin *müsned* olduğunu iddia edebileceği düşüncesiyle “bu ve benzeri hadislerin *müsned* değil, *mevkûf* olduğunu özellikle vurgulamak” için bu hadisi zikrettiğini açıkça söylemektedir. Daha da ileri giden Hâkim, bu tür hadislerin *müsned* olduğunu söyleyenlerin hadisçiler zümresinden sayılamayacağını dahi iddia etmektedir⁵⁹¹. Dolayısıyla Hâkim'in cümlelerinin İbnü's-Salâh'ın te'vîl ettiği gibi anlaşılması mümkün görünmemektedir.

2.3.5.4. Yanlış Anlama ve Savunma

İbnü's-Salâh Hâkim'in bir ifadesini eksik veya yanlış anlamış, sonra da anladığı manayı Hâkim'e yakıştıramayarak onun aslında başka bir şey demek istediğini söylemiştir,

⁵⁸⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 257-8.

⁵⁸⁸ Bir rivayetin ardından “yedi ravi ile bize ulaşan bu rivayet, dört ravi kanalıyla bize ulaşan başka bir rivayetten daha *âli*dir. Zira asıl maksat, hadis imamlarından Süleymân b. Mihrân el-A'meş'e -daha az ravi vasıtasıyla- yakın olmaktır. Çünkü hadis onundur ve aynı zamanda o, hadis imamlarından biridir” denilmesi, (Bkz. Hâkim, *Ma'rife*, s. 11.) Hâkim'in maksadını açıkça göstermektedir. İbnü's-Salâh, kendi kanaatiyle (yani *sahih* veya *hasen* olmak koşuluyla bir isnadın diğerlerine nazaran daha kısa olması halinde *âli* sayılabilmesi kanaatiyle) çelişen Hâkim'e ait bir görüşü (sadece hadis imamlarına yakın ve *sahih* olan isnadların *âli* olabileceği) tevil ederek kendi görüşüne uydurmaya çalışmış gibidir.

⁵⁸⁹ Hâkim, *Ma'rife*, s. 19.

⁵⁹⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 48-9. Dolayısıyla hadis, takrîrî sünnetlerden olmaktadır.

⁵⁹¹ Hâkim, *Ma'rife*, s. 19. Gayet açık ve net olmasına rağmen İbnü's-Salâh'ın bu sözleri tevil etmesi, ilginçtir. Kendi tercih ettiği görüşü öne çıkarmak ve aksi yönde gelebilecek itirazları def etmek için böyle bir yola başvurmuş olabileceğini düşünmekteyiz.

yani te'vîl yapmıştır. Bu söylediğimiz husus, elimizdeki matbu *Ma'rife* nüshasına göredir. Belki de İbnü's-Salâh'ın elindeki nüshada onun anladığı şekilde bir ibare vardır. Biz meselenin bu boyutunu bir kenara bırakarak elimizdeki nüshalara göre konuşacağız. Meselenin detayları şöyledir: İbnü's-Salâh'ın naklettiğine göre Hâkim; hakikatte *muttasıl*, *müsned* ve *merfû'* iken tebe-i tâbiî tabakasındaki ravinin (sahâbî raviyi isnâddan düşürerek) isnadı tâbiî ravide durdurduğu hadisleri *mu'dal*ın bir türü yapmıştır⁵⁹². Bu nakle göre Hâkim, anlatıldığı şekliyle *mürsel* olması gereken bu tür hadislerle *mu'dal* demiş olmaktadır. Hâlbuki elimizdeki *Ma'rife* nüshasına göre Hâkim'in söylediği şey ile İbnü's-Salâh'ın anladığı şey birbirinden farklıdır. Zira Hâkim, tebe-i tâbiînden bir ravinin kendisinden başka hiç kimseye nispet etmeden isnadı kendisinde durdurduğu (dolayısıyla tâbiî ve sahâbî raviyi atlادığı) ve Hz. Peygambere (a.s.) de isnad etmeden rivayet ettiği hadislerin *mu'dal* sanılırken başka bir tarikten *muttasıl* olduklarının anlaşılmasından bahsetmektedir⁵⁹³. Hâkim'in sözlerini eksik ya da yanlış anlayan İbnü's-Salâh, sadece sahâbî ravisinin düştüğünü sandığı hadise Hâkim'in neden *mu'dal* demiş olabileceğini çözümlemeye çalışmış ve te'vîle başvurmuştur. İbnü's-Salâh'ın teviline göre Hâkim, normalde *mürsel* denilmesi gereken bu tarz rivayetlere sahâbî ravi ile birlikte Hz. Peygamberin (a.s.) de senedden düştüğünü göz önüne alarak *mu'dal* demiş olmalıdır. Hatta İbnü's-Salâh'a göre bu açıdan bakıldığında bu tür hadislerle *mu'dal* denilmesi güzel bir şeydir⁵⁹⁴. Halbuki ortada bir yanlış anlama söz konusudur⁵⁹⁵. Netice itibariyle İbnü's-Salâh, hem Hâkim'i yanlış anlamış hem de anladığı şekliyle Hâkim'in hata yaptığını düşündüğü için tevil ile onu savunmaya çalışmıştır.

2.3.5.5. Tercih

Bazı konularda Hâkim'in görüşü özellikle tercih edilmiştir. Örneğin İbnü's-Salâh'ın aktardığına göre sahâbenin “şöyle derdik veya şöyle yapardık” diye naklettiği rivayetler, Rasûlüllâh (a.s.) zamanına izâfe edilmezse *mevkûf* kabilinden sayılırlar⁵⁹⁶. Eğer Rasûlüllâh (a.s.) zamanına izâfe edilirse Hâkim en-Nîsâbûrî ile birlikte hadisçi olan-olmayan bazı

⁵⁹² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 60.

⁵⁹³ Hâkim, *Ma'rife*, s. 37-8.

⁵⁹⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 60-1.

⁵⁹⁵ Krş. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 60-1; Hâkim, *Ma'rife*, s. 37-8.

⁵⁹⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 47-8. İbnü's-Salâh sonrası âlimlerden bir kısmı, aksini düşünmektedirler. Meselâ; Irâkî, İbn Hacer, Süyûtî, Nevevî, Fahreddin-i Râzî ve Seyfeddin Âmidî, bu tür rivayetlerin *mevkûf* değil *merfû'* olduğu görüşünü tercih etmişlerdir. Zira “bu tür rivayetlerle şeriati aktarmak, sahâbenin âdeti idi” demişlerdir. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 48, dipnot: 1.

âlimlere göre o rivayet kesinlikle *merfû* ‘dur⁵⁹⁷. İbnü’s-Salâh, Hâkim’in ve Hâkim’le aynı fikri paylaşan ilim adamlarının tercih ettikleri görüşün mutemet olduğunu söyleyerek bu görüşü özellikle tercih etmiştir. İbnü’s-Salâh bu görüşü tercih etmesine gerekçe olarak ise şunları söyler: “Zira Rasûlüllâh (a.s.) zamanına izâfe edilen rivayetlerin dış görünümü (zahiri), rivâyet edilen hususun Peygamber (a.s.) tarafından görüldüğüne ve onaylandığına işaret eder. Onaylama (takrir) ise *merfû* ‘ hadisin üç türünden (kavlî, fiilî, takrîr) biridir⁵⁹⁸.”

Hâkim’in görüşünün tercih edildiği bir diğer yer şurasıdır: Eğer tâbiî raviye gelmeden önce⁵⁹⁹ isnâdda bir kopukluk yaşanırsa Hâkim’in (ö. 405/1014) ve hadisçilerin kesin hükmüne göre bu tür rivayetlere *mürsel* denmez. Zira *mürsel*, tâbiîne has/özel bir terimdir⁶⁰⁰. İbnü’s-Salâh, burada Hâkim’in adını özellikle zikrederek onun ve diğer hadisçilerin görüşünü tercih etmiştir.

Bazen Hâkim’in görüşünün aksi yönde bir görüşün tercih edildiği de olmaktadır. Örneğin Hâkim’e göre *munkatı* ‘ ve *mürsel* ayrı şeylerdir⁶⁰¹. İbnü’s-Salâh ise bu görüşü uygun bulmakla beraber *munkatı* ‘ ile *mürseli* aynı sayan, her iki terimin de isnadının herhangi bir tabakasında kopukluk bulunan bütün hadisler için kullanılabileceğine hükmeden görüşü daha doğru ve daha tercihe şayan bulmuştur⁶⁰².

Burada *Ma’rife* ile *Ulûmü’l-hadîs*’i kıyaslarken dikkatimizi çeken birkaç hususu zikretmek istiyoruz. Hâkim *Ma’rife*’de kendi semâ’sı olan rivayetleri esas almış, istisnalar dışında bütün bilgi ve örnekleri kendisine kadar ulaşan isnad zincirleriyle sevk etmiştir⁶⁰³. Bu durum Hâkim’in bilgi hanesinin genişliğine işaret etse de bazı dezavantajlar oluşturabilmiştir.

⁵⁹⁷ Ebû Bekr el-İsmâîlî’ye (ö. 381) bu tür hadisler hakkında sorulduğunda *merfû* ‘ sayılamayacaklarını söylemiştir. İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 48.

⁵⁹⁸ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 48.

⁵⁹⁹ Irâkî, burada müellifin “tâbiîye varmadan ...” ibaresini doğru bulmamış, doğrusunun “sahâbî raviye varmadan önce bir ravi düşerse” şeklinde olması gerektiğini söylemiştir. Bkz. Irâkî, *et-Takyîd ve’l-îzâh limâ utlika ve uğlika min Mukaddimeti İbni’s-Salâh*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, el-Mektebetü’s-Selefiyye 1969-Medine, (tek cilt) s. 55.

⁶⁰⁰ Tebe-i tâbiî bir ravinin -tâbiî raviyi zikretmeden- sahabe ve peygambere (a.s.) isnad ederek yaptığı rivayetler, *munkatı* ‘dır. Tebe-i tâbiî ravi ile birlikte tâbiî ravi de düşerse hadis, hem *munkatı* ‘ hem *mu’dal* olur. Bkz. İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 52.

⁶⁰¹ Hâkim, *Ma’rife*, s. 27.

⁶⁰² Bkz. İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 58. Bahsi geçen bu tür durumların dışında Hâkim’in adı farklı amaçlarla da zikredilmiştir. Örneğin ravilerin beldeleri ve memleketleri ile ilgili bahiste Hâkim gibi yapılacağı (Bkz. İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 405; Krş. Hâkim, *Ma’rife*, s. 190 vd.) ve ferd hadisler için ayrı bir başlık açılırken Hâkim gibi yapıldığı söylenerek onun *taklit* edildiği ifade edilmiştir. (Bkz. İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 88; Hâkim, *Ma’rife*, s. 96.) Bunların dışında bir iki yerde Hâkim’e kadar giden veya içinde Hâkim’in de bulunduğu isnadlarla bilgi aktarılmıştır. (Bkz. İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 240, 231-2.) Birkaç yerde ise Hâkim’in ismi örnek olarak kullanılmıştır. Bkz. İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 261, 360. Bir yerde de tanınmış hadisçiler arasında Hâkim’in ismine yer verilmiştir. Bkz. İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 386.

⁶⁰³ Naklettiği bazı örneklerin kendi semâ’sı olduğunu, açıkça vurguladığı da olmaktadır. Mesela bkz. Hâkim, *Ma’rife*, s. 184, 186.

Mesela ravilerin isimleri ve künyeleri ile ilgili muhtelif bahislerde ilginç ya da müşkil isim ve künyelerden ziyade, Hâkim'in bizzat işittikleri ön plana çıkmıştır⁶⁰⁴. İbnü's-Salâh ise problemlili olan ve öğrenciye pratik fayda sağlayacak konulara ağırlık vermiş, sadece isnad zinciriyle kendisine ulaşan bilgilerden değil başka kaynaklardan da istifade etmiştir⁶⁰⁵. Bu durum, müelliflerin eser yazım gayelerinde görülen farklılığın da doğal bir sonucudur. Nitekim Hâkim, usul konularını genel hatları ile tanıtmaya ve gerekli ölçüde örnek verme amacıyla bir eser kaleme almışken İbnü's-Salâh, usul problemlerini önemli ölçüde çözüme kavuşturarak öğrenciyi içinden çıkılmaz sorunlardan kurtarmak için *Mukaddime*'yi hazırlamıştır.

Hâkim konuları işlerken çoğunlukla önce örnek vermiş, sonrasında bazı açıklama ve yorumlara yer vermiştir. İbnü's-Salâh ise önce kaideler vaz etmiş, tanımlar vermiş, sonrasında örnek vererek konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaya çalışmıştır. Nadiren bunun tam aksi yani Hâkim'in önce bilgi verip sonra örnek verdiği, İbnü's-Salâh'ın ise konuyu direkt örnekle açıkladığı durumlar da olabilmektedir.

Mukaddime'nin *el-Muhaddisü'l-fâsıl* ve *Ma'rife*'den ayrıldığı bir iki hususa daha değinmekte yarar vardır. *el-Muhaddisü'l-fâsıl* ve *Ma'rife*'de çoğunlukla başka âlimlerin görüşlerinin ve örneklerin rivayet usulüne uygun olarak nakline ağırlık verilmiş, bilgilerin sentezlenme işi çoğunlukla okuyucuya bırakılmıştır. *Mukaddime*'de ise rivayet malzemesi lüzumu kadar kullanılmış, bu malzemenin yoğrulması ve yorumlanması esas noktayı teşkil etmiştir. *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'da çok az görülen yorumlayıcı yaklaşım⁶⁰⁶, *Ma'rife*'de biraz artmış, *Mukaddime*'de daha yüksek boyutlara ulaşmıştır. Bu, Râmeihürmüzî ve Hâkim'in hiç açıklama ve yorum yapmadığı anlamına gelmemelidir. Zira Râmeihürmüzî, zaman zaman; Hâkim ise hemen her konunun başında veya sonunda ve bazı nakillerin ardında konunun anlaşılmasına yardım edecek izahlar yapmaktadır.

Bir diğer husus ise *el-Muhaddisü'l-fâsıl* ve *Ma'rife*'de hemen her zaman tam isnad kullanılmışken⁶⁰⁷ *Ulûmü'l-hadîs*'te sadece on yerde tam isnad kullanılmış, geri kalan yerlerin önemli bir kısmında bilginin sadece sahibine veya kaynağına işaret edilmekle yetinilmiş,

⁶⁰⁴ Mesela bkz. Hâkim, *Ma'rife*, s. 177-190.

⁶⁰⁵ İsim ve künye bazında incelemek için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 329 vd.

⁶⁰⁶ *Yorumlayıcı yaklaşım* derken, bilginin olduğu gibi naklinin ötesine geçilip tenkit, tercih, tafsil ve te'vîl gibi aktif geri dönüşler yapma ve yazarın kendi görüşlerine de yer vermesi kastedilmiştir.

⁶⁰⁷ Hemen her zaman isnadlı bilgi yapan Hâkim, peş peşe sıraladığı bazı hadisleri, isnadsız olarak sunmuştur. Bkz. Hâkim, *Ma'rife*, s. 92-3.

birçok yerde ise hiç kaynak belirtilmeden mevcut verilerin analiz ve senteziyle ulaşılan sonuç cümlelerine yer verilmekle yetinilmiştir⁶⁰⁸.

⁶⁰⁸ Mesela bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 11-4, 16-7, 21 vd. Aslında kitabın her neresi açılrsa buna dair örnekler bulmak mümkün gibidir. Bilgiyi sadece söyleyenine veya kaynağına nispet ettiği (eksik isnad kullandığı) yerler de büyük bir yekûn tutmaktadır. Bilgi işçiliğinde epey mesai harcayan İbnü's-Salâh'ın, bazen görüşleri nakledip geçtiği de olmaktadır. Mesela bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 42-3, 56 vd.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULÛMÜ'L-HADÎS'İN KENDİSİNDEN SONRAYA ETKİSİ

Bir eserin diğer bir eser üzerindeki etkilerini görmek en kolay olduğu yerler, şüphesiz ki bilgilerin alındıkları kaynakların isimleriyle beraber nakledildiği yerlerdir. Eğer bir bilgi, kaynak ismi anılmadan nakledilmişse o bilginin kaynağını bulmak hayli güçtür. *Ulûmü'l-hadîs* ile önceki hadis usûlü eserlerini karşılaştırırken karşımıza çıkan bu tür problemler hiç şüphesiz *Ulûmü'l-hadîs*'in kendisinden sonraya tesiri araştırırken de karşımıza çıkmaktadır. Bu, Kâdî İyâz'ın başlattığı ve İbnü's-Salâh'ın biraz daha fazla kullandığı isnadsız bilgi naklinin doğal bir sonucudur. Bilgi, sahibine ve kaynağına nispet ve isnad edilmeyince “bilginin nereden ve nasıl alındığı” problemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Kaynaksız bilgi nakli yapılan eserlerde etkilenmenin ve etkilemenin tespiti oldukça zordur. Bunun için incelemeye esas alınan eserlerin içerik (aktarılan bilgiler ve varılan kanaatler) açısından karşılaştırılıp benzeştikleri ve ayrıldıkları yerlerin tespit edilmesinden başka bir çare görünmemektedir. Bu yönüyle etkilenme ve etkilemenin tespitinde benzer zorlukların bulunduğunu söylemek mümkündür. Yani ikinci bölüm başında bahsedilen ve etkilenmenin tespitinde yaşanan zorlukların bir kısmı bu bölüm için de geçerlidir.

Bu bölümde İbnü's-Salâh'ın kendisinden sonraya tesirine ilişkin kanaat edinilmeye çalışılacaktır. Bunun için *Ulûmü'l-hadîs*'ten sonra hadis usûlü tarihinin ikinci dönüm noktasını teşkil eden⁶⁰⁹ İbn Hacer'in *Nüzhe*'si ile Süyûtî'nin *Tedrîb*'i incelenecektir. Bu karşılaştırmadan maksat, bu eserler özelinde *Ulûmü'l-hadîs*'in kendisinden sonrayı nasıl ve ne kadar etkilediğini anlamaya çalışmaktır.

3.1. *Nüzhetü'n-nazar fî tadvîhi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser ve Ulûmü'l-hadîs*

Hicrî 773 yılında Mısır'da dünyaya gelen İbn Hacer akâid, Kur'ân ilimleri, tarih, fıkıh, cerh, ta'dîl, hadis ve hadis usûlü gibi İslami ilimlerde kayda değer eserler vermiş, İslam ilim literatürüne ciddi katkılar yapmış ve 852/1449 yılında vefat etmiştir⁶¹⁰. İbn Hacer'in hadis usûlü alanında dikkatleri üzerine en çok çeken eserleri, *Nuhbetü'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser* ile bu esere yine kendisi tarafından yazılan *Nüzhetü'n-nazar fî tadvîhi Nuhbeti'l-fiker fî*

⁶⁰⁹ Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arkaplanı*, s. 13, dipnot: 1.

⁶¹⁰ Aliyyü'l-Kârî, Ali b. Sultan, *Şerhu şerhi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahâti ehli'l-eser*, thk. Muhammed Nizâr Temîm ve Heysem Nizâr Temîm, Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, Beyrût-Lübân, ts., s. 25-56. (Muhakkikin girişi); İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 9-10 (Muhakkikin girişi).

mustalahi ehli'l-eser isimli şerhtir. *Nuhbe* ve *Nüzhe*, biri diğerrinin şerhi olmasına rağmen her ikisi de muhtasar özellikte olmaları, *Mukaddime*'de bulunmayan bazı konuları da içermeleri ve İbn Hacer'in konuları ele alış tarzındaki özgünlüğü gibi bazı özellikleri nedeniyle fazlaca rağbet görmüşlerdir⁶¹¹. Bu rağbet sonucu İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'sinin yaklaşık iki asır süren birincil kaynak olma özelliği önemli oranda kırılmış, ilgi, İbn Hacer'in bu eserlerine doğru yoğunlaşmıştır⁶¹². İbnü's-Salâh'ın hadis usûlündeki otoritesi hâlâ konuşuluyor olsa da sistematik olarak terimlerin isimlendirilmesi ve tanımlanması açısından İbn Hacer'in alandaki etkisi, günümüzde de yoğun olarak hissedilmektedir. *Mukaddime*'nin yerini alan ve etkisi bu gün de baskın olan *Nüzhe*'nin *Mukaddime* ile karşılaştırılması, İbnü's-Salâh'ın kendisinden sonraki sürece etkisinin boyutlarını görmek adına önemlidir. İbnü's-Salâh ve İbn Hacer'in, hadis usûlüne ilişkin ulaştıkları nihai kanaatleri *Mukaddime* ve *Nüzhe*'de dile getirdikleri düşünüldüğünden karşılaştırmada *Mukaddime* ve *Nüzhe* yeterli görülmüştür. Mukayesede asıl olan *Nuhbe*'nin değil de şerh olan *Nüzhe*'nin tercih edilme nedeni ise *Nuhbe*'nin beş altı sayfalık metnin⁶¹³, İbn Hacer'in hadis usûlü ile ilgili görüşlerini anlamak ve *Mukaddime* ile karşılaştırmak için (bizim açımızdan) çok yetersiz kalmasıdır. Kaldı ki şerh olan *Nüzhe*'de dahi birçok konuya sadece konu başlığı olarak ve birkaç cümle ile değinilmiştir. *Nüzhe*'nin bu muhtasar özelliği nedeniyle eserde bilgiler tamamen senedsiz nakledilmiş, bilgilerin kimden ve nereden alındığına da neredeyse hiç değinilmemiştir.

Bilginin sadece sahibine veya kaynağına nispet edilerek nakli ile hiçbir yere nispet edilmeden nakli arasında fark vardır. *Mukaddime*'de isnad sistemi tam anlamıyla kullanılmasa da bilgi, yine de birçok defa en azından sahibine ve/veya kaynağına nispet ve izafe edilmektedir. Bu haliyle bilginin kimler vasıtasıyla müellife kadar geldiği bilinemese de bilginin ana kaynağı bilinebilmektedir. *Nüzhe*'de ise birkaç yer hariç bilginin kimlerden ve hangi kanallarla alındığına hiç değinilmemekte sadece bilginin işlenmesine odaklanılmaktadır⁶¹⁴. Bu yüzden İbn Hacer'in hangi bilgiyi kimden veya nereden aldığından doğrudan ve net olarak tespiti, *Mukaddime*'ye nazaran çok daha zordur ve neredeyse imkânsızdır. Etkilenmenin varlığı ya da yokluğunu tespit için bize tek bir yol kalmıştır. O da *Mukaddime* ve *Nüzhe*'nin içerik olarak kıyaslanmasıdır. Kıyaslama yapılırken cümle bazında

⁶¹¹ Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu Şerh*, s. 111. (Muhakkikin girişi)

⁶¹² İbn Hacer'den sonra *Mukaddime*'ye muhtasar yapma çalışmaları da durma noktasına gelmiştir. Bkz. Arslan, "Mukaddimetü İbni's-Salâh" s. 2467. Bu durum, ilginin başka bir yöne (*Nüzhe*'ye) kaydığına işaret etmektedir.

⁶¹³ İ'tisam yayınlarının yaptığı baskıya göre *Nuhbe* sadece 8 sayfa yer tutmaktadır. Birçok satır, birkaç kelimeden ibarettir. Aradaki boşluklar kaldırıldığında eser, yaklaşık olarak beş altı sayfa bir yer kaplayacaktır. Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 167-175.

⁶¹⁴ İbnü's-Salâh bu yöntemi İbn Hacer kadar olmasa da birçok kez kullanmıştır.

bir benzerlik bulmanın neredeyse imkânsız olduğunu söylemeliyiz. Ancak fikir ve kanaat bazında bir benzerlik oluşabilmektedir. İbn Hacer'in tercih ettiği görüşlerle İbnü's-Salâh'ın tercih ettiği görüşlerde aynılık ya da yaklaşık olarak bir benzerlik olduğunda İbn Hacer'in İbnü's-Salâh'tan etkilendiğini düşünmek mümkündür. Farklılık olduğunda ise İbn Hacer'in İbnü's-Salâh'tan bağımsız hareket ettiği ve ona muhalefet ettiği düşünülebilmektedir. Her ne olursa olsun her iki halde de ulaşılan kanaat, kesinlik değil zan ifade etmektedir.

Burada bir hususa özellikle değinilmesi gerekmektedir. İbn Hacer'den önce hadis usûlü konularına çeki düzen verip onları belli bir forma sokan en önemli kişinin İbnü's-Salâh olduğunda şüphe yoktur⁶¹⁵. Yine İbn Hacer'e değin büyük oranda İbnü's-Salâh'ın esas alındığı, telif edilen eserlerin *Mukaddime* merkezli olduğu da bilinmektedir. Dolayısıyla *Mukaddime* sonrası yazılan bir eserde geçen bir bilgi, *Mukaddime*'de de aynen veya benzer şekilde geçiyorsa o bilginin temel kaynağının *Mukaddime* olma olasılığı yüksektir. Bununla birlikte İbnü's-Salâh'tan önce veya sonra yazılan başka bir kaynağa dayanılmış olma ihtimali de yok değildir. Bu perspektiften bakılınca İbn Hacer'in İbnü's-Salâh ile aynı veya benzer bir görüş beyan etmesi halinde o bilginin *Mukaddime*'den alınmış olabileceğinin söylenmesi normal karşılanmalıdır. Neredeyse hiç kaynak belirtmeyen İbn Hacer'in *Mukaddime*'den ne oranda ve nasıl yararlandığını tespit etmenin bundan başka bir yolu da yok gibidir. Bu yüzden iki eser arasında görülebilecek benzerlikler ve farklar, etkileme ve etkilenmenin belirlenmesinde önemli bir rol oynayacaktır⁶¹⁶.

Hadis usûlü tarihinde yenilikçi tarzda yazdıkları eserler ile diğerleri arasından sıyrılıp üst seviyede ilgi gören önemli şahsiyetler içinde ilk iki sırayı, İbnü's-Salâh ve İbn Hacer'in aldığını söyleyebiliriz. Onlardan önce ve sonra ve ikisi arasında hadis usûlüne hatırı sayılır katkılar sunan ve adlarının anılmasını hak eden el-Hatîb el-Bağdâdî, Kâdî İyâz, İrâkî, Sehâvî gibi onlarca isim daha saymak mümkün ise de bu ikisi yazdıkları iki eser; *Mukaddime* ve

⁶¹⁵ İbnü's-Salâh'ın bu yönüne ilişkin veri edinmek isteyenler onunla ilgili yapılmış çalışmalara bakabilirler. Örneğin bkz. Mazhar Tunç, *İbnü's-Salah'ın Hayatı*, s. 3 vd; Muhammed Celâl Muhammed Râtîb el-Cebbân, *Menhecü İbni's-Salâh*, s. 28 vd.

⁶¹⁶ İbn Hacer'in görüşlerinin İbnü's-Salâh ile olan ilişkisini daha iyi anlamak için onun *Mukaddime*'ye yazdığı *Nüket*'e de bakmak yararlı olacaktır. Biz *Nüket*'le yapılacak kıyaslamayı -konunun başka bir çalışmaya konu olabilecek kadar önemli ve uzun bir mesai istemesi nedeniyle- başka bir çalışmaya bırakarak sadece *Nüzhe*'yi esas aldık. Bir başka önemli husus ise İbnü's-Salâh, konuları mümkün olduğunca detaylandırarak işlemişken İbn Hacer, bazı konuları detaylandırmış bazılarını ise çok kısa kesmiştir. Bazen konu başlığı ile sınırlı kalmış denilecek kadar az bilgi verdiği bu gibi yerlerde İbn Hacer'in İbnü's-Salâh ile aynı düşünüp düşünmediğini tespit etmek mümkün görünmemektedir. Hadis usûlü ile ilgili bütün konularda İbnü's-Salâh ile İbn Hacer'in benzeştikleri ve ayrıldıkları yerlerin tam olarak tespit edilebilmesi için yazarların bütün eserlerine, özellikle de hadis ve hadis usûlü ile ilgili eserlerine bakılması icap etmektedir. Bu ise ayrı bir çalışmanın konusu olacak kadar uzun bir mesai istemektedir. İbnü's-Salâh'ın İbn Hacer'e tesirinin boyutlarını öz halinde görmek için *Nüzhe* yeteri kadar hatta fazlasıyla veri sunmaktadır. Bu yüzden karşılaştırmada *Nüzhe* ile yetinilmiştir.

Nüzhe sayesinde en ön sıralarda kendilerine yer bulmayı başarmışlardır. Onları diğerlerinden ayıran en önemli özellik, yazdıkları eserlerin özgünlük ve yenilikçilik açısından diğer eserlerden ayrılımlarıdır. İbnü's-Salâh, tam isnad yöntemini çok az kullanıp birçok bilgiyi yalnızca asıl kaynağına nispet ederek ve yine birçok bilgiyi hiçbir kaynağa dayandırmadan işleyerek bilginin işlenmesi ve yeniden form verilmesine ağırlık vermiştir. İbn Hacer İbnü's-Salâh'tan daha ileri giderek bir iki yer hariç eserine aldığı bilgileri hiçbir kaynağa nispet etmemiştir. Bu yönleri yanında yeni kavramlar/terimler ve tanımlar üretmeleri, kendilerinden önce söylenen ve yazılan görüşleri ve elde edilen verileri analiz ve sentez ederek bilgiye mümkün olan en iyi ve en son şeklini vermeye çalışmaları, onların hadis usûlü alanında örnek ve önder kabul edilmelerine olanak sağlamış olmalıdır. Nasıl ki İbnü's-Salâh daha önce yazılan eserlere nazaran farklı tarzda bir eser yazarak dikkatleri üzerine çekmeyi başardıysa İbn Hacer de İbnü's-Salâh'ınkinden de farklı bir tarz ve muhtevada eser kaleme alarak günümüze değin ilgi görmeyi başarmıştır. Nitekim İbn Hacer, birçok konuda İbnü's-Salâh ile hemfikir olmadığı gibi onun görüşlerine bazı ilaveler ve değişiklikler yapmıştır.

3.1.1. Benzerlikler

İbnü's-Salâh'ın *Nüzhe*'deki etkilerini görmek için iki eser arasındaki benzerlik ve farklılıklara bakmanın bir zaruret olduğuna nedenleriyle beraber değinmiştik. Bu başlık altında tespit edebildiğimiz benzerlikleri zikredip *Nüzhe*'nin *Mukaddime* ile olan alakasını çözmeye çalışacağız. Eserler arasında tespit edilen benzerlik, farklı şekillerde kendini gösterebilmektedir. Örneğin İbnü's-Salâh'ın *ferd* hadis türlerine (*ferd-i mutlak* ve *ferd-i nisbî*) ilişkin yaptığı tanımlar, *Nüzhe*'deki tanımlarla ilk anda uyuşmamaktadır. İbnü's-Salâh'ın zikrettiği tanımlar, verdiği örnekler ve yaptığı açıklamalar birlikte değerlendirildiğinde ancak iki müellifin -yaklaşık olarak- aynı şeyi kastettikleri anlaşılmaktadır. *Ulûmü'l-hadîs*'in aksine *Nüzhe*'deki tanımlar oldukça nettir. Biraz detaylandırmak gerekirse İbnü's-Salâh'ın ifadelerinin toplamından elde edilen kanaate göre *ferd-i mutlak*, herhangi bir tabakada ravi sayısı teke düşen, aynı zamanda *mütâbi'* ve *şâhidi* de olmayan hadistir. *Ferd-i nisbî* ise birçok tarikten rivayet edilen bir hadisin bir tarikin diğerlerine nispetle ferd sayılmasıdır⁶¹⁷. İbn

⁶¹⁷ Aslında İbnü's-Salâh'ın verdiği tanımlar tam olarak böyle değildir. *Mukaddime*'de verilen tanımlar, örnekler ve örneklerle beraber yapılan açıklamalar birleştirilerek böyle açık ve net tanımlar ortaya çıkarılmıştır. Şöyle ki İbnü's-Salâh'ın yaptığı tanıma göre *ferd-i mutlak*, herhangi bir ravinin diğer ravilerden ayrı olarak tek başına rivayet ettiği hadistir. *Ferd-i nisbî* ise herhangi bir sikanın diğer sikalarından ayrı olarak tek başına rivayet ettiği hadistir. Görüldüğü gibi bu tanımlar, yeterince açık değildir. Zira *ferd-i nisbî*'nin tanımına “sika” kaydı konulup diğerine konulmaması, ferdliğin nisbîliğini belirleyen şeyin sikalık mı olduğu sorusunu akla getirmektedir. Hâlbuki böyle bir şey yoktur. Tanımlar, örnekler ve örneklerle beraber yapılan açıklamalar birlikte

Hacer'e göre *ferd-i mutlak*, senedin tâbiîn tarafında teferrüt (tek kalma) meydana gelen rivayetlerdir⁶¹⁸. *Ferd-i nisbî* ise yalnızca bir sahâbî kanalıyla birçok tâbiî tarafından rivayet edilen bir hadisin, o tâbiîlerden biri kanalıyla bir tek kişi tarafından rivayet edilmesidir⁶¹⁹. Tanımlar lafız olarak aynı değilse de mana/anlam olarak birbirine yakındır.

Müelliflerin söyleme tarzları farklı olsa da anlatılmak istenen şeyin aynı olduğuna en güzel örneklerden biri “*adâlet*” terimiyle ilgili tanımlardır. Şöyle ki; İbnü's-Salâh'a göre *adâlet*, Müslüman olmak, âkil ve baliğ olmak, fâsık sayılmaya sebep olacak şeylerden ve mürüvveti ihlal eden hallerden uzak olmak anlamına gelmektedir⁶²⁰. İbn Hacer'e göre ise *adâlet*, “kişiyi takvâ ve mürüvvete sıkı sıkıya sarılmaya sevk eden meleke” demektir. *Takvâ*, “şirk, fık ve bid'at gibi kötü işlerden uzak olmak” anlamına; *mürüvvet* ise “kişinin kendi bulunduğu yer ve zamanın yaşam tarzına uygun yaşaması” veya “kişinin ulu orta yapmaktan çekineceği şeyleri gizlice de yapmaması” anlamlarına gelmektedir⁶²¹. İbn Hacer'in tanımında İslâm, akıl ve buluğ gibi İbnü's-Salâh'ın şart koştuğu bazı özelliklerin açıktan zikredilmemiş olmasına bakarak bu vasıfların hiç aranmadığı düşünülmemelidir. Zira takvalı olmak için Müslüman olmak, mürüvvet sahibi olmak için de aklı başında (âkil) ve kendini bilen (baliğ) biri olmak gerekmektedir⁶²². Netice itibarıyla söylemler farklı olsa da anlatılmak istenen şeyin yaklaşık olarak aynı olduğu görülmektedir.

Bazen İbnü's-Salâh, bir terimin farklı kısımlarına işaret etmiş ama ayrı ayrı isim ve tanım vermemiştir. İbn Hacer ise bu kısımlara hem isim vermiş hem de tanımlamıştır. *Zabt* terimi bu konuya iyi bir örnektir. İbnü's-Salâh'a göre *zabt*, ravinin uyanık olması, kapılgan olmaması (telkin kabul etmemesi), ezberinden rivayet ediyorsa hadisini iyice bellemiş (hâfız)

değerlendirildiğinde ancak daha anlaşılır ve net bir tanım elde edilebilmektedir. Bu tanımlar, metinde verdiğimiz tanımlardır. İbnü's-Salâh'a göre *ferd-i nisbî*, ikiye ayrılmaktadır. **a)** Mekkeli, Kûfeli ya da Şamlı ravilerin rivayet ettiği bir hadisi başka memleketlerden rivayet eden yoksa bu hadis, birçok ravi tarafından rivayet edilmiş olsa bile mahreci (çıkış yeri/çıktığı memleketi) tek olduğu için *ferd(-i nisbî)* sayılır. **b)** Bir hadis, bir hocadan birçok ravi tarafından rivayet edilmişken aynı hadis, başka bir hadis hocasından tek bir ravi tarafından rivayet edilirse bu tek ravisi olan tarik, diğerlerine nispetle *ferd(-i nisbî)* kabul edilir. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs* s. 88-9.

⁶¹⁸ Tâbiî raviden sonra her tabakada onlarca ravi rivayet etse bile bir rivayet, kökü tek olduğu için *ferd-i mutlak* olmayı sürdürür. (Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 54-5.) Buna göre bir hadisin ferd olduğu belirlenirken sahâbî tabakasına değil tâbiîn tabakası ve sonrasındaki tabakalara bakıldığı anlaşılmalıdır.

⁶¹⁹ Bu tanıma göre ise tâbiînden sonraki tabakalarda meydana ferdlüğün hadisin isimlendirilmesine etki ettiği anlaşılmaktadır. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 54-5. Bu bahiste belirtilmemiş olsa da İbnü's-Salâh da sahabe tabakasından sonraki tabakalarda meydana gelen teferrüde itibar etmektedir. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs* s. 270. Hatta tâbiîn tabakasındaki ravi sayısının da önemli olmadığını düşündürecek bir anlatım vardır. Bu konu, “meşhur, aziz ve garîb” hadislerle ilgili görüşlerin ele alındığı yerde daha detaylı ele alınacaktır.

⁶²⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 104.

⁶²¹ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 57. (Muhakkikin notu)

⁶²² “*Adâlet*” kelimesinin zımında “İslâm, akıl ve buluğ”u da ifade ettiğine dair başka bir iddia için bkz. Süyûtî, *Tedrib*, c. I, 134, dipnot: 1.

olması, kitabından rivayet ediyorsa kitabını çok iyi zabt etmesi⁶²³, mana ile rivayet ediyorsa manayı bozacak şeyleri biliyor olması anlamına gelmektedir⁶²⁴. İbnü's-Salâh'ın bu ifadelerinde zabtın iki türü olduğuna işaret vardır. İbn Hacer zabtın bu iki türüne ayrı ayrı isim vermiş ve tanımlamıştır⁶²⁵. Şöyle ki İbnü's-Salâh'ın kısaca “hıfz/hafız olma” dediğine İbn Hacer “*zabt-ı sadr*” adını vermiş ve “kişinin seması olan ve ezberlemiş bulunduğu hadisi her ne zaman isterse hatırlayıp sunabilecek kabiliyette olması” diye tarif etmiştir. İbnü's-Salâh'ın “kitabını zabt eder olma” dediğine İbn Hacer, “*zabt-ı kitâb*” adını vermiş, “kişinin semâ yoluyla aldığı ve asıl nüsha ile karşılaştırarak tashih ettiği kitabı isteklilerine aktarınca kadar *tashîf* ve *tahrîf* gibi şeylerden koruması” diye tarif etmiştir⁶²⁶. Yine İbnü's-Salâh hem *hasen li-gayrihi*⁶²⁷ hem de *sahîh li-gayrihi*yi tanımlamış fakat bu özel isimleri kullanmamıştır⁶²⁸. İbn Hacer, *sahîh* ve *hasen* hadisin bu türlerine ayrı ayrı isim verip tanımlamıştır⁶²⁹.

Müellifler haberin bilgi değeri hakkında da benzer görüşlere sahiptirler. Şöyle ki; İbnü's-Salâh'a göre *mütevâtir* haber, hiçbir araştırmaya ve düşünmeye gerek kalmaksızın kendiliğinden oluşan (*zarûrî*) kesin bilgi ifade eder⁶³⁰. *Müttefekun aleyh* hadisler de araştırmaya ve düşünmeye bağlı olarak elde edilen (*nazarî*) kesin bilgi ifade ederler⁶³¹. İbn

⁶²³ Yani kitabını *tahrîf* ve *tashîf* gibi şeylerden koruması, kitabın hadis alım ve aktarım kurallarına uygun şekilde kontrol edilmiş olması gibi hususlara dikkat etmesi gerekir.

⁶²⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 104-5.

⁶²⁵ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 58.

⁶²⁶ Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 58. Tanımlar tercüme edilirken harfî ve lafzî tercüme değil manevî ve tefsîrî tercüme tercih edilmiştir.

⁶²⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 31. Burada normalde *zayıf*ken başka tariklerle desteklenerek *hasen* seviyesine çıkan hadisten bahsedilmektedir. Bu hadise İbn Hacer, *hasen li-gayrihi* demektedir.

⁶²⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 34-5. Burada normalde *sahih* derecesinde olmayan bir hadisin başka varyantlarla desteklenerek hasenlikten *sahih* derecesine çıkmasından bahsedilmektedir. Bu hadise İbn Hacer, *sahih li-gayrihi* demektedir.

⁶²⁹ Sahih hadisin bütün şartlarını taşıyan hadis *sahîh li-zâtihi*; az bir kusuru olup bu kusuru giderecek çaresi de olan hadis *sahîh li-gayrihi*; az bir kusuru olup bu kusuru giderilemeyen hadis *hasen li-zâtihi*; kabul tarafının ağır basmasını sağlayacak bir karinesi olan zayıf hadis *hasen li-gayrihi* adını almaktadır. Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 56-7.

⁶³⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 267.

⁶³¹ *Müttefekun aleyh* demek, üzerinde görüş birliği sağlanan hadis demekse de buradaki görüş birliğinden kasıt, ümmet âlimlerinin tamamının değil, yalnızca Buhârî ve Müslim'in görüş birliğidir. Bu iki imamın ittifakla rivayet ettiği hadislerin makbûl olduğu hususunda ümmetin icmâ'sı vardır. İşte bu icmâ'ya binaen *müttefekun aleyh* hadisler, kesinlikle sahihtir ve araştırmaya dayalı kesin bir ilim (haberî peygamber efendimize ait olduğuna dair kesin bilgi) ifade ederler. İbnü's-Salâh, önceleri *müttefekun aleyh* hadislerin (diğer *âhâd* haberler gibi) zan ifade ettiği, zanla amelî vacip olduğuna dayanarak ümmetin bu hadisleri makbûl telakki ettiği, zannın ise bazen yanılabilirliği, dolayısıyla bu tür hadislerin zan ifade edeceği görüşüne meyletmisse de sonradan *müttefekun aleyh* hadislerin makbûl olduğu hususunda ümmetin icmâ'sı nedeniyle bu görüşten dönmüştür. İcmâ' dolayısıyla bu hadislerin kesin bilgi ifade etmelerini ise şöyle temellendirmiştir. Ümmet, icmâ'sında hatadan korunmuştur. İcmâ'sında hatadan korunmuş olan ümmetin, kabulünde ittifak ettikleri zanları da hatadan korunmuş olur. icthâd üzerine bina edilen icmâ'ların kesin delil kabul edilmesinin temeli de zaten budur ve icmâ'ların çoğu, bu şekildedir. Dolayısıyla *müttefekun aleyh* hadisler, *haber-i vâhid* olup gerçekte zan ifade

Hacer bu hususlarda İbnü's-Salâh ile aynı düşünmektedir⁶³². Yine hadislerin sıhhatlerine hükmetmenin ana dayanağının zann-ı gâlip olduğu, dolayısıyla hadislerin büyük çoğunluğunun böyle sabit (*sahih*) olduğu hususunda da her iki müellif hemfikirdir⁶³³. Ayrıca bazı şartlar çerçevesinde bu zannın, araştırmaya dayalı (*nazarî*) kesin (*yakînî*) bilgiye dönüşeceği de ifade edilmektedir. İbn Hacer, bu konuyu “karinelerle kuşatılmak” çerçevesinde daha geniş ele alırken İbnü's-Salâh, sadece *müttefekun aleyh* hadisler için böyle bir durumun geçerli olabileceğini düşünmektedir⁶³⁴.

Buraya kadar *Nüzhe* ile *Mukaddime*'nin benzeştikleri bazı noktalara temas etmeye çalıştık. Buradan sonra ise iki müellifin birbirlerinden ayrıldıkları yerlere (farklara) temas etmeye çalışacağız. Benzerlik ve farklılıklar, İbnü's-Salâh'ın kendisinden sonraya tesirine ilişkin bize önemli ipuçları sunacaktır. Örneğin benzerliğin çok olması, İbnü's-Salâh'tan sonra hadis ilminde önemli bir gelişme olmadığı anlamına gelebilecektir. Farkların çok olması ise İbnü's-Salâh'tan sonra hadis ilminin gelişimini sürdürdüğü anlamına gelebilecektir. Bu durumda ya İbnü's-Salâh, kendisinden sonraya aktif bir tesir bırakamamış demektir ya da İbnü's-Salâh'ın öncülüğünde başlayan hadis usulü ilminin gelişim ve dönüşüm serüveni, önemli gelişmelerle devam etmiş demektir. Buraya kadar aktardıklarımız ve bundan sonra aktaracaklarımız sayesinde bu konuda bir fikir edinmeye çalışacağız.

3.1.2. Farklar

İki eser arasındaki farklar konusu biraz geniş olduğu için bu konuyu birkaç başlık altında detaylandırılmaya çalışacağız. İlk olarak hadis türleri ve tanımlarına ilişkin farklara, sonrasında hadis türleri dışındaki terim ve tanımlarla ilgili farklara, en son muhtelif hadis usûlü konularına ilişkin farklara değineceğiz.

etseler de ümmet, bu tür hadislerin kabulünde ittifak ettikleri için bu zan, nazari ve kat'i bir ilme dönüşmüştür. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 28.

⁶³² İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 36, 51-2.

⁶³³ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 210; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 59.

⁶³⁴ Krş. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 28; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 50 vd. Başka bazı benzerlikler için bkz. (İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 15; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 59 vd.), (İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 264; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 123.), (İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 39; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 66.), (İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 303-4; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 120.), (İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 56; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 56.), (İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 17 vd. ve 27-8; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 61 vd.), (İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 17 vd. ve 27-8; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 61 vd.).

3.1.2.1. Hadis Türlerine İlişkin Terimler

Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki terimler belli bir manayı karşılamak üzere konulmuş kelimeler/kelime öbekleridir. Fakat her terim, her âlim tarafından aynı şekilde tanımlanmayabilmektedir. Bu durumun bazı canlı örnekleri, *Mukaddime* ile *Nüzhe* karşılaştırılırken görülmüştür. Benzerliklerin ele alındığı yerde bile bazı tanımların aynı olmadığı, sadece delaletlerinin aynı olduğuna şahit olmuştuk. Şimdi konuyu detaylandırmak adına bazı terimlere ve bu terimlerin iki eserde nasıl ele alındıklarına ilişkin verilere geçebiliriz.

Mütevâtir hadis: İbn Hacer ile İbnü's-Salâh'ın *mütevâtir* terimine yaklaşımı oldukça farklıdır. Şöyle ki İbnü's-Salâh'a göre *mütevâtir*, fıkıh ve fıkıh usulü âlimlerinin kullandığı bir terim olup hadisçiler bu terimi kullanmazlar, kullansalar bile fakihlerin kullandığı özel anlamda kullanmazlar. Hadisçilerden el-Hatîb el-Bağdâdî bu terimi kullanmış olsa da o bunu hadisçiler dışındaki âlimlere uyararak yapmış olmalıdır. İbnü's-Salâh'a göre hadisçilerin bu terimi kullanmamasının sebebi, belki de *mütevâtir*in neredeyse hiç bulunmamasıdır. Bulunuyor olsa bile haberin bu türü, hadisçilerin ilgi alanına girmez. Çünkü *mütevâtir*, isnadının başından sonuna kadar doğru söylediklerine dâir zorunlu (zarûrî ve kat'î) bilgi oluşan bir ravi grubu tarafından nakledilen haberden ibarettir. Hadisçiler bir haberin sahibine nispetinin doğru olup olmadığını tespit etmek için çalıştığından, sahibine nispetinin doğruluğu kesin olan bir haberi ise araştırma ihtiyacı olmayacağından *mütevâtir*, hadisçilerin çalışma alanına girmez. Ayrıca İbnü's-Salâh'a göre birisinden *mütevâtir* haber bulması istense böyle bir haber bulmak, onu gerçekten çok yoracaktır. Mutlaka bir hadisin *mütevâtir* olduğundan bahsedilecekse “Kim benim adıma kasten yalan uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın⁶³⁵.” hadisi örnek olarak zikredilebilir. Bu hadisi rivayet edenlerin sayısı, bazı hadisçilere göre altmış iki, bazılarına göre ise daha fazladır. Bu sayıların bir kısmında tevâtür adedi tahakkuk etmiştir, yani bu hadis *mütevâtir*dir⁶³⁶. Müellifin bu ifadelerinden bu hadis dışında *mütevâtir* bulunmadığını ya da bulunsa bile çok zor bulunabileceğini düşündüğü anlaşılmaktadır.

İbn Hacer'e göre ise bir haberin *mütevâtir* olması için (sanılanın aksine) sayılamayacak kadar çok sayıda ravi tarafından rivayet edilmeye gerek yoktur. Ona göre ravilerinin dört, beş ve yedi gibi belli bir sayının üstünde olmakla beraber yalan üzere tesadüfen birleşmelerinin veya kasten yalanda anlaşmalarının normal şartlarda mümkün

⁶³⁵ el-Buhârî, “İlm”, 38 (17/33); Ahmed, *Müsned*, 3/42.

⁶³⁶ Krş. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs* s. 267-9.

olmaması *mütevâtir* için yeterlidir. Bu şart gerçekleştikten sonra bir haberi *mütevâtir* saymak için bazı olaylardan hareketle belirlenen 4, 5, 7, 10, 12, 40 ve 70 gibi sayıların da bir manası kalmamaktadır. Sayı beyan eden her bir iddia sahibi, kendince bir delile dayanmıştır. Bir haberin *mütevâtir* sayılması için şart koşulan sayıyı belirlerken delil olarak kullanılan olayların ve sayıların kendilerine has olmaları ihtimali dolayısıyla/nedeniyle o sayıların *mütevâtir* için de geçerli sayılmasına gerek yoktur⁶³⁷. Öyle ki İbn Hacer'e göre bahsi geçen sayılardan daha az ravi ile de tevâtürün gerçekleşeceğini ispat eden ve *mütevâtirin* sanılandan çok daha fazla olduğunu ispat eden çok güzel bir örnek vardır. Şöyle ki; musanniflerine nispeti (aidiyeti) kesin olup doğuda ve batıda ilim ehlinin elinde dolaşan ve tanınmış eserler statüsüne giren hadis kitapları, bir hadisin rivayetinde birleşir; rivayetlerin tariklerinin toplamı, o musanniflerin ve ravilerin tamamının yalan üzere tesadüfen birleşmesini ve kasten yalanda anlaşmalarını imkânsız kılacak derecede olur, *mütevâtirin* diğer şartları da tahakkuk ederse o rivayet *mütevâtir*dir. Bu durum, o haberin Hz. Peygamber'e (a.s.) aidiyetinin sabit/sahih olduğuna dâir kesin bir ilim ifade eder. İbn Hacer'e göre tanınmış/meşhûr hadis kitaplarında böyle örnekler çoktur⁶³⁸.

Sonuç itibariyle *mütevâtir* haberin nerdeyse bulunmadığını söyleyen İbnü's-Salâh'ın aksine İbn Hacer, bolca bulunabileceğini söylemiş⁶³⁹; *mütevâtir* haberi bütünüyle meşhûr kategorisinde değerlendirip ayrı bir başlık açma ve konuyu detaylandırma ihtiyacı bile hissetmeyen İbnü's-Salâh'ın aksine İbn Hacer, en ince ayrıntısına kadar incelemiştir⁶⁴⁰.

Meşhûr, azîz ve garîb hadis: *Mukaddime*'de *meşhûr* hadisin tanımı, *meşhur* bahsinde⁶⁴¹ değil *garîb* ve *azîz* hadis bahsinde İbn Mende'den (ö. 395/1005) naklen verilmiştir. İbn Mende'ye göre bir hadisin *meşhûr*, *azîz* ya da *garîb/ferd* olmasını belirleyen sayı isnadın başından sonuna kadar aranan bir şey değildir. İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) ve

⁶³⁷ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 33. İbn Hacer'e göre bir haberin *mütevâtir* sayılması için şu şartlar aranır. a) Her bir tabakada yalan üzere tesadüfen birleşmeleri veya kasten yalanda anlaşmaları mümkün olmayacak sayıda bir ravi grubu tarafından rivayet edilmek. b) Senedin sonunda bize ulaşan haberin hisse dayalı olması; yani haber içeriğinin beş duyu organından biri ile algılanabilecek bir şey olması. c) Haberin işitildiği anda, araştırmaya ve düşünmeye gerek olmaksızın bilgi (zarûrî ilim) ifade etmesi. Bu şartların tamamını taşıyan haber *mütevâtir*, diğer şartları taşısa bile duyulur duyulmaz (zarûrî) ilim ifade etmeyen haber ise *meşhûr* adını alır. Zira haberin *mütevâtir* olması için ifade ettiği ilmin kapalı olmaması, kesin ve zorunlu bilgi (yakîni/kat'i/kesin ve zarûrî/zorunlu bir ilim) ifade edecek derecede açık ve anlaşılır olması icap eder. Detaylar için bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 34-7.

⁶³⁸ İbn Hacer, *Nüzhe*, s.38-41. İbn Teymiye de *mütevâtir* haberin çok olduğunu düşünenlerdendir. Hatta ona göre müttefekun aleyh hadisler, ümmetin kabulüne mazhar oldukları için *mütevâtir* sayılırlar. Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 41. (muhakkikin notu)

⁶³⁹ İbn Hacer İbnü's-Salâh gibi düşünenleri eleştirmektedir. Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 40-1. Tenkitin detayları tenkitler başlığında işlenecektir.

⁶⁴⁰ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 32-41.

⁶⁴¹ Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs* s. 265 vd.

Katâde (ö. 117/735) gibi hadisleri (toplayan ve) toplanan hadis imamlarından rivayette bulunanların sayısı esas alınır. Eğer o hadis imamlarından sadece bir ravi rivayette bulunursa hadis *garîb/ferd*; iki veya üç kişi rivayette bulunursa *azîz*; dört veya daha fazla kişi rivayette bulunursa *meşhûr* adını alır⁶⁴². Bu bilgilere göre sahâbe tabakasında kaç ravi bulunduğunun bir önemi olmadığı anlaşılmaktadır. İbn Hacer'e göre ise isnadının herhangi bir noktasında ravi sayısı bir olana *ferd/garîb*, iki olana *azîz*, tevâtür derecesine ulaşmamak kaydıyla üç veya daha fazla olana *meşhûr* denilir⁶⁴³. *Nüzhe*'de tanımlar verilirken sahâbe tabakasındaki ravi sayısının önemli olup olmadığına dâir bir kayıt düşülmemiş olsa da *ferd-i mutlak* ve *ferd-i nisbî*den bahsedilirken sahâbe tabakasındaki ravi sayısının hadislerin sınıflandırılmasında önemli olmadığı vurgulanmıştır⁶⁴⁴. Yani İbn Hacer'e göre de sahâbe tabakasındaki ravi sayısının *meşhur*, *aziz* ve *garip* tanımlarında bir önemi yoktur.

Neticede İbnü's-Salâh'a göre iki veya üç ravisi olan hadisler *aziz* denilirken İbn Hacer'e göre iki ravisi olan hadisler *aziz* denilmektedir. Üç ravisi olan hadis İbn Hacer'e göre *meşhûr*dur. İbnü's-Salâh'a göre en az dört ravisi olan hadise *meşhûr* denilirken İbn

⁶⁴² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs* s. 270. Krş. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 198-200. İbn Mende'nin bu ifadelerine bakınca sadece hadiste imam sayılan kişilerin rivayetlerinin *ferd*, *azîz* ve *meşhûr* adını alabileceği akla gelse de bizce buradaki "hadisleri toplanan imamlar" ifadesi, "meçhul olmayan ve sahabe tabakası dışında kalan sika ravi" anlamında kullanılmıştır. Sahâbe topyekûn adil sayıldığı için sened kritiği, sahâbeden sonraki nesillerde başlatılmış olmalıdır. "Kendilerinden hadis alınan Katâde gibi hadis imamlarından hadis alan ravi sayısı bir olursa hadise *garîb/ferd* denir. ..." denilmesine bakılırsa sened tenkidinin tâbiîn neslinden de sonra başlatılacağı anlaşılmaktadır. Katâde'nin tâbiînden olması ve ondan hadis alanların sayısının belirleyici olması, bu manayı desteklemektedir. Hadiste imam veya sika sayılan ravilerden rivayet alan ravilerin hadislerinin *ferd* vs. diye isimlendirilmesine bakarak zayıf ravilerin rivayetlerinin bu taksime hiç alınmadığı da anlaşılmaktadır. Sahih, hasen ve az zayıf tariklerin çokluğu bir hadise kuvvet kazandırsa da bazı zayıf hadislerin hiçbir suretle kuvvet kazanamayacağı bilinmektedir. Hiçbir suretle kuvvet kazanmayacak bir hadise tariklerinin çokluğu nedeniyle *azîz* veya *meşhûr* denilmesi, anlamsız olacaktır. Bu yüzden zayıf rivayetler taksime alınmamış olmalıdır.

⁶⁴³ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 42-6. Hz. Ömer'in "niyet hadisi" birçok ravi tarafından rivayet edilmişken sadece bir varyantının *sahih* olmasına bakılarak veya sahabe tabakasında sadece bir ravi (Hz. Ömer) olmasına bakarak Hz. Ömer'in teferrüdünden bahsedilmiş; hadisin *ferd* olduğuna hükmedilmiştir. Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 44-5. Bir önceki dipnotta ifade ettiklerimizle burada ifade edilenler çelişmektedir. Bu da bu konunun ayrıca çalışılması ve incelenmesi gerektiğini göstermektedir.

⁶⁴⁴ Bu söylediğimizi anlamak için ibarenin iyice tahlil edilmesinde yarar vardır. İlk anda bu sonuca ulaşamayanlar olabilir. Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 54-5. Sahabe tabakasındaki ravi sayısının hadislerin *meşhûr*, *azîz* ve *garîb* diye isimlendirilmesinde etkili olmadığı düşüncesi hem *Mukaddime* hem de *Nüzhe*'de geçiyor olsa da bu konuyla yakından ilgili terimlerin her birinde bu hususun dile getirilmemesi kafa karışıklığına sebep olmaktadır. Mesela *Mukaddime*'deki *ferd-i nisbî* ve *ferd-i mutlak* tanımlarına göre (sahabe tabakası da dâhil) herhangi bir tabakada ravi sayısı bire düşen hadise *ferd* denileceği anlaşılmaktadır. (Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs* s. 88-9.) *Ferd* ile eş anlamlı olarak da kullanılan (*Ferd* ile *garîb* hadisin farklı şeyler olduğunu düşünenler de vardır. Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 55.) *Garîb* hadisin tanımına göre ise sahabe (hatta tâbiîn) tabakasındaki ravi sayısının hadisin ismine etki etmediği anlaşılmaktadır. (Bkz. İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 270.) *Nüzhe*'de de hadislerin ravi sayısına göre taksim edildiği ilk yerde en az sayıda ravinin bulunduğu tabakaya göre hadisler *ferd*, *azîz*, *meşhûr* veya *mütevâtir* denileceğinden bahsedilmiş, (Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 32 vd. özellikle s. 35.) *garîb* hadisin tanımında da herhangi bir tabakada ravi sayısı bire düşen hadise *garîb* denileceği açık bir şekilde ifade edilmiştir. (İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 46.) Fakat *Ferd-i mutlak* ve *ferd-i nisbî*den bahsedilen yerdeki ifadelerden tâbiîn ve tebe-i tâbiîn tabakalarından başlayarak ravi sayısının etkili olacağı anlaşılmaktadır. (Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 54-5.)

Hacer'e göre üç veya daha fazla ravisi olan hadise *meşhûr* denilmektedir. Tek ravisi olan hadisler *ferd/garîb* deme ve sahâbe neslindeki ravi sayısının hadisin ismine tesir etmediği noktalarında her iki müellif de hemfikirdirler.

İ'tibâr, mütâbi' ve şâhid: İbnü's-Salâh ile İbn Hacer'in *i'tibâr* ile alakalı olarak kullanılan *mütâbi'* ve *şâhid* kavramlarına yaklaşımlarında benzer ve farklı yönler vardır. Konu bütünlüğünü bozmamak için benzer ve farklı oldukları yerler beraberce değerlendirilecektir. *İ'tibâr*, bir hadisin ferd olup olmadığını ya da bir ravinin tanınmış biri olup olmadığını belirlemek için yapılan araştırmaya denir⁶⁴⁵. Her iki müellife göre de araştırma sonucu *mütâbaat*/eşleşme, ilk şeyhte gerçekleşirse *tam mütâbaat* denir⁶⁴⁶. İbnü's-Salâh, sahâbî ravinin farklı olup olmayacağına ilişkin bir şey belirtmeksizin⁶⁴⁷ ilk şeyhte aynı lafızlarla eşleşme gerçekleştiğinde *tam mütâbaat* olacağına hükmetmekteyken İbn Hacer, aynı sahâbîden gelen hadislerde ilk şeyhte eşleşme olması halinde *tam mütâbaat* olacağını söylemektedir⁶⁴⁸. Eğer *mütâbaat* ravinin ilk şeyhinden sonraki şeyhlerde gerçekleşirse veya başka bir sahâbî ravinin rivayetiyle aynı lafızlarla eşleşme olursa bulunan hadise İbnü's-Salâh'a göre *mütâbi'* denilebildiği gibi *şâhid* de denilebilir. Buradaki *mütâbaat*, nâkıs (kâsır/eksik) bir *mütâbaattır*⁶⁴⁹. İbn Hacer'e göre ise aynı sahâbîden rivayette bulunan raviler arasından ilk şeyhten sonraki şeyhlerde eşleşme bulunursa bulunan hadise yalnızca *mütâbi'* denir, İbnü's-Salâh'ın aksine *şâhid* denilmez. Buradaki *mütâbaat* aynı İbnü's-Salâh'ta olduğu gibi eksik bir *mütâbaattır*⁶⁵⁰.

Özetle İbnü's-Salâh, sahâbenin aynı olup olmayacağına dâir kayıt koymaksızın aynı lafızlarla gelen rivayetlere *mütâbi'* adını verirken İbn Hacer, aynı sahâbîden gelmiş olmayı şart koşmakta ve lafızda birlik olmasa bile mana yönüyle aynı olmaları halinde eşleşen hadise *mütâbi'* demektedir. Farklı sahâbîlerden gelen rivayet eşleşmelerinde ise İbn Hacer, lafız yönünden bir olup olmamasına bakmaksızın mana yönünden aynı şeye delalet ettikleri takdirde eşleşen hadise her hâlükârda *şâhid* adını vermektedir⁶⁵¹. *Mütâbi'* ile *şâhid* arasındaki

⁶⁴⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 82; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 75. *İ'tibâr* sonucu elde edilen hadise durumuna göre *mütâbi'* ya da *şâhid* denilmektedir. Bu işlem sonucunda bir hadisin *ferd* olup olmadığı ya da bir ravinin *meşhûl* olup olmadığı tespit edilebilmektedir.

⁶⁴⁶ Krş. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 83; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 74.

⁶⁴⁷ İbnü's-Salâh başta böyle bir ayırım yapmamış olsa da ilerleyen satırlarda sahâbî farkının farklı sonuçlar doğuracağına ilişkin ifadelerde bulunmaktadır. Yalnız yine de İbn Hacer'le tam olarak aynı şeyi düşündükleri söylenemez. Krş. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 83; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 72 vd.

⁶⁴⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 83; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 72.

⁶⁴⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 83.

⁶⁵⁰ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 72.

⁶⁵¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 83; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 74.

farkı, İbnü's-Salâh'ta lafızların aynı (veya eş anlamlı) olup olmadığı⁶⁵² belirlerken İbn Hacer'de aynı sahâbîden gelip gelmediği belirlemektedir⁶⁵³.

Şâz ve münker hadis: İbnü's-Salâh'a göre *şaz* ve *münker* aynı manada olup iki çeşidi vardır. Birincisi, bir sika tarafından diğer sikalara muhalif olarak rivayet edilen *ferd* hadislerdir. İkincisi, teferrüd ettikleri hadisler *şaz* ve *münker* kabul edilen zayıf ravilerin –tek başlarına- rivayet ettikleri hadislerdir. Bu raviler tek kalmamış olsalar bile rivayetleri *şâz* olarak değerlendirilir. Tek kaldıklarında ise rivayetleri zaten *şâz* ve *münker*dir⁶⁵⁴. İbn Hacer'e göre ise *şâz* ve *münker* farklı kavramlardır. Şöyle ki; biri diğeriyle çelişen iki rivayet arasından terk edilene *şâz*, kabul edilene *mahfûz* denilir⁶⁵⁵. Zaptında hafif kusuru olan ravinin (yani *hasen* hadis ravisinin) rivayeti kendisinden daha üstün bir ravinin rivayetine muhalif olursa yine *şaz* adını alır⁶⁵⁶. Yalnız hadisin *şaz* olabilmesi için her hâlükârda muhalif ravinin, *sahih* ve *hasen* hadis ravileri (makbul raviler) mertebesinden daha aşağıya düşmemesi esastır⁶⁵⁷. Zira zayıf ravilerin makbul ravilere muhalefeti sonucunda *şaz* değil, *münker* ve *ma'rûf* hadis türleri ortaya çıkar⁶⁵⁸. *Nüzhe*'de verilen bu bilgilerden sonra *şâz*, “makbûl (rivayetleri *sahih* veya *hasen* sayılan) bir ravinin kendisinden daha üstün başka bir raviye muhalif olarak rivayet ettiği hadis” diye tanımlanmıştır⁶⁵⁹. *Münker* ise iki türlü olarak

⁶⁵² İbnü's-Salâh'ın lafızların aynı olması ile ilgili yaklaşımı biraz farklıdır. O, bu ifadeleriyle lafızların birebir aynı olmasını şart koşmamaktadır. Ona göre aynı manaya gelen lafızlarla aynı olaydan bahsediliyor olması yeterlidir. Bir diğer ifade ile bir olay müterâdif lafızlarla aktarıldığında bu haliyle gerçekleşen eşleşme de *mütâbaat* adını almaktadır. Dolayısıyla bazı noktalarda benzeştikleri ileri sürülebilirse de açıkça ayrıldıkları noktalar da yok değildir.

⁶⁵³ Krş. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 83; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 74. Burada fark gibi görünen ama aslında fark olmayan bir hususun altını çizmekte yarar vardır. Şöyle ki *Mukaddime*'de geçen ifadelere göre İbnü's-Salâh, bir hadisin *mütâbi*' sayılması için aynı lafızlarla gelmiş olmasını şart koşmuşken İbn Hacer, manada ortaklık olmasını yeterli görmüştür. Fakat İbnü's-Salâh, her ne kadar “aynı lafızlarla gelen hadislerle” *mütâbi*' denileceğini söylese de verdiği örneklerle bakıldığında müterâdif/eş anlamlı kelimelerle gelen hadislerle de *mütâbi*' dediği anlaşılmıştır. O vakit bu konudaki muhalefet lafızda kalmış, gerçekte ise aynı şeyi şart koşmuş olmaktadır. Günümüz hadis ıstılahları yazarlarından Abdullah Aydın, İbn Hacer'in tanımlarını esas almışa benzemektedir. Bkz. *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 243-5, 313. Mücteba Uğur, İbnü's-Salâh'ı esas almışa benzemektedir. Bk. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 170, 289-291, 370-1.

⁶⁵⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 79, 80 vd.

⁶⁵⁵ Örneğin sika bir ravinin kendisinden zabt yönüyle daha güçlü olan bir raviye muhalefet etmesi veya bir rivayetin kendisinden daha fazla tariki olan başka bir rivayete muhalif olması gibi. Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 70.

⁶⁵⁶ *Şâz* hadis tanımında İbn Hacer'in özellikle kullandığı “makbûl” kelimesi buna işaret etmektedir. Makbul ravi demek *sahih* ve *hasen* hadis ravisi demektir. Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 70 ve 72.

⁶⁵⁷ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 71-2; Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu şerh*, s. 330.

⁶⁵⁸ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 71.

⁶⁵⁹ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 71. Bu tanım daha önce verilen bilgilere göre eksik bir tanımdır. Zira tanıma göre sadece rütbece daha aşağı olan bir ravinin kendisinden daha üstün bir raviye muhalif olarak rivayet ettiği hadislerle *şaz* denileceği anlaşılmaktadır. Hâlbuki sadece bu tarz hadisler değil başka hadisler de *şaz* adını alabilmektedir. Mesela aynı seviyede olan ravilerden birinin rivayeti, kendisiyle aynı seviyede olan birçok ravinin rivayetine muhalif olursa tek kalan ravinin rivayeti –diğerlerinin sayı üstünlüğü dolayısıyla- *şâz* adını alır. Yine üst seviyede bir ravinin rivayeti, kendisinden daha düşük seviyede birçok ravinin ortaklaşa naklettiği rivayete muhalif olursa tek kalan rivayet yine *şaz* adını alır. Tanımdaki bu eksikliğin tek bir kelimenin değiştirilmesiyle giderilmesi

mülâhaza edilmiştir. Birincisi, zayıf bir ravinin kendisinden daha üstün bir raviye muhalefet etmesidir⁶⁶⁰. İkincisi, ağır/fâhiş hata yapan, çok kapılğan olan ve fâsik olduğu ortaya çıkan ravilerin haberleri olarak tanımlanmıştır⁶⁶¹.

Özetle İbnü's-Salâh'a göre *şâz* ve *münker* aynı manaya iken İbn Hacer'e göre farklıdır. İbnü's-Salâh *münker* hadisi ayrıca tanımlamamışken İbn Hacer, ayrıca tanımlamıştır. İki müellifin *şâz* ve *münker* tanımları da birbirinden farklıdır. Ayrıca İbn Hacer *şâz* terimine mukabil *mahfûz*, *münker* terimine mukabil *ma'rûf* terimlerini kullanmıştır.

Müdelles hadis ve mürsel-i hafî: Bu iki hadis türü iç içe olduğu için birlikte ele alınması uygun görülmüştür. İbnü's-Salâh'a göre *müdelles* hadis üç kısımdır. Birincisi, bir ravinin kendisiyle aynı asırda yaşayan ve görüşme fırsatı bulduğu bir raviden işitmediği bir hadisi işitmiş gibi nakletmesidir⁶⁶². İkincisi, bir ravinin kendisiyle aynı asırda yaşayan ama karşılaşmadığı bir raviden karşılaştığını ve hadis aldığını düşündürecek şekilde rivayette bulunmasıdır⁶⁶³. İbnü's-Salâh'a göre *müdelles* denilen bu ikinci kısma İbn Hacer, *mürsel-i hafî* demektedir⁶⁶⁴. İbnü's-Salâh'a göre tedlîsin üçüncü kısmı, ravinin aynı asırda yaşadığı ve kendisinden hadis işittiği bir hocasından aldığı hadisi, hocasının bilinmeyen isim, künye vesairesi ile naklederek hocasının tanınmasına engel olmaya çalışmasıdır⁶⁶⁵. Bu tür bir tedlîs, İbn Hacer'in tedlîs bahsinde yoktur.

İbnü's-Salâh'a göre *mürsel-i hafî*, tam bir bilgi donanımı ile hadislerin tariklerini bilmek ve rivayet hususunda geniş bilgi sahibi olmakla tespit edilebilen bir hadis türüdür. Bu hadis türü, ya bir ravinin hiç işitmediği bir hadisi kesinlikle işittiğini düşündürecek bir eda lafzı ile rivayet etmesi ve o hadisi gerçekte işitmediğinin anlaşılması ile tespit edilebilir ya da

mümkündür. Tarifte (Tarifin Arapçası şudur: ان الشاذ ما رواه المقبول مخالفا لمن هو اولي منه) geçen “لمن” yerine “لما” yazıldığı takdirde tanım her bir durumu kapsar hale gelmekte ve sorun çözülmektedir. Zira “لمن” denildiğinde sadece sika bir ravinin kendisinden daha üstün birine muhalefeti tanıma girerken “لما” denildiğinde diğer muhalefet türleri de tanımın içine girmektedir⁶⁵⁹. *Nüzhe*'yi şerh eden Aliyyü'l-Kârî (ö. 1014) de bu sorunu fark etmiş, müellifin ibaresini tevil ederek meseleyi çözme yolunu tercih etmiştir. Bkz. Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu şerh*, s. 336.

⁶⁶⁰ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 71.

⁶⁶¹ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 94.

⁶⁶² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 73. Bu tanım, İbn Hacer'in tanımı ile paralellik arz etmektedir.

⁶⁶³ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 73.

⁶⁶⁴ Hatta İbn Hacer, karşılaşmadan aynı asırda yaşamış olmanın (İbnü's-Salâh'ın ikinci *müdelles* hadis türü böyledir) tedlîsin tanımında zikredilmesinin uygun olmadığını, böyle yapıldığı takdirde *mürsel-i hafî*nin de *müdelles* tanımına katılması gerekeceğini söyleyerek isim vermeden İbnü's-Salâh'ı eleştirmektedir. Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 86.

⁶⁶⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 74.

kendisinden rivayet aldığı iddia ettiği kişi ile ravinin hiç karşılaşmamış olduğunun tespit edilmesiyle olur⁶⁶⁶.

İbn Hacer'e göre ise birbirine benzeyen ve karıştırılmaları muhtemel *müdelles* hadis ile *mürsel-i hafî*yi birbirinden ayıran ince bir çizgi vardır. Her iki hadis türünde de raviler, kendileriyle aynı asırda yaşayan (*muâsır*) ravilerden hadis nakletmektedir, hadisin türünü ravilerin birbirleriyle karşılaşp karşılaşmamaları (*likâ*) belirlemektedir. Eğer ravilerin karşılaştıkları biliniyor ve ravi işitmediği bir hadisi, işittiğini ima edecek bir şekilde aktarıyorsa o zaman hadis *müdelles* olur. Karşılaştıklarına dâir bilgi yoksa ravinin işitmediği bir hadisi, sanki gerçekten işitmiş gibi rivayet etmesi halinde ise hadis *mürsel-i hafî* olur⁶⁶⁷.

Musahhaf ve muharref hadis: İbnü's-Salâh'a göre bir ya da daha fazla harfin değiştirilmesi sonucu oluşan hadis çeşidine *musahhaf* hadis denir⁶⁶⁸. İbn Hacer'e göre ise harfte meydana gelen değişimin şekli önemlidir. Eğer değişiklik harfin noktalanmasında olursa⁶⁶⁹ hadis *musahhaf* adını alır. Harflerin harekelenmesinde bir tahrif olursa⁶⁷⁰ hadis, *muharref* adını alır⁶⁷¹. İbnü's-Salâh tashîfi, **a)** tashîf-i basar⁶⁷² ve tashîf-i sem⁶⁷³ diye; **b)** metinde tashîf ve isnâdda tashîf diye **c)** lafızda tashîf ve manada tashîf diye üç defa ikiye ayırmıştır⁶⁷⁴. Metinde ve isnâdda tashîf dışındaki ikili taksimler *Nüzhe*'de yoktur⁶⁷⁵.

Müsned hadis: İbnü's-Salâh'ın Hatîb'den naklettiği ve tercih ettiği görüşe göre *müsned* ile *muttasıl* eş anlamlıdır. Yani isnadı muttasıl olduktan sonra *merfû* haberlerle birlikte *mevkûf* ve *maktû* haberlere de *müsned* denilebilir. Yalnız bu terim, çoğunlukla Hz. Peygamber'e isnad edilen (*merfû*) hadislerde kullanılır, bazen *mevkûf* ve *maktû* haberlerde

⁶⁶⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 288-9. Burada zikredilen ilk ihtimalde ravinin *merviyyûn anih* ile *muâsır* olup olmadığı belirtilmemiştir.

⁶⁶⁷ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 86. Bu bilgiler *Mukaddime*'de yoktur. Nûreddin İtr'a göre bu iki hadis türü arasındaki en önemli fark, tedlîste hadisin sema yoluyla alındığını ima eden eda lafızları kullanılırken *mürsel-i hafî*de kesin olarak semaya delalet eden eda lafızları kullanılmaktadır. (Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 289. Muhakkikin notu) *Müdelles* hadiste hadisin bir kusurunu gizlemek için tedlîse başvurulurken *mürsel-i hafî*de böyle bir amaç olduğu bilinmemektedir. Bkz. Aydın, *Hadis Istılahları*, s. 209, 229. *Mürsel-i hafî* ile *müdelles* arasındaki farka dair başka bir açıklama için bkz. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri*, s. 305-6.

⁶⁶⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 279-284.

⁶⁶⁹ Bir nokta yerine iki nokta koyma ya da aksinin olması gibi. Altı anlamına gelen “سَنَاءٌ” kelimesinin “شَيْءٌ” olarak okunması buna örnek olarak verilebilir. Bkz. Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu Şerh*, s. 490.

⁶⁷⁰ “أَبِي” (Übey) kelimesinin “babam” manasına gelecek şekilde “أَبِي” olarak telaffuz edilmesi gibi. Bkz. Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu Şerh*, s. 490.

⁶⁷¹ Krş. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 279-284; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 99. İbarede geçen “şekl” kelimesi “harekeleme” manasında anlaşılmıştır. Bkz. Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu Şerh*, s. 490.

⁶⁷² Göz yanılması, kitaptan nakil yaparken ya da istinsâh sırasında okumada yanılma gibi. Altı manasına gelen “سَنَاءٌ” kelimesinin “شَيْءٌ” olarak okunması konuya örnek olarak verilmiştir. Bkz. Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu Şerh*, s. 490.

⁶⁷³ Semâ' yoluyla hadis alırken kulağın yanılması, yanlış ya da eksik anlaması.

⁶⁷⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 279-2.

⁶⁷⁵ Krş. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 279-2; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 99.

de kullanılabilmektedir⁶⁷⁶. İbn Hacer'e göre ise *müsned* hadis: "sahâbenin, dış görünüm itibariyle *muttasıl* bir isnadla *merfû* ' olarak riayet ettiği hadislerdir." Bu tanıma göre *müsned* diye hem *merfû* ' hem de *muttasıl* olan hadislerle denilmektedir. Bu durumda *mevkûf* ve *maktû* ' haberler *muttasıl* da olsalar İbn Hacer'e göre *müsned* tanımına girmez⁶⁷⁷.

3.1.2.2. Hadis Türleri Dışındaki Terimler

Buraya kadar hadis türlerine ilişkin yaklaşımlardaki farklara değindik. Şimdi diğer bazı hadis usulü terimleri ile ilgili farklara temas edeceğiz.

Âlî ve nâzil isnâd: İbnü's-Salâh ve İbn Hacer'in âlî ve nâzil isnada yaklaşımları biraz farklıdır. Şöyle ki İbnü's-Salâh, *âlî* isnadı beş kısma ayırıp detaylıca anlattıktan sonra bu beş kısmın zıddının *nâzil* isnad olduğunu söyleyerek konuyu bitirmiştir⁶⁷⁸. İbn Hacer ise *Nüzhe*'sinde önce isnâd *âlî* ve *nâzil* isnad diye ikiye ayırmış, sonra âlî isnâd *mutlak âlî isnad* ve *nisbî âlî isnad* tekrar ikiye ayırmıştır⁶⁷⁹. İbnü's-Salâh'ın beşli taksimine göre birinci kısma giren âlî isnada *Nüzhe*'de *mutlak âlî isnad*⁶⁸⁰, ikinci kısma *nisbî âlî isnad* denilmiştir⁶⁸¹. *Mukaddime*'de âlî isnâdın üçüncü kısmının alt kısımları olarak zikredilen "*muvâfakat, bedel, müsâvât ve musâfaha*" kavramlarının her biri, *Nüzhe*'de *nisbî âlî isnad*ın dört kısmından her birine denk gelmiştir⁶⁸². Böylelikle *Mukaddime*'deki beşli taksimden ilk üçü, farklı şekillerde de olsa *Nüzhe*'de karşılık bulmuş, dördüncü ve beşinci âlî isnâdın ise herhangi bir karşılığı bulunamamıştır⁶⁸³. Ayrıca İbnü's-Salâh, âlî isnâdda "zayıf olmayan temiz (yani *sahîh* ya da *hasen*) bir isnadla gelme" şartını ararken İbn Hacer böyle bir şart koşmamıştır. İbn Hacer'e göre az bir ravi ile Rasûlüllâh'a (a.s.) ulaşan her isnâd zayıf da olsa *âlî* kabul edilebilir. Fakat isnadı *sahih* olmayanlar (yani zayıf hadisler), sadece görüntü olarak (sûreten) *âlî*dir. *Mevzû* ' haberler ise hiçbir suretle *âlî* olamazlar. Zira *mevzû* ' haberler yok hükmündedir⁶⁸⁴. Dolayısıyla son husustaki fark, zahirde bir fark gibi kalmış olmaktadır, gerçekte fark yoktur.

⁶⁷⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 42-3.

⁶⁷⁷ İbn Hacer, devam eden satırlarda başka görüşler de aktarmış ve değerlendirmiştir. Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 121-2.

⁶⁷⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 255 vd.

⁶⁷⁹ Âlî isnadın bu ikili ayrımı *Mukaddime*'de geçmemektedir. Krş. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 255 vd; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 122 vd.

⁶⁸⁰ Krş. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 256; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 122.

⁶⁸¹ Krş. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 257; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 122 vd.

⁶⁸² Krş. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 258-260; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 124-5.

⁶⁸³ Krş. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 255-264; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 122-5.

⁶⁸⁴ Olmayan bir şeyin *âlî* ya da *nâzil* olmasından bahsetmek, abes olacaktır. Bir hadisin *aziz* veya *meşhûr* olması, onu *ferd* hadislerden üstün yaptığı gibi isnadının *âlî* olması da hadise ayrı bir değer katar. Fakat zayıflığı ağır olan bir hadisin birçok tarikten gelmesi onu zayıflıktan kurtarıp *aziz* ya da *meşhûr* hadis derecesine çıkarmadığı gibi *zayıf* bir hadisin *âlî* olması da ona katma bir değer sağlamayacaktır. Bu yüzden İbnü's-Salâh, zayıf hadisleri

Sahâbî terimi: İbnü's-Salâh kendisi bir sahâbe tanımı oluşturmak yerine başka âlimlere ait sahâbe tanımlarını zikretmekle yetinmiştir⁶⁸⁵. Verdiği muhtelif tanımları cem ve telif ederek kendisi yeni bir tanım ortaya koymamıştır. İbn Hacer'e gelince o, *Mukaddime*'de geçmeyen muhtemelen kendi oluşturduğu yeni bir tanım zikretmiştir⁶⁸⁶. Ona göre *Sahâbî*, Peygamberliğine iman etmiş olduğu halde Hz. Peygamber (a.s.) ile karşılaşan ve Müslüman olarak ölen kişidir. En doğru görüşe göre bir ara dinden dönmüş (*mürted*) olsa bile bu onun sahâbîliğine zarar vermez⁶⁸⁷. *Mukaddime*'de İbn Hacer'in yaptığı bu tanımla birebir uyuşan herhangi bir tanım yoktur.

İbnü's-Salâh'a göre bir kişinin sahâbî olduğu, dört yoldan biriyle bilinir: **a)** tevâtür yoluyla, **b)** tevâtür derecesine varmayan istifâza yoluyla, **c)** sahâbeden birinin “falanca sahâbîdir diye” haber vermesiyle, **d)** âdil olduğunu sabit olma koşuluyla kişinin kendi ihbarıyla. Bu dört yoldan ayrı İbn Hacer'e göre sika bir tabî'nin haber vermesiyle de sahâbîlik tespit olunabilir⁶⁸⁸. Ayrıca İbn Hacer, yukarıdaki istifâza kelimesinin yanına “veya şöhret yoluyla⁶⁸⁹” ifadesini de eklemiştir. Sonuç itibariyle İbn Hacer, yeni bir tanım oluşturarak ve İbnü's-Salâh'ın verilerine ilave yaparak hadis usulüne farklı katkılar sunmuştur.

Tâbî terimi: İbnü's-Salâh'ın tercih ettiği görüşe göre *tâbî*: “sahâbî ile arkadaşlık eden kimsedir⁶⁹⁰.” Bu tanımda kullanılan “arkadaşlık etme” ifadesinden sadece görmenin yeterli olmadığı, bir süre vakit geçirerek arkadaşlık etmenin gerekli olduğu anlamını çıkarmak mümkündür. Zira bir kişiyi görmek ile onunla arkadaşlık etmek aynı şey değildir. İbn Hacer'e göre ise bir kişinin tâbî sayılması için tıpkı sahâbî sayılmakta olduğu gibi *likâ* (yani herhangi bir sahâbî ile karşılaşmış olma) yeterlidir. Uzun süre arkadaşlık etmek ya da herhangi bir sahâbîden hadis işitmiş olmak gibi bir şart yoktur⁶⁹¹.

hem *ferd*, *azîz* ve *meşhûr* hadis taksimine almamış hem de *âlî* isnad bahsinde onlardan hiç bahsetmemiştir. İbn Hacer, İbnü's-Salâh'ın aksine *zayıf* haberlerin de *âlî* olabileceğinden bahsetmişse de bu âlîliğin sadece görüntüden ibaret olduğunu söyleyerek hadise bir kıymet kazandırmadığını da eklemiştir. Dolayısıyla zayıf hadislerin âlî-nâzil taksimine alınması sadece sözde/zahirde kalmış, gerçekte İbnü's-Salâh ile aynı görüş paylaşılmıştır. Krş. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 256; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 122-3.

⁶⁸⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 293-4. Sahâbe konusunun tamamı için bkz. *a.g.e.* 291-301.

⁶⁸⁶ İbn Hacer'in kendisinin oluşturduğu düşünülen bu tanımın orijinal olarak kendisine mi ait olduğu, yoksa başka kaynaklar da aynı ya da benzer bir tanımın geçip geçmediğinin araştırılması icap etmektedir. Bu çalışmada İbn Hacer'in İbnü's-Salâh ile birleştikleri ve ayrıldıkları noktalar tespit olunmaya çalışıldığı için ve vakit darlığı nedeniyle tanımın orijinallliği tartışmasına girilmemiştir.

⁶⁸⁷ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 116-9.

⁶⁸⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 294; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 119.

⁶⁸⁹ “veya şöhret” ibaresi sadece İbn Hacer'de geçmektedir. Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 119.

⁶⁹⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 302.

⁶⁹¹ *Likâ* kelimesinin özellikle tercih edilmiş olmasına bakarak sahâbî ya da tabîi sayılmak için görmenin gerekli olmadığı, âmâların da bu tanımlara katıldığı anlaşılmaktadır. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 120.

Tabaka terimi: İbnü's-Salâh bir tabaka tanımını yapmamış, kelimenin sözlük anlamını vermekle yetinmiştir. İbnü's-Salâh, kelimenin sözlük anlamı ile terim anlamının birbirine yakın olmasına bakarak böyle davranmış olabilir. Sözlükte *tabaka*: birbirine benzeyen insan topluluğu demektir⁶⁹². İbn Hacer'in *Nüzhe*'sinde verdiği terim anlama göre ise *tabaka*: yaş itibarıyla ve görüştükleri hocalar bakımından ortak yönere sahip olan insan topluluğu demektir⁶⁹³. İbnü's-Salâh'ın tanım yerine naklettiği tabaka kelimesinin sözlük anlamı çok genel bir ifadedir, hadisçi olsun olmasın bütün insanları içine almaktadır⁶⁹⁴. Dolayısıyla hadis usûlü açısından İbn Hacer'in tanımı daha isabetli bir görünüm arz etmektedir.

Cehâletü'r-râvî: Daha derli toplu ele aldığı için bu konuyu İbn Hacer'in *Nüzhe*'sini merkeze alarak işleyeceğiz. İbn Hacer'e göre *cehâletü'r-râvî* iki kısımdır. Birincisi: isim, künye, lakap, sıfat, meslek veya nesep yönüyle birçok vasfı bulunan bir ravi, isimlerinden biri ya da bir özelliği ile meşhur olmuşken bir amaç gözetilerek çok da bilinmeyen bir vasfı ile anıldığında ortaya çıkan cehâlet [bilin(e)meme] durumudur. Bu kısmın İbnü's-Salâh'ta karşılığı yoktur. İkinci kısım, az rivayette bulunduğu için kendisinden hadis alanların sayısının da az olması nedeniyle meçhûl kabul edilen ravidir. Bu kısım, her iki eserde de vardır⁶⁹⁵. İbnü's-Salâh'ın tercih ettiği görüşe göre meçhullükten kurtulup makbûl raviler arasına girmek için bir ravisi olmak ve tevsik edilmiş (sika olduğuna dâir görüş bildirilmiş) olmak yeterli iken İbn Hacer'e göre iki ravisi olmak ve tevsik edilmiş olmak lazımdır⁶⁹⁶.

Sû-i hıfz: Ta'n sebeplerinden *sû-i hıfz*: hafızanın doğuştan kötü olması, sonradan kötüleşmesi veya ancak kitabından rivayet edebilen bir ravinin kitabını kaybetmesi gibi durumları kapsamaktadır. Bu durum *Mukaddime*'de "muhtelit raviler" yani "hafızasının zayıflaması veya kitabını kaybetme gibi nedenlerle hadisleri karıştıran raviler" bahsinde işlenmiş⁶⁹⁷, bir yerde de cerh sebepleri arsında zikredilmiştir⁶⁹⁸. Bu konu için ayrı bir başlık açılmamıştır. İbn Hacer diğer ta'n sebepleri gibi *sû-i hıfz* da ayrı bir başlık altında değerlendirmiştir. Daha derli toplu ele aldığı için bu konu da İbn Hacer'in *Nüzhe*'si üzerinden

⁶⁹² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 398-9.

⁶⁹³ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 142. Tabaka bahsinde dikkat çeken diğer bir husus ise İbnü's-Salâh'ın zayıf ravilerden rivayette bulunmakla tenkit ettiği "*et-Tabakâtü'l-kebîr*" sahibi İbn Sa'd'dan, İbn Hacer'in tamamen övgüyle bahsetmesidir. Krş. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 398-9; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 142.

⁶⁹⁴ Bununla birlikte konunun hadis olması dolayısıyla İbnü's-Salâh'ın İbn Hacer'le aynı şeyi kastettiği de söylenebilir.

⁶⁹⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 111 vd; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 103-5. Hadis ilmi açısından hiç ismi verilmeyen ravi *müphem*; ismi verilen ama tanınmayan ravi *meçhûlü'l-ayn*; tanınan ama adaleti (cerh ve ta'dîl yönünden durumu) bilinmeyen ravi *meçhûlü'l-hâl* ve/veya *mestûr* adını alır. Sika ya da zayıf olduğu bilinen ravi ise *meçhûl* olmaktan kurtulur, *ma'rûf*/tanınmış olur. Krş. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 111-4; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 104-5.

⁶⁹⁶ Krş. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 113-4; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 105.

⁶⁹⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 391 vd.

⁶⁹⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 93.

işlenecektir. İbn Hacer'e göre *sû-i hıfzı* iki kategoride değerlendirmek mümkündür. Birincisi, hafızası sürekli kötü olanlardır. Bazı hadisçilere göre bu ravilerin rivayetleri direkt *şâz* adını alır⁶⁹⁹. İbnü's-Salâh, bu kısma hiç değinmemiştir. İkincisi ise yaşlılık, sonradan kör olma, kitapları yanma veya kitaplarını kaybetme gibi sebeplerle sonradan ortaya çıkan *sû-i hıfzı*⁷⁰⁰. Bu kısım, *Mukaddime*'de “(yaşlılık veya başka sebeplerle) bunama ve görme yeteneğini kaybetme gibi nedenlerle hadisleri karıştıranlar” diye geçmektedir⁷⁰¹.

Sikanın ziyadesi: İbnü's-Salâh'a göre sika, ilave ettiği şeyde tek kalsa bile sikanın ziyadesi makbuldür. Şâfiî (ö. 204/820) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi bazı âlimlere göre bu tarz ilave bilgilerle amel edilebilir ve delil olarak kullanılabilir. Yalnız sikanın tek başına rivayet ettiği ziyâde diğer sikaların rivayetine muhalif olursa ilave *şaz* olur ve kabul edilmez⁷⁰². İbnü's-Salâh'ın bu ifadelerinden sadece sika ravilerin sahih ilavelerinin kabul edileceği anlaşılmaktadır. İbn Hacer'e göre ise yaptığı rivayetler *sahih* veya *hasen* kabul edilen bütün ravilerinin ziyadeleri -kendilerinden daha sika birine muhalefet olmadıkça- makbul sayılır⁷⁰³.

3.1.2.3. Diğer Usûl Konuları

Hadis usulü anlayışlarındaki farkı daha iyi anlamak için müelliflerin terim ve kavramlar dışında da farklı düşündükleri yerlere değinmekte yarar vardır. Bu yerlerden bir kısmı şöyledir:

Haberlerin taksimi: İbnü's-Salâh'ın ilk taksimine göre hadisler; *sahih*, *hasen* ve *zayıf* kısımlarına⁷⁰⁴, diğer bir taksimine göre ise *meşhûr*, *azîz* ve *garîb* kısımlarına ayrılır⁷⁰⁵. *Mevzû*

⁶⁹⁹ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 107

⁷⁰⁰ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 108.

⁷⁰¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 391. Bu durumda “sû-i hıfz” terkinde geçen “hıfz” kelimesinin iki anlamı var demektir. Birincisi, “ezberleme, hafızada tutma ve istediği zaman doğru bir şekilde hatırlayabilme yeteneği” anlamıdır. İkincisi, “rivayette kullanılan yazılı materyalleri gereği gibi muhafaza etme” anlamıdır.

⁷⁰² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 85 vd.

⁷⁰³ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 85 vd; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 68 vd. Sika tarafından senede ilave edilen ravinin gerçekte fazla olup olmadığına karar verilirken acele edilmemelidir. Zira ilave sanılan ravinin gerçekten de o hadisi o tarikle rivayet ettiği anlaşılabılır. (İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 286-8; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 98.) İbnü's-Salâh sadece böyle söylemiş, örnek vermemiştir. İbn Hacer ise hangi durumlarda ziyadenin kabul edilip edilmeyeceğine dair bazı olasılıklar sıralamıştır. Hadisin semâ' yoluyla alındığı açıkça belirtilmiş ve/veya ilave yapan ravi, kendisinden daha üstün birine muhalefet etmişse senedinde fazladan ravi olan hadis reddedilir. *Mu'an'an* hadislerde olduğu gibi isnadın kesin semâ'ya delalet etmemesi halinde ya da ziyadeyi yapan ravinin diğerlerinden üstün olması halinde fazladan ravi bulunduran rivayet tercih edilir. (İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 98.) Zira anladığımız kadarıyla kesin semâ'ya delalet etmeyen eda sigalarıyla gelen hadislerde ilave sanılan ravinin gerçekten de isnadın o noktasında bulunup iki ravi arasındaki iletişimi sağlamış ve senedi kopukluktan kurtarmış olması mümkündür veya daha güvenilir ravinin zikrettiği ravi, diğerleri tarafından kasten ya da hata ile düşürülmüş olabilir. Bu durumlarda sikanın ziyadesi bulunan sened bu eksiği ortadan kaldırmış olabilir.

⁷⁰⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 11.

haberi hadislerin ana taksimine bilinçli olarak almayan İbnü's-Salâh, onu zayıf haberlerin en şerlisi olarak vasıflandırmıştır⁷⁰⁶. İbn Hacer'e göre ise haberler, önce *mütevâtir* ve *âhâd* kısımlarına ayrılır; âhâd haberler de *meşhûr*, *azîz* ve *garîb* diye üçe ayrılır⁷⁰⁷. Âhâd haberler ayrıca **a)** makbul olanlar, **b)** merdûd olanlar **c)** makbul ya da merdûd olduğu araştırma sonucu belli olacak olanlar olmak üzere yine üçe ayrılmaktadır⁷⁰⁸.

Nazarî ve yakînî ilim ifade eden hadisler: İbnü's-Salâh, yalnızca *müttefekun aleyh* hadislerin araştırmaya dayalı kesin bilgi ifade edeceğini söylerken⁷⁰⁹ İbn Hacer, *müttefekun aleyh* hadisler⁷¹⁰ dışında da düşünmeye ve araştırmaya dayalı kesin bilgi ifade eden hadislerin bulunduğunu düşünmektedir. Konuyu “karinelerle çevrili olması dolayısıyla (nazarî ve kat’î) ilim ifade eden âhâd haberler” bahsinde ele alan İbn Hacer, bazı şartlarla *meşhûr* ve müselsel hadislerin de nazarî ve yakînî bilgi ifade edeceğini düşünmektedir. Burada kullanılan müselsel kelimesi terim anlamda değil, “bir hadisin senedindeki ravilerin Mâlik b. Enes (ö. 179/795) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi hâfız ve mutkin hadis imamlarından oluşması” anlamında kullanılmıştır. Böyle hadis imamlarıyla rivayet edilen bir hadisin kesin bilgi ifade etmesi için ayrıca *garîb/ferd* olmaması da şarttır, her bir hadis imamına en az bir başka ravi daha iştirak etmelidir. Yani hadis en azından *azîz* de olmalıdır. *Meşhûr* hadisin nazarî ve yakînî ilim ifade etmesi için ise illetten salim olması, ravilerinin zayıf olmaması ve birbirinden farklı birçok tarikten de gelmiş olması şarttır⁷¹¹. İbn Hacer bu haberlerin herkes için kesin bilgi ifade etmeyeceğini, ancak hadis ilminde derinleşmiş, ravilerin hallerine ve hadislerin illetlerine vakıf âlimler için ilim ifade edeceğini söylemektedir⁷¹². Bu tür hadislerin ifade ettiği bilginin, nazarî olması da zaten bunu ifade etmektedir. Belirtilen özelliklere sahip olmayan birinin bu tür hadisleri tespit etmesi olanaksızdır.

Hadis alım-aktarım yolları ve eda sigaları: *İcâzet* olmaksızın yapılan *mukâtebenin* zımnen izin ihtiva edeceğini ve bu yolla alınan hadislerin kabul edilebileceğini düşünen⁷¹³

⁷⁰⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 265 vd.

⁷⁰⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 98 vd.

⁷⁰⁷ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 32 vd.

⁷⁰⁸ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 47-9.

⁷⁰⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 267.

⁷¹⁰ *Müttefekun aleyh* hadislerle ilgili önemli değerlendirmeleri için bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 51-2.

⁷¹¹ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 52-4.

⁷¹² İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 54. İbn Hacer, yakînî ve kat’î kelimelerini açıktan zikretmiyorsa da onun ilim derken bunu kastettiği anlaşılmaktadır. Zaten ilim denince kesin bilgi anlaşılır. Kesin olmayana zan denir. Konuyu bütün yönleriyle değerlendirmek için bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 50-4.

⁷¹³ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 174.

İbnü's-Salâh'ın aksine İbn Hacer, *icazet* olmadan *mükâtebe* yoluyla yapılan hadis naklinin geçersiz sayılması gerektiğini düşünmektedir⁷¹⁴.

İbnü's-Salâh, *vasiyet*in izin sayılacağına dâir kendinden önceki birçok âlimden nakledilen görüşü akla uzak bulmuş ve bu görüşün ya zelle (ayak sürçmesi/istemedi hata yapmak) olarak değerlendirilebileceğini veyahut da onların bu sözleriyle *vicâdeyi* kastettiklerine dâir tevil yürütülebileceğini söylemiştir⁷¹⁵. *Vasiyetle* beraber *icazet* de bulunursa rivayetin caiz olup olmadığına dâir hiçbir bilgi vermeyen İbnü's-Salâh'ın *vasiyete* kapıları büsbütün kapattığını düşünüyoruz. İbn Hacer ise *vasiyet* yoluyla rivayetin izne tabi olduğunu yani kitabını ya da risalesini vasiyet edenin aynı zamanda rivayet etmeye de ayrıca izin vermesi halinde *vasiyet* yoluyla rivayetin caiz olduğunu söylemektedir⁷¹⁶.

İbnü's-Salâh, bazı nakil sigalarının ya da hadis aktarım yollarının üstünlüğüne yönelik ifadeler kullandı ise de hepsini birden bir üstünlük sırasına koymamıştır⁷¹⁷. İbn Hacer ise eda (hadis aktarım) sigalarını en üstün olandan aşağıya doğru sekiz mertebeye ayırmıştır⁷¹⁸. İbnü's-Salâh'a göre *haddesenâ* ve *ahberanâ* edâ sigalarının en üstünüdür⁷¹⁹. İbn Hacer'e göre ise *semi'tü* en üstünüdür⁷²⁰. İbnü's-Salâh'ın neredeyse bir risale boyutunda ve uzun tartışmalara girerek ele aldığı hadis alım ve aktarım yolları ve sigaları ile ilgili konuyu İbn Hacer, bir kaç sayfada özetlemeye çalışmıştır⁷²¹.

Cerh ve ta'dîl lafızları: İbnü's-Salâh cerh lafızlarını İbn Ebî Hâtim'in tasnifine uygun olarak en hafiften en ağır olana doğru sıralamıştır. İbn Hacer ise cerh mertebelerini sayarken en sertinden en hafif olana doğru sıralamıştır⁷²². İbn Hacer'in kullandığı cerh ve ta'dîl terimleri ile İbnü's-Salâh'ın kullandığı cerh ve ta'dîl terimleri arasında da bazı farklar vardır. Mesela en zayıf ravi için İbnü's-Salâh'ta kullanılan tabir, “kezzâb” iken İbn Hacer “ekzebü'n-

⁷¹⁴ İbn Hacer, *icazet* vermeden yapılan *münâvele* için de aynı şeyi düşünmektedir. Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 134.

⁷¹⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 177.

⁷¹⁶ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 134.

⁷¹⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 128-181. Daha detaylı bilgi için bu sayfa aralığına bakılabilir. Farklı görüşlere ve bu arada kendi görüşlerine de yer veren İbnü's-Salâh'ın yaklaşımı uzunca yer almaktadır.

⁷¹⁸ Bu mertebeler, şunlardır: 1) “سمعت” ve “حدثني” sigaları (semâ'), 2) “فأرأت عليه” ve “أخبرني” sigaları (bizzat kişinin kendisi tarafından yapılan kırâat), 3) “فقرأ عليه و أنا اسمع” sigası (bir başkasının yaptığı kırâata dinleyici olarak katılmak), 4) “أبأنني” sigası. Bu sığa, Aliyyü'l-Kârî'ye göre ihbâr ve icazetten birine delalet eder. (Bkz. Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu Şerh*, s. 662.), 5) “ناولني” sigası (münâvele), 6) “شافهني” sigası yani sözlü icâzet, 7) “كتب الي” sigası yani yazılı icâzet, 8) “عن” ve benzeri sigalar. Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 130-1.

⁷¹⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 135.

⁷²⁰ Krş. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 131.

⁷²¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 128-181; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 130-6.

⁷²² Krş. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 125-7; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 146-7. Ta'dîl mertebelerinde ise her iki müellif de en güçlü ta'dîl ifadesiyle başlayıp devam etmişlerdir. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 122-5; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 147-8.

nâs/insanların en yalancısı” ve “hüve ruknû'l-kezib/o yalanın direğidir” ifadeleri gibi daha mübalağalı ifadeler de kullanmıştır. Ta'dîl ifadelerinde de İbn Hacer'in kullandığı bazı ta'dîl ifadeleri daha fazla mübalağa içermektedir⁷²³.

Raviler: Ravilerin isim, künye, lakap vesaireleri ile ilgili bilgilerin tespiti ile ravilerin birbirlerinden rivayetlerinin sınıflandırılması ve isimlendirilmesi ile ilgili konulara İbnü's-Salâh ve İbn Hacer'in yaklaşımları farklıdır. İbnü's-Salâh ravilerin bu gibi halleriyle ilgili birbirinden farklı çok fazla nev' açmış, meseleyi detaylıca işlemişken İbn Hacer, konuyu hem çok kısa ele almış hem de kitabın birkaç yerine dağıtmıştır⁷²⁴. İbn Hacer, İbnü's-Salâh'ın değinmediğini söylediği hocanın ve öğrencisinin adaş olması bahsine değinmiştir⁷²⁵.

3.1.3. *Ulûmü'l-hadîs*'te Olmayıp Sadece *Nüzhe*'de Geçen Terimler

1. *Mütevâtir* (?)⁷²⁶,
2. *el-Muhteff bi'l-karâin*⁷²⁷,
3. *Sahîh li-zâtihi*⁷²⁸,
4. *Sahîh li-gayrihi*⁷²⁹,
5. *Hasen li-zâtihi*⁷³⁰,
6. *Hasen li-gayrihi*⁷³¹,
7. *Mahfûz*⁷³²,

⁷²³ Detay ve krş. için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 121-7; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 146-8.

⁷²⁴ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 128, 137 vd. Tespit edilebildiği kadarıyla İbn Hacer'in konu bütünlüğüne dikkat etmediği iki yerden biri burasıdır. Müellif, aynı ismi taşıyan ravilerle (müttetik ve müfterik) ilgili bir konuya değindikten (İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 128.) epey sonra müttetik ve müfterik diye tekrar benzer bir konuya girmiştir. Benzer konulara iki ayrı yerde yer verme nedenine ilişkin bir açıklama da yapan İbn Hacer, konuyu ilk ele aldığı yerde aynı kişinin iki ayrı kişi sanılmasından, ikinci yerde ise iki ayrı kişinin tek kişi sanılmasından bahsettiğini söylemektedir⁷²⁴. (Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 137.) Bütünlüğe dikkat edilmeyen yerlerin ikincisi ise sika ve zayıf ravileri bilme ile alakalı iki ayrı yerde konu açılmasıdır. (Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 143-5 ve 154-6.) Müelliflerin bu konulara verilen bazı örnekler, farklıdır. (Krş. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 323-375; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 151-4.) İbnü's-Salâh'ın uzunca değerlendirdiği bazı meseleleri İbn Hacer, kısaca ele almıştır. (Krş. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 344-369; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 137-141.)

⁷²⁵ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 153. Bu sözleriyle İbn Hacer'in önemli bir konuyu es geçen İbnü's-Salâh'a teessüf ettiği düşünülmektedir.

⁷²⁶ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 32. İbnü's-Salâh *mütevâtir* kavramına *meşhûr* kategorisinde yer vermiş olsa da esasen böyle bir hadis türünün varlığını kabule pek de yanaşmadığı anlaşılmaktadır. Ona göre bu tür hadisler varsa bile hadis ilminin konuları arasında yeri yoktur. İbn Hacer de haberin bu türünün isnad (hadis) ilminin konuları arasında yer almadığını söylüyorsa da bu söylemini nakzedecek şekilde konuyu etraflıca işlemektedir. Krş. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 267-9; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 32-41.

⁷²⁷ Âhâd haberlerin bazı karinelerle kuşatıldığında zannî bilgidен yakînî ve nazarî bilgiye terfi edeceğini söylerken kullandığı bir terimdir. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 51 vd.

⁷²⁸ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 56 vd.

⁷²⁹ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 65 vd.

⁷³⁰ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 65.

⁷³¹ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 57 ve 108.

⁷³² İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 70.

8. *Ma'rûf*⁷³³,
9. *Muhkem*⁷³⁴,
10. *Makbûl*⁷³⁵,
11. *Merdûd*⁷³⁶,
12. *Metrûk*⁷³⁷,
13. *Muharref*⁷³⁸,
14. *Sâbik*⁷³⁹,
15. *Lâhik*⁷⁴⁰.

3.1.4. *Ulûmü'l-hadîs*'ten Bilgi Nakli

Nüzhe'de İbnü's-Salâh'ın ismi on bir yerde geçmektedir. Kendisinden “Dimaşk'ta yaşayan, hâfız, fakîh, Takıyyüddîn Ebû Amr Osmân İbnü's-Salâh b. Abdurrahmân eş-Şehrezûrî⁷⁴¹” ve “İbnü's-Salâh⁷⁴²” diye bahsedilmektedir. Şerh olmasına rağmen konuların mümkün olan en az kelime ile işlenmesi nedeniyle *Nüzhe*'de kaynak gösterimi neredeyse yoktur. Bu yüzden eserde İbnü's-Salâh'ın ismi de oldukça sınırlı geçmiştir. Bilginin öz ve son haliyle ilgilenen İbn Hacer, ayrıntılı tartışmalara ve karşıt görüşlere de neredeyse hiç yer vermemiş, kendince doğru kabul ettiği ve tercihe şayan bulduğu görüşleri zikretmekle yetinmiştir. Nadiren karşıt görüş nakline ve görüş eleştirisine başvuran İbn Hacer, bazı eleştirilerinde isim vermek yerine tarizli göndermeler yapmayı tercih etmiştir. Bunların bazısında İbnü's-Salâh'ı kastettiği düşünüldüğünden aşağıda “tenkit” başlığı altında birkaç tanesine yer verilecektir. İbnü's-Salâh'ın isminin zikredildiği görüşlerin de bir kısmı tasdik, bir kısmı tenkit edilmiştir.

3.1.4.1. Tasvip

Burada İbnü's-Salâh'ın ismi anılsa da anılmasa da onun tasvip ve tasdik edildiğini düşündüren bazı noktalara da temas edeceğiz. Örneğin İbn Hacer, *mütevâtiri* enine boyuna

⁷³³ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 71.

⁷³⁴ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 75.

⁷³⁵ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 56.

⁷³⁶ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 81.

⁷³⁷ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 93.

⁷³⁸ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 99.

⁷³⁹ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 127.

⁷⁴⁰ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 127.

⁷⁴¹ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 30.

⁷⁴² İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 40, 75, 76 (iki kere), 82, 83, 105, 136, 150, 153.

anlatmış ve bazı noktalarda İbnü's-Salâh'tan ayrılmış olsa da mütevâtirin isnad (hadis usûlü) ilminin konusu olmadığına o da farkındadır⁷⁴³. Böylece isim vermese de İbnü's-Salâh'ın bu yöndeki görüşünü desteklemektedir.

İbnü's-Salâh'ın tasdik edildiği yerlerden biri Buhârî'nin muallak hadisleriyle ilgilidir. İbnü's-Salâh'a göre Buhârî gibi kitabına *sahih* hadisleri almayı taahhüt etmiş kişilerin eserlerinde görülen *muallak* hadislerde isnadın bir kısmı ya da tamamı farklı nedenlerle hafzedilmiştir⁷⁴⁴. Bu tarz hadislerin “dedi, rivayet etti” gibi kesinlik (cezm) bildiren ifadelerle nakledilmesi, o hadislerin kitap yazarına göre sâbit (*sahih*) olduğuna delalet eder. “Denildi ki, hikâye olundu ki” gibi kesinlik bildirmeyen (*temrîz*) sığalarla nakledilmesi ise o hadislerin sıhhati hakkında olumsuz kanaat bildirenlerin olduğuna işaret eder⁷⁴⁵. İbnü's-Salâh'ın bu konudaki görüşlerini *Mukaddime*'deki ifadelerle aynı manaya gelen farklı cümlelerle aktaran İbn Hacer, İbnü's-Salâh'ı açıktan tasdik etmektedir⁷⁴⁶.

Bir yerde İbnü's-Salâh hem tasdik edilmiş hem de onun görüşü destekleyici unsur olarak kullanılmıştır. Şöyle ki; İbn Hacer'in verdiği bilgilere göre kendisinden iki veya daha fazla kişinin rivayette bulunduğu kişi, *-meçhûl* sayılmaktan kurtulur- *mestûr* ('*ul-hâl*) veya *meçhûl*(*ü'l-hâl*) adını alır. Bu kabil ravilerin rivayetleri ne kabul edilir ne de reddedilir, bilakis sika olup olmadıkları netleşinceye kadar beklenir. İbn Hacer bunları söyledikten sonra “İbnü's-Salâh'ın gerekçesiz (müfesser olmayan) cerhler hakkında söyledikleri de buna benzerdir⁷⁴⁷” diyerek İbnü's-Salâh'ın benzer konudaki bir görüşünü hem tasdik etmiş hem de

⁷⁴³ Isnad (hadis) ilminde esas olarak hangi hadislerle amel edilip edilmeyeceğinin bilinmesi için hadisin sahih ve zayıf olanlarından, ravilerin taşıdığı sıfatlar ve hadis eda sığalarından bahsedilmektedir. *Mütevâtir*de ise ravileri, ravilerin özelliklerini ve eda sığalarını araştırmaya gerek olmaksızın kendisiyle amel etmenin vacip olması dolayısıyla isnad ilmi, haberin bu türüyle ilgilenmemektedir. İbn Hacer, sırf bu yüzden mütevâtirin şartlarını *Nuhbe*'sinde açıklamadığını, konuyu *Nüzhe*'sine havale ettiğini söylemektedir. (Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 37.) Yalnız, burada bir noktaya temas etmekte yarar vardır. *Mütevâtir* haberde ricâl ve eda sığaları açısından araştırmaya gerek yoksa da tevâtürün sağlanıp sağlanmadığının tespiti açısından araştırma yapmak gerekebilir. (Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 37 ve 39. muhakkikin notu) İbn Hacer'in bahsettiği ve çok olduğunu söylediği *mütevâtir* haberlerin tespiti için hadis ilmini bilmeye mutlaka ihtiyaç vardır. Zaten kendisi de bu tür *mütevâtir* haberleri sadece alanında uzman kişilerin tespit edebileceğini söylemektedir. (Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 36-7.) Bir haberin *mütevâtir* olduğu kesinleştikten sonra ise o haberle amel etmek derhal vacip olacağından artık ricâl tenkidine ihtiyaç kalmayacaktır. İbn Hacer'in ve başkaca âlimlerin *mütevâtir* hadislerle ilgili görüşlerini yer yer tasvip ederken çoğunlukla tenkit eden bir yaklaşım ve detaylar için bkz. M. Hayri Kırbasoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Otto Yay., 4. Baskı, Kasım-2013, s. 98 vd.

⁷⁴⁴ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 82. İbn Hacer, bu nedenlere değinmemiştir. Bazı nedenler için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 68.

⁷⁴⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 24-5. *Muallak* hadislerle ilgili diğer detaylar için bkz. *a.g.e.*, s. 67-70.

⁷⁴⁶ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 82-3.

⁷⁴⁷ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 105. Cerh ve ta'dille ilgili İbnü's-Salâh'ın görüşleri için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 106 vd. İki durum arasındaki benzerlik ilk anda anlaşılmayabilir. Konuyu şöyle açabiliriz. Genel kanaate göre iki ya da daha fazla kişinin kendisinden rivayet aktardığı ravinin zatı (şahsı) netleşmiş olsa da adalet ve cerh yönünden durumu hâlâ bilinmediği için bu tarz ravilere *meçhûl*'-*hâl* (yani cerh ve ta'dil yönünden durumu bilinmeyen) veya *mestûr* (cerh ve ta'dil yönünden durumu gizli) adı verilir. İşte bu ravi, İbn

destekleyici unsur olarak kullanmıştır. Bir yerde de henüz doğmamış kişilere (ma'dûm) ve “dileyen herkese icâzet/izin veriyorum” gibi ifadelerle kimliği belirsiz kişilere icazet vermenin hiç de hoş (uygun) olmayan bir ruhsat genişletmesi olduğunu söyleyen İbnü's-Salâh, *Nüzhe*'de açıktan tasdik edilmiştir⁷⁴⁸.

3.1.4.2. Tenkit

Nüzhe'de İbnü's-Salâh, bazen açıktan bazen ise imalı olarak tenkit edilmiştir. Açıktan tenkitlerin ilki *Mukaddime*'nin tertibiyle ilgilidir. İbn Hacer'e göre İbnü's-Salah, Eşrefiye dâru'l-hadîsinde ders verme vazifesini üstlendiği sırada imla ettiği *Mukaddime*'sinde hadis usûlü konularını tehzîb etmiş olsa da biraz biraz [yaklaşık dört yılda (630-634)] yazdırmasından dolayı eserin tertibi mütenâsip olmamıştır⁷⁴⁹. Tertip ve tehzîb açısından İbnü's-Salâh'a yönelik bu eleştiri ve tahlili ilk bölümde ele alındığı için burada sadece eleştiriye işaret edilmekle yetinilmiştir.

Muhtelifü'l-hadîs bahsinde İbn Hacer, İbnü's-Salâh'ın bir örneğini ve yorumlarını, onun ismini de anarak aynen aktarmış, onun te'vîlini tam olarak benimsemediğini ifade etmek için “onun tevilinden daha güzelini kendisinin yapacağını” ifade etmiştir⁷⁵⁰. *Mukaddime*'de örnek olarak işlenen iki hadisten birinde hastalıkların bulaşması ve uğursuzluk diye bir şeyin olmadığından bahsedilmiş⁷⁵¹, diğerinde ise “aslandan kaçır gibi cüzzamlıdan kaçılması⁷⁵²,” emredilerek cüzzam hastalığının bulaşma riskinin bulunduğu ima edilmiştir. Birinde “bulaşma riski” inkâr edilirken diğerinde bulaşmanın mümkün olduğunun ima edilmesi İslam âlimleri tarafından çelişki olarak değerlendirilmiş, bu çelişkiyi gidermek için bazı yorumlar yapılmıştır. İbnü's-Salâh'a göre hastalığın kendisinde bulaşma özelliği yoktur. Nitekim hasta insanlarla bir araya gelen herkes hasta olmamaktadır. Temas halinde Allâh, bulaşmayı o anda

Hacer'in görüşündeki ravidir. Nedeni açıklanmayan bir cerhle cerh edilen ravilerin de -gerekçesiz cerhlerin geçersiz olduğu genel kabul gören bir yaklaşım olduğu için- hâlâ *meçhûl*'-l-hâl ve *mestûr* olmayı sürdürdüğü kabul edilebilir. Bu ravi, İbnü's-Salâh'ın bahsettiği ravidir. Durumlar aynı olmasa da benzerlikleri dolayısıyla aralarında ilişki kurulmuştur. Krş. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 105; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 106 vd.

⁷⁴⁸ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 136. Daha detaylı bir karşılaştırma için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 154 vd; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 135-6.

⁷⁴⁹ İbnü's-Salâh bu eseri hazırlarken Hatîb'in birçok eserine özel ihtimam göstermiş, onun eserlerinde dağılmış halde bulunan konuları bir araya toplamıştır. Bununla yetinmemiş, başka birçok eseri daha tarayarak dağınık halde bulunan hadis usûlü bilgilerini *Mukaddime*'sinde bir araya getirmiştir. Bu özellikleri dolayısıyla nice insan, *Mukaddime*'ye yoğun ilgi göstermiş, onun yolundan yürümüştür. Bu ilgi o raddeye varmıştır ki *Mukaddime*'yi kaç kişinin nazma çektiği, kaç kişinin özetlediği (muhtasar yazdığı), kaç kişinin onun eksiklerini tamamladığı (müstedrek yazdığı), kaç kişinin ona itiraz ettiği ve kaç kişinin onu savunduğu sayılamamıştır. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 30.

⁷⁵⁰ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 76.

⁷⁵¹ el-Buhârî, “Tıb” 44(7/135); Müslim, “Selâm”, 102(4/1743); Ahmed, *Müsned*, 3/128.

⁷⁵² el-Buhârî, “Tıb” 19(7/126, *muallak* olarak); Ahmed, *Müsned*, 15/449.

(dilediği kullarda) yaratmaktadır.⁷⁵³ Netice itibariyle İbnü's-Salâh'a göre hastalık kendiliğinden değil Allâh'ın izni ve yaratmasıyla bulaşmaktadır. İbn Hacer'e göre ise İbnü's-Salâh'ın bulaşıcılığı kabule varan ifadelerinin aksine Hz. Peygamber'in (a.s.) bulaşıcılık diye bir şeyin olmadığına dâir hükmü tüm kapsayıcılığıyla devam etmektedir. Nitekim Allâh Rasûlünün (a.s.) "hiçbir şey diğer bir şeye bulaşmaz"⁷⁵⁴ hadisi sahihtir/doğrudur. Bu hususu teyit eden başka bir rivayete göre uyuz bir devenin diğer develerle birlikte olmayı sürdürmesi halinde öbür develerin de uyuz olmasını delil göstererek Hz. Peygambere (a.s) bu hususta fikir soran birine Rasûlüllâh (a.s.), "o halde ilk deveye (uyuz hastalığını) kim bulaştırdı" diye sorarak bulaşmanın varlığını reddetmiştir⁷⁵⁵. Sonuç itibariyle İbn Hacer'e göre en doğru yorum, ilk deveyi bulaşma yoluyla değil de ilk olarak uyuz hastalığına müptela eden Allâh'ın (c.c.) diğer develeri de -bulaşma sonucu değil- teker teker birbirinden bağımsız olarak uyuz etmiş olmasıdır. "Madem her deve kendi başına hasta oldu ve bulaşma diye bir şey yoksa Peygamberin (a.s.) hastalıktan korunmak kastıyla⁷⁵⁶ aslandan kaçır gibi cüzzam hastalarından kaçmayı emretmesinin ne manası vardır" diye gelmesi muhtemel bir soruya İbn Hacer şöyle cevap vermiştir: Kaçma emri, ilk hasta olan kişiyle temas edenlerin (hastalığın bulaşıcı özelliği nedeniyle değil de) Allah tarafından ilkten hasta edildiklerini anlayamayıp bulaşma sonucu hasta olduklarını sanmaları ve bulaşma diye bir şeyin varlığına inanmalarının önüne geçmek için bu emir verilmiştir⁷⁵⁷. Sonuç itibariyle Allâh'ın yaratmasıyla bile olsa bulaşmanın varlığını kabul eden İbnü's-Salâh'ın aksine İbn Hacer, bulaşmayı tamamen reddetmektedir.

İbnü's-Salâh, *mütevâtir* haberin neredeyse bulunamayacak kadar az olduğunu, ismi verilmeyen bazı âlimler ise *mütevâtirin* hiç bulunmadığını söylemiştir. İbn Hacer'e göre bu tür iddiaları ortaya atan İbnü's-Salâh ve diğerleri, hadislerin tariklerinin ne kadar çok olduğunu görememeleri, normal şartlarda ravilerin kasten yalan üzere antlaşmalarını ve tesadüfen yalanda birleşmelerini imkânsız kılan özelliklerini ve hallerini bilememeleri nedeniyle böyle düşünmektedirler⁷⁵⁸.

⁷⁵³ Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 284-5; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 76.

⁷⁵⁴ Tirmizî, "Kader", 2143; Ahmed, *Müsned*, 4186.

⁷⁵⁵ el-Buhârî, "Bâbu lâ sakar" 5717.

⁷⁵⁶ Peygamberin cüzzamlılardan kaçma emri, onları tahkir etmek ya da toplumdan dışlamak için değil diğer insanları o hastalıktan korumak içindir.

⁷⁵⁷ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 77-8.

⁷⁵⁸ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 40-1. *Mütevâtir* bahsinin tamamı için Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 267-9; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 32-41

Bir başka yerde İbnü's-Salâh'ın “*i'tibâr, mütâbi*” ve *şâhid* hadisleri tanıma” diye bir başlık atması İbn Hacer tarafından eleştirilmiş, böyle başlık atmakla *i'tibâr*ın da *mütâbi* ve *şâhid* gibi bir hadis türü olduğunu düşündürdüğü söylenmiştir. Hâlbuki *i'tibâr*, bir hadis türü değil *mütâbi* ve *şâhid* hadisleri bulmak için yapılan araştırmanın adıdır⁷⁵⁹.

Bu tür açıktan tenkitler yanında İbnü's-Salâh'a yönelik imalı tenkitler de bulunmaktadır. Örneğin İbnü's-Salâh'a göre tedlîs hükmü verebilmek için *muâsaret* yeterlidir⁷⁶⁰. İbn Hacer ise *muâsaretle* beraber *likaya* da itibar edilmesi gerektiğini düşünmektedir. İbn Hacer bu söylediğini pekiştirmek için bir de örnek vermiştir. Buna göre İslam âlimleri *muhadram* ravilerin Allâh Rasûlü'ne izafe ederek rivayet ettikleri hadislerin *müdelles* değil de *mürsel* olduğunda ittifak etmişlerdir. Eğer tedlîste yalnızca *muâsaret* yeterli olsaydı *muhadram* ravilerin bu tarz rivayetlerinin *müdelles* sayılması gerekirdi. Ayrıca İbn Hacer'e göre güvenilir başka âlimler de tedlîste *likânın* şart olduğunu söylemektedir⁷⁶¹. Burada İbn Hacer, İbnü's-Salâh'ın ismini açıktan zikretmemiş olsa da onun tercih ettiği bir görüşün yanlış olduğunu vurgulamıştır.

Gizli (imalı) tenkitin bir başka örneği, *mu'an'an* hadislerle ilgilidir. İbnü's-Salâh'a göre *mu'an'an* hadisin semâ'ya hamledilip *muttasıl* sayılması için *muâsaretle* beraber *likâ* da şarttır. İbn Hacer'e göre ise karşılaşıp karşılaşmadıkları (*likâ*) bilinmese bile ravilerin aynı zaman diliminde yaşamış olmaları (*muâsaret*) hadisin *muttasıl* sayılması için yeterlidir. *Muâsareti* yeterli görmeyip (İbnü's-Salâh gibi) *likâyı* da şart koşanlar, Buhârî ve Ali b. el-Medîni gibi münekkit âlimlere tabi olarak böyle yapmış olmalıdırlar.

Bir başka yerde de İbn Hacer, *şaz* ve *münker* hadisi ayrı ayrı işledikten sonra muhtemelen İbnü's-Salâh'ı kastederek *münker* ve *şâz* hadisin aynı şey olduğunu söyleyenlerin gâfil olduğunu söylemiştir⁷⁶². İbnü's-Salâh'tan önce de *şaz* ile *münker*in aynı olduğunu ima eden görüşler varsa⁷⁶³ da bu görüş çoğunlukla İbnü's-Salâh'a nispet edilmektedir.

⁷⁵⁹ Krş. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 82; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 75. Konumuzla yakından ilişkili başka bir örneği burada zikretmek istiyoruz. İbn Hacer'e göre bir ravi hiç ta'dîl edilmemiş sadece cerh edilmişse ve cerh eden âlim, ehil biriyse sebebi açıklanmamış olsa bile cerh kabul edilir. İbn Hacer'e göre İbnü's-Salâh, böyle durumlarda tevakkuf etmenin uygun olacağı görüşüne meyletmıştır. (Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 150.) Yaptığımız incelemeye göre İbnü's-Salâh, “tevakkuf” kelimesini kullanmamış olsa da ifadelerinden böyle bir görüşe meylettiği anlaşılabilmektedir. (Krş. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 106 vd.) Sonuçta ise İbn Hacer, böyle söyleyerek İbnü's-Salâh'ın görüşünün kendi görüşüyle bağdaşmadığını vurgulamak istemiştir.

⁷⁶⁰ Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 73 vd. *Muâsaret*: aynı zaman diliminde yaşamış olmak, demektir.

⁷⁶¹ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 87.

⁷⁶² İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 72. İbnü's-Salâh'ın *münker* ve *şaz* hadisi eşdeğer kabul ettiği bilinmektedir. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 80.

⁷⁶³ Örneğin bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 141. Burada *şaz* hadisin, bilinmeyen/tanınmayan *münker* hadis olduğu ifade edilmektedir. “الحديث الشاذ الحديث المنكر الذي لا يعرف”

Nüzhe ile yapılan karşılaştırma sonucu edindiğimiz bazı kanaatler şöyledir: İbnü's-Salâh konuları işlerken detaycı bir yaklaşım sergilemiş, ana konular yanında tali konulara, farklı görüşler ve tartışmalara da yer vermiş, ayrıca görüşleri salt nakletmekle kalmamış; tenkit, tasvip, tercih ve te'vîl gibi yollara da başvurmuştur. İbn Hacer ise bazı konular hariç çoğu konuyu çok kısa ele almış, dolayısıyla tali konulara çok az yer vermiş, farklı ve karşıt görüşlere ise neredeyse hiç değinmemiştir. Buna mukabil İslam âlimlerince tercih edilen veya kendi tercih ettiği görüşleri vermekle yetinmiştir⁷⁶⁴. Ayrıca İbnü's-Salâh her bir konuyu imkân nispetinde örneklendirmiş hatta bazı konuları sadece örnekle açıklamışken⁷⁶⁵ İbn Hacer, İbnü's-Salâh'ın aksine çok az örnek kullanmıştır.

Kanaatimize göre konuların belli bir nizam ve tertibe göre sıralanması açısından İbn Hacer, İbnü's-Salâh'a nazaran daha öndedir. Tertip sistemi açısından aralarında görülen fark dolayısıyla *Mukaddime* ve *Nüzhe*'de konuların sıralanışı, içerikleri ve ele alınış tarzları epey farklı olmuştur. Örneğin makbul ve merdûd raviler konusu, *Mukaddime*'de fazlaca dağıtılmışken⁷⁶⁶ *Nüzhe*'de daha derli toplu bir halde ele alınmıştır⁷⁶⁷. Yine bu konu, *Mukaddime*'de bir ravide olması gereken özellikler merkeze alınıp değerlendirilmişken *Nüzhe*'de *metâin-i aşere* esas alınarak incelenmiştir⁷⁶⁸. Ayrıca İbn Hacer, İbnü's-Salâh'ın kullanmadığı bazı terimler ilave etmiş, bu terimler zamanımıza değin kabul edilerek gelmiştir.

İbnü's-Salâh, sadece on yerde tam isnad kullanmış, birçok görüşü sadece sahiplerine veya kaynağına nispet ederek –eksik isnadla- nakletmiş, hatırı sayılır sayıda bilgiyi ise hiçbir isim ve kaynak zikretmeden işlemiştir. İbn Hacer'e gelince o, ancak birkaç bilgiyi sahibine nispet etmiş, eserin tamamına yakın bir kısmında isnadın hiçbir türünü (tam ve eksik) kullanmamıştır.

Mukaddime, yalın bir dille ve herkesin anlayabileceği tarzda yazılmıştır. *Nüzhe* ise şerh olmasına rağmen muhtasar bir özellik arz etmiş, bu özelliği dolayısıyla bazen birkaç

⁷⁶⁴ İbn Hacer, kendisi de konuların birçoğunu çok kısa ve özet halinde sunduğu ve çok az örnek verdiği için meseleleri tam kavramak isteyenlerin genişçe yazılmış eserlere yönelmesi gerektiğini söylemektedir. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 161.

⁷⁶⁵ Maklûb hadiste olduğu gibi. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 101.

⁷⁶⁶ Rivayeti ittifakla kabul edilen ravilerin özelliklerinden çok özet olarak bahsedip bazılarına ima yollu işaret edildikten sonra konu 15 madde halinde detaylandırılmıştır. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 104-127.

⁷⁶⁷ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 88 vd.

⁷⁶⁸ Krş. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 88 vd; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 104 vd. Bu durumun doğal bir uzantısı olarak *Nüzhe*'de mümkün olduğunca önce makbul haberleri ele alınmış (Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 47-87.), merdûd haberlere sadece değinilmesi gerektiği oranda değinilmiş, en son merdûd haberler bahsine geçilmiştir. (Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 88 vd.) Yine İbn Hacer, İbnü's-Salâh'tan farklı olarak bazı hadis nev'lerini “*muhâlefet*” ana başlığı altında toplamıştır. Mesela *Müdrac*, *maklûb*, *muzdarib* ve *musahhaf* hadis türleri ile isnada yapılan ravi ilaveleri, “bir ravinin diğer ravilere muhalefeti” ana başlığı altında toplanmıştır. (Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 95-9.)

cümle ile anlatılabilecek bilgiler birkaç kelime ile anlatılmıştır. Zamirlerin sıkça kullanıldığı eserde bazı cümlelerin doğru anlaşılması için ya şerhlere başvurmak ya da bir müddet düşünmek gerekmiştir.

3.2. *Tedrîb ve Ulûmü'l-hadîs*

Süyûtî, hicrî 849'da dünyaya gelmiş olup⁷⁶⁹ hicrî 911/1505'de vefat etmiştir. Birçok ilim dalında eserler vermiş⁷⁷⁰, hadis ve hadis usûlü ile de yakından ilgilenmiştir⁷⁷¹. Hadis usûlüne dâir kaleme aldığı en kıymetli eserin *Tedrîbü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî* olduğu belirtilmiştir⁷⁷². *Tedrîb*, *Mukaddime*'nin tanınmış muhtasarlarından *et-Takrîb* ve *t-teysîr*'in şerhidir. *Tedrîb*'in önsözünde sarf ve nahiv gibi alet ilimlerinde kendisini yetiştirmeden kendini hadisçi sanan, işin erbabı olan-olmayan herkesten hadis alan, bir muhaddisin sahip olması gereken bilgilere/ilimlere yönünü dönmeyen insanlar (taşıdıkları şeyin kıymetini idrak edemeyen) kitap yüklü eşeklere benzetilmiştir. Süyûtî'ye göre bu kabil insanlar gülünç duruma düşmekten ve alay konusu olmaktan kurtulamayacaklardır⁷⁷³. Bu gibi insanlar yüzünden ne yazık ki hadise, hadis ilmine ve gerçek hadisçilere de olumsuz eleştiriler yapılmaktadır. Bu ifadeleriyle kendisini *Tedrîb*'i yazmaya iten saiklere temas eden Süyûtî, yukarıda bahsi geçen ilimlerin her birine dâir eser kaleme alacak kadar kendisini geliştirdiğini, uzunca bir süre hadis usûlüne dâir kıymetli bilgiler derlediğini, nihayet özellikle yeni yetişen hadis talebelerine rehberlik yapmak amacıyla *Tedrîb*'i kaleme aldığını veciz bir şekilde ifade etmiştir⁷⁷⁴. Süyûtî *Tedrîb*'te *Takrîb* etrafında dönen münakaşaları değerlendirileceğini, *Takrîb*'i gereğince şerh edeceğini, *Takrîb*'i *Mukaddime* ile kıyaslayıp Nevevî'nin atladığı ya da eklediği bilgileri inceleyeceğini⁷⁷⁵ ve *Mukaddime* de dâhil bütün hadis usûlü eserlerini bir nevi şerh edeceğini söylemiştir⁷⁷⁶.

⁷⁶⁹ Süyûtî, Celâleddin Ebu'l-Fadl Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tedrîbü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Dr. Ahmed Ömer Hâşim, tahrîç: Ahmed İnâyet, Dâru'l-kütübi'l-arabî, 2006/1427-Beyrût-Lübnân, s. 6. (Muhakkikin girişi) Not: *Tedrîb*'in bu baskısından yapılan alıntılarda cilt numarası kullanılmamıştır. Zaten *Tedrîb*'in bu baskısı bir ciltten ibarettir. Cilt numaralı alıntılar, Avvâme baskısından yapılmıştır. Avvâme baskısı beş cilttir.

⁷⁷⁰ Tefsîr, hadis, fıkıh, usûl-i fıkıh, sarf ve nahiv gibi birçok ilim dalında çokça eser verdiğini bizzat kendisi ifade etmektedir. Bkz. Süyûtî, *Tedrîb*, c. II, s. 7.

⁷⁷¹ Süyûtî, hayatı, eserleri ve fikirleri hakkında bilgi için bkz., Halit Özkan vd. "Süyûtî" *DİA*, 2006, c. XXXVIII, s. 188-204.

⁷⁷² Süyûtî, *Tedrîb*, s. 12. (Muhakkikin önsözü)

⁷⁷³ Süyûtî, *Tedrîb*, c. II, s. 6 vd.

⁷⁷⁴ Süyûtî, *Tedrîb*, c. II, s. 6 vd.

⁷⁷⁵ Süyûtî, *Tedrîb*, c. II, s. 6-7.

⁷⁷⁶ Süyûtî, *Tedrîb*, c. II, s. 8-9.

Burada *Mukaddime*'den *Tedrîb*'e uzanan tarihî yolculuğa ve *Tedrîb*'in tercih edilme nedenine ilişkin çok kısa bir açıklama yapmak faydalı olacaktır. Şöyle ki; İbnü's-Salâh geçmiş âlimlerin miras bıraktığı ilmî birikimi kendi aklı ve tecrübesi ile yoğurmuş ve *Mukaddime*'yi kaleme almıştır. *Mukaddime*'nin detaylı bir kitap olması nedeniyle talebenin anlama, kavrama ve ezberlemede yaşadığı sıkıntıları göz önüne alan Nevevî, giderek unutulacağından endişe ettiği *Mukaddime*'yi ihtisar etmiştir. Bunun için ilk anda talebeye lazım olmayacağını düşündüğü detay bilgileri hafızdan silerek ve nadiren ilave bilgiler ekleyerek önce *İrşâd*'ı sonra *Takrîb*'i kaleme almıştır, böylece *Mukaddime*'yi talebenin rahatlıkla ezberleyebileceği bir kıvama getirmiştir. *Takrîb*'in henüz şerh edilmemiş olmasını, kendisi için bekletilen bir ihsan olarak gören Süyûtî, *Takrîb*'i şerh etmiştir. *Mukaddime*'nin muhtasarlari arasında en çok ilgiyi Nevevî'nin *Takrîb*'i, *Takrîb*'in şerhleri arasında ise en çok ilgiyi Süyûtî'nin *Tedrîb*'i görmüştür⁷⁷⁷. Tüm bunlar, *Tedrîb*'in *Mukaddime* ile olan ilişkisini ortaya koymakta ve *Tedrîb*'in konumuzla ilgili olarak seçilme nedenini izah etmektedir.

Burada Süyûtî'nin *Tedrîb*'i kaleme alırken *Mukaddime* ve *Takrîb*'e nasıl yaklaştığını ve eserin yazımında nasıl bir metot takip ettiğini anlamak adına kısa bir tahlil yapmak yerinde olacaktır.

3.2.1. Süyûtî'nin *Tedrîb*'te Takip Ettiği Metot

Süyûtî'nin eserinde takip ettiği metot özetle şöyledir: *Tedrîb*'de Nevevî'nin İbnü's-Salâh'ın ibarelerine yaptığı müdahaleler ve değişiklikler çoğunlukla haber verilmekte ve değerlendirilmektedir. Mesela *sahih*in tanımında İbnü's-Salâh'ın kullandığı “el-müsned” lafzı, Nevevî tarafından “ما اتصل بـisnâdı muttasıl olan” diye değiştirilmiştir. Süyûtî'ye göre Nevevî yaptığı bu değişiklikle *Mukaddime*'deki “el-müsned” kelimesinin terim anlamda değil, “isnadı muttasıl olan hadisler” (kısaca *muttasıl*) anlamında kullanıldığını anlatmak istemiştir⁷⁷⁸. Yine mesela İbnü's-Salâh, “bir isnad veya bir hadisin” mutlak olarak “en *sahih*” olduğuna hükmedilemeyeceğini söylemişken⁷⁷⁹ Nevevî İbnü's-Salâh'ın ibaresini kısaltarak

⁷⁷⁷ Kandemir, “*Mukaddimetü İbni's-Salâh*”, c. XXXI s. 122.; Aslan, “*Mukaddimetü İbni's-Salâh*”, s. 2465.

⁷⁷⁸ Süyûtî, *Tedrîb* c. II, s. 132-3; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 11. İtr'a (ve bize) göre ise Nevevî'nin yaptığı şey tefsir değil tağyirdir. İbnü's-Salâh'ın ibaresinde yanlış olan kelime doğrusuyla değiştirilmiştir. Zira *müsned* denilince sadece *merfû'* hadislerin *sahih* tanımına gireceği anlaşılmaktadır. Hâlbuki *mevkûf* ve *maktû'* haberler için de *sahih* hükmü verilebilmektedir. Bu hususu göz önünde bulunduran başka âlimler de İbnü's-Salâh'ın ibaresini değiştirmiştir. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 11, dipnot 1.

⁷⁷⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 15 vd.

(*iktisâr*⁷⁸⁰ ile) metinden hadis kelimesini çıkarmış, yalnızca “isnadlar” için en sahih hükmünün verilemeyeceğini söylemiştir. Süyûtî’ye göre Nevevî, Alâî’den nakledilen bir söze dayanarak böyle bir şey yapmış olmalıdır. Alâî’ye göre bir isnadın en sahih olduğu söylendiğinde o isnadla gelen bütün haberlerin de en sahih olduğu düşünülmemelidir. Nitekim hadis imamları “en sahih isnad” demişlerse de “en sahih hadis” dememişlerdir⁷⁸¹.

Süyûtî İbnü’s-Salâh’ın değinmediği, Nevevî’nin ilave ettiği bilgileri çoğunlukla haber vermektedir. Mesela Buhârî ve Müslim’den hangisinin *Sahîh*’inin diğerinden daha üstün olduğu bahsinde⁷⁸² Nevevî tarafından İbnü’s-Salâh’ın değinmediği bir bilgi aktarılmış, *Sahîh-i Müslim*’in *Sahîh-i Buhârî*’ye nazaran “hadislerin tarihlerini bir noktada toplama” hususunda üstün olduğu söylenmiştir⁷⁸³. Yapılan ilavenin haber verilmediği de olmaktadır⁷⁸⁴.

Süyûtî, *Mukaddime*’de geçtiği halde *Takrîb*’e alınmayan bazı bilgileri hatırlatmaktadır. Örneğin Buhârî ve Müslim’in *Sahîh*’lerinin *Kur’ân*’dan sonra en sahih kitap olduğu söylendikten sonra Şâfiî’ye nispet edilen ve bu kanaati bozabilecek nitelikte bir söz ve o söze yönelik te’vîl⁷⁸⁵, Nevevî tarafından *Takrîb*’e alınmamıştır. Süyûtî *Mukaddime*’de böyle bir bilginin de geçtiğini hatırlatmaktadır⁷⁸⁶.

Mukaddime’de herhangi bir kaynağa dayandırılmayan bazı bilgiler Süyûtî tarafından kaynaklandırılmıştır. Örneğin Süyûtî’ye göre hadisleri *sahîh*, *hasen* ve *zayıf* diye üçe taksim eden İbnü’s-Salâh, bu taksim şeklini Hattâbî’den almıştır⁷⁸⁷. Hattâbî, hadisleri *sahîh*, *hasen* ve *sakîm* diye üçe taksim etmektedir⁷⁸⁸.

Takrîb şerh edilirken *Mukaddime* de şerh edilmiş, bu kabilden olmak üzere *Mukaddime*’de nedeni açıklanmayan bazı yargılar açıklanmıştır. Mesela *Mukaddime*’de *Sahîh-i Buhârî*’nin *Sahîh-i Müslim*’den daha faydalı olma nedeni açıklanmamıştır. Süyûtî

⁷⁸⁰ *İktisâr*: bir konuyu ya da kitabı kısaltırken cümleleri daha kısa kullanma ve fazlalıkları atma yanında ana konularda da kısaltmaya gitmek demektir. *İhtisar* ise kitabı ya da meseleyi kısaltırken ana noktalardan hiç birini atlamadan daha kısa cümlelerle konuyu aktarmak demektir. Bkz. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 131 ve 141; Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 149-150.

⁷⁸¹ Süyûtî, *Tedrib* c. II, s. 207-8.

⁷⁸² İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 18-9.

⁷⁸³ Süyûtî, *Tedrib* c. II, s. 313. Konuya dair başka örnekler de bulmak mümkündür. Mesela bkz. Süyûtî, *Tedrib* c. II, 371, c. III, s. 471, 475, c. VI, s. 107, 415, 475, c. V, s. 150, 217, 472.

⁷⁸⁴ Süyûtî, *Tedrib* c. V, s. 234 ve dipnot 1.

⁷⁸⁵ Şâfiî, “yeryüzünde ilim (hadis) hakkında Mâlik (b. Enes)’in kitabından daha doğru/sahih bir kitap bilmiyorum” demiştir. İbnü’s-Salâh, bu sözün *Sahîhayn* telif edilmeden önce söylendiğini, dolayısıyla bunun kendi kanaatine zarar vermeyeceğini ifade etmiştir. Bkz. İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 18.

⁷⁸⁶ Süyûtî, *Tedrib* c. II, s. 287-9. Başka örnekler için bkz. Süyûtî, *Tedrib*, c. III, s. 11, 16, 17, c. IV, s. 145, 206.

⁷⁸⁷ Bkz. Süyûtî, *Tedrib* c. II, s. 125 ve 128.

⁷⁸⁸ Bkz. Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed, (ö. 388) *Meâlimü’s-Sünen*, nşr. el-Matbaatü’l-ilmîyye, Birinci Baskı, Halep-1932, I-IV, c. I, s. 6. İbnü’s-Salâh, Hattâbî’nin “*sakîm*” dediğine “*zayıf*” demeyi tercih etmiştir. Bkz. İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 11. *Sakîm* kelimesi *zayıf* ile aynı manayı ifade etmek üzere kullanılabilir.

buraya “fikhî çıkarımlar ve hükmî incelikler barındırma yönüyle daha faydalı olduğu” şerhini düşmüştür⁷⁸⁹.

Süyûtî, bazen İbnü’s-Salâh’ın belirttiği nedenlere ek nedenler belirtmiştir. *Haber-i vâhid*ler hakkında verilen “sahihtir” veya “sahih değildir” hükümlerinin kesinlik ifade etmeme nedeninin izahında kullanılan gerekçeler burada örnek olarak zikredilebilir⁷⁹⁰. İbnü’s-Salâh’a göre sıhhat hükmünün kesinlik ifade etmeme nedeni, sahih hadislerin içinde tek bir sika tarafından rivayet olunan hadislerin de bulunmasıdır. Zira bu tür hadislerin kabulünde ümmetin icmâ’sı yoktur⁷⁹¹. Süyûtî’ye göre ise *haber-i vâhid*lere verilen sıhhat hükmünün ilim ifade etmemesinin nedeni sikanın da hata yapma ve unutma ihtimalinin her zaman var olmasıdır⁷⁹². Yine bir hadise “sahih değildir” denildiğinde bunun, “o hadisin kesinlikle yalan olduğu” anlamına gelmeyeceğini söyleyen İbnü’s-Salâh’ın gerekçesi, o haberin haddi zatında doğru olma olasılığının bulunmasıdır⁷⁹³. Süyûtî’ye göre ise bir habere kesin yalan yaftasının vurulamamasının dayanağı, yalancının da bazen doğru söyleyebilmesi ve çok hatası olanın bazen hatasız nakil yapabilmesidir⁷⁹⁴.

3.2.2. *Ulûmü’l-hadîs’ten Bilgi Nakli*

Buraya kadar aktardıklarımızla Süyûtî’nin *Tedrîb*’deki metoduna ve *Mukaddime* ile ilişkisine dair ön bilgi vermiş olduk. Bundan sonra Süyûtî’nin İbnü’s-Salâh’tan ne kadar ve nasıl etkilendiğine dair bir fikir edinmek için onun İbnü’s-Salâh’ın görüşlerine nasıl yaklaştığını tespitte çalışacağız.

3.2.2.1. *Tasvip*

Süyûtî’nin İbnü’s-Salâh’ı açıktan tasvip ettiği yerlerin sayısı oldukça azdır. İbnü’s-Salâh’tan aktarılan, ne Süyûtî ne de başkası tarafından eleştirildiğine dâir bilgi olmayan ve aksi istikamette bir kanaat benimsenmeyen görüşlerin, açıktan değilse bile dolaylı yoldan tasvip edildiğini söyleyebiliriz⁷⁹⁵. Açıktan tasvibe bir örnek vermek gerekirse hem İbnü’s-

⁷⁸⁹ Süyûtî, *Tedrîb* c. II, s. 289; İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 19. *Mu’dal* bahsinde kelimenin etimolojisi ile ilgili Süyûtî’nin şerh babında ilave ettiği bilgi için bkz. Süyûtî, *Tedrîb* c. III, s. 191.

⁷⁹⁰ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 13-4; Süyûtî, *Tedrîb*, c. II, s. 193 vd.

⁷⁹¹ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 14. Kabulünde icmâ’ edilmeyen hadisler ise ilim ifade etmez. Böyle olunca bu hadislerin sıhhat hükmü kesinlik değil, zan ifade eder.

⁷⁹² Süyûtî, *Tedrîb*, c. II, s. 193 vd. Raviler, kasten olmasa bile unutarak ya da hata ile yanlış yapabilirler. Bu yüzden *haber-i vâhid*ler, zan ifade eder.

⁷⁹³ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 14.

⁷⁹⁴ Süyûtî, *Tedrîb* c. II, s. 202; İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 14.

⁷⁹⁵ Bazı örnekler için bkz. Süyûtî, *Tedrîb*, c. III, s. 81 vd. (*zayıf*); s. 89 vd. (*müsned*); s. 93-4. (*muttasıl*); s. 95-6 (*merfû*). Buralarda herhangi bir tenkit ya da tasvip yoktur. Bu durum, dolaylı yoldan tasvip olarak

Salâh hem de Süyûtî'ye göre hadis alabilme (*tahammül*) yaşını belli bir yaşla sınırlamak doğru olmaz. Zira her ravinin hali, keyfiyeti ve kabiliyeti kendine hastır. Zekâsı ve kavrayışı yerinde olduktan sonra beş-altı yaşında birinin hadis meclislerine katılmasında bir mahzur yoktur. Kabiliyeti yetersiz olan birinin ise otuz, kırk veya yetmiş yaşında olması, onu hadis alım ve aktarımına ehil yapmaz⁷⁹⁶. Yine hem İbnü's-Salâh hem de Süyûtî'ye göre *haber-i vâhid*ler ilim değil zan ifade ederler. Süyûtî, *haber-i vâhid*lerin ilim ifade etme meselesini bir kişinin haberinin kabul edilip edilmeyeceği meselesi ile ilişkilendirmiş, uzun uzadıya tartışmıştır⁷⁹⁷. Bu ve benzeri yerlerde İbnü's-Salâh'ın adının ve görüşlerinin zikredilmesi ve aksine bir şey söylenmemesi, onun tasdik edildiğini gösterir.

Böyle açıktan tasvibin yanında gizli tasvipler de vardır. Hadis kitaplarının istinsahı esnasında bir ya da birkaç kelimenin yazımının unutulmuş olduğunun tespit edilmesi halinde takip edilecek usûle ilişkin detaylar burada örnek olarak zikredilebilir. Böyle bir durumda İbnü's-Salâh'ın belirttiğine göre kitabın kenarına eğik bir çizgi ile not çıkarılır. Bazı âlimler not çıkılırken yazımı unutilan kelime ile birlikte notun çıkıldığı yerdeki kelimenin de yazılmasının uygun olacağını düşünmüşlerdir. İbnü's-Salâh'a göre bu son söylenen doğru değildir. Çünkü bazen bazı kelimeler kitabın aslında da iki veya daha fazla tekrar edebilmektedir. Metindeki kelimenin notta da yazılı olduğunu görenler o kelimenin iki kere yazılması gerektiği halde asıl kitaptan düştüğünü sanabilirler⁷⁹⁸. Süyûtî de İbnü's-Salâh'ın bu konudaki endişesini –onun adını vermeden– benzer kelimelerle tekrar ederek onu tasvip ettiğini göstermiştir⁷⁹⁹. Yine mesela İbnü's-Salâh ve Süyûtî, “en sahih isnad” kavramının mutlak olarak kullanımına yaklaşık aynı ifadelerle karşı çıkmışlardır⁸⁰⁰. İsmi geçmemiş olsa

değerlendirilebilir. Zira katılmadığı noktalarda bizzat kendisinin itiraz etmesine ya da yapılan bir itirazı aktarmasına bir engel yoktur. Bunu yapmamış olması, onayladığına işaret sayılmaya müsaittir.

⁷⁹⁶ Detaylı bilgi için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 128 vd.; Süyûtî, *Tedrîb*, c. IV, s. 206 vd.

⁷⁹⁷ Süyûtî, *Tedrîb* c. II, s. 169-193 ve 193-202. Bir kaç örnek daha vermek gerekirse Süyûtî, *nâzil* isnadın tercihe daha şayan olduğunu söyleyenlerin görüşlerine İbnü's-Salâh'ın ismini verip onun bu konudaki görüşünü aktararak karşı çıkmıştır. (Bkz. Süyûtî, *Tedrîb*, c. IV, s. 616.) Yine hadis ilminin çeşitlerinin sayılamayacak kadar çok olduğu hususunda Süyûtî ile İbnü's-Salâh aynı düşünmektedir. (Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 11; Süyûtî, *Tedrîb*, c. II, s. 84-5.) İbnü's-Salâh'ın saydığı nev' sayısını artıranlar için bkz. Süyûtî, *Tedrîb*, c. II, s. 85 vd. Tasvip ile ilgili başka bir örnek için bkz. Süyûtî, *Tedrîb*, c. IV, s. 617.

⁷⁹⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 194.

⁷⁹⁹ Süyûtî, *Tedrîb*, c. IV, s. 391.

⁸⁰⁰ Bu zatlara göre sahihlik derecelerinin farklılığı, isnadların sıhhat şartlarını taşıma düzeyleriyle doğrudan ilgilidir. Bir isnaddaki bütün ravilerin en üst düzey kabul derecesine sahip olması ender görülen bir durumdur. Esasında her âlim, kendi kanaatine göre en güçlü olan isnadı seçmiştir. Bazıları daha iyi tanıma ve araştırma imkânına sahip olduğu için kendi memleketinden olan ravileri tercih etmiştir. Varılan nihai noktada herhangi bir isnada “en sahih” hükmü verenler birbirleriyle çelişmişlerdir. Çalışmalarının en önemli nedeni, detaylı ve tam bir araştırma yapmamış olmalarıdır. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 15-6; Süyûtî, *Tedrîb*, c. II, s. 204 vd. Sadece kendi yöresindeki ravileri çok iyi bilen ve o yöredeki isnadlardan birine “en sahih isnad” nitelemesini yapan kişi,

da kullanılan kelimelerin birçoğunun *Mukaddime*'dekilerle aynı, bir kısmının ise benzer olması, Süyûtî'nin bu konuda İbnü's-Salâh'tan etkilendiğini ve onu tasvip ettiğini düşündürmektedir.

3.2.2.2. Tenkit

Nakilci kimliği ön planda olan Süyûtî, tenkitlerde de çoğunlukla önceki âlimlerin görüşlerinden istifade etmiştir. İbnü's-Salâh'a yönelik eleştirilerde Irâkî'nin ayrı bir konumu vardır. *Tedrîb*'te Irâkî'nin görüşlerinin ağırlığı hemen her zaman kendisini hissettirdiği gibi tenkit söz konusu olduğunda da ön plana çıkan isim yine Irâkî'dir. Süyûtî başka âlimlerin tenkitlerini verdikten sonra nadiren kendisi de ilave tenkitler yapabilmektedir. Müstakil tenkitleri de yok değildir⁸⁰¹. Müellifin tenkitleri verip geçtiği durumlar yanında tenkitlere cevap verdiği örnekler de vardır. Bu cevaplar, bazen bizzat kendi kaleminden çıkarken çoğu zaman başka âlimlerden nakil yoluyla olmaktadır. Onun bu konulardaki yaklaşımlarını aşağıdaki başlıklarla kategorize etmek mümkündür.

3.2.2.2.1. Bizzat Kendisinin Tenkit Etmesi

Bu başlık altında bizzat kendi eleştirileri yanında başkalarından eleştiri nakledip kendisinin de eleştiri yönelttiği durumlara da örnek verilmiştir. Dolayısıyla burada hem kendi eleştirilerine hem de başkalarının eleştirilerine rastlamak mümkündür.

Süyûtî İbnü's-Salah'ın kullandığı bazı ifadeleri eleştirmiştir. Örneğin Süyûtî'ye göre İbnü's-Salâh'ın bir hadis için “sahihtir” veya “sahih değildir” denildiğinde ne anlaşılması gerektiğini anlatırken⁸⁰² kullandığı “sahih değildir” ifadesi yanlıştır. Nitekim yanlış anlamalara sebep olmaktadır. Zira böyle denildiğinde *hasen* hadisler de bu hükmün içindeymiş gibi algılanmakta ve *zayıf* hadislerle aynı kategoride değerlendirilmiş olmaktadır. Hâlbuki *hasen* hadislerin *sahih*lerle beraber değerlendirilmesi daha uygundur. “Sahih değildir” ifadesi yerine “zayıftır” ifadesi kullanılsaydı hem daha az kelime ile daha isabetli bir cümle kurulmuş olacak hem de herhangi bir yanlış anlaşılma olmayacaktı⁸⁰³.

kendince ve kendi yöresi bakımından haklı olsa bile onun bu hükmü genel geçer bir kabulü hak edemez. Herkes ancak kendi yöresinin veya belirli bir kişinin en sahih isnadından bahsedebilir.

⁸⁰¹ Musannif, çoğunlukla kaynaklarına işaret etmekle birlikte bazen bilgileri kaynaksız olarak vermektedir. Dolayısıyla ona aitmiş gibi görünen tenkitlerin alıntı mı yoksa bizatihi kendine mi ait olduğu hususu başka bir araştırmanın konusu edilebilir.

⁸⁰² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 13-4.

⁸⁰³ Süyûtî, *Tedrîb*, c. II, s. 202. Krş. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 14. İbnü's-Salâh'a benzer tarzda bir soru gelmiş, o da cevabını vermiştir. Soru ve cevabı için bkz. Süyûtî, *Tedrîb*, c. II, s. 202, dipnot: 3.

İbnü's-Salâh'ın bazı konuları sıralamada takip ettiği usûl, Süyûtî tarafından uygun bulunmamıştır. Örneğin *Mukaddime*'de sırasıyla önce en sahih isnad meselesi⁸⁰⁴, sonra tashih yapmanın imkânsız derecede zor olması⁸⁰⁵, en son en sahih kitap bahsi⁸⁰⁶ ele alınmıştır. Nevevî, *Takrîb*'de İbnü's-Salâh'ın bu sıralamasını değiştirmiş, en sahih isnad ve en sahih kitap bahsinden sonra tashih yapmanın imkânsızlığı konusuna geçmiştir⁸⁰⁷. Süyûtî'ye göre Nevevî böyle yapmakla konuların birbiri ardına sıralanışında İbnü's-Salâh'ın tertibinden daha uygun bir sıralama takip etmiştir⁸⁰⁸. Yani İbnü's-Salâh'ın mevcut tertibi uygun bulunmamıştır. Yine İbnü's-Salâh'ın *maktû'* bahsinde⁸⁰⁹ verdiği bazı tâlî bilgileri Nevevî, *mevkûf* bahsinde⁸¹⁰ vermiştir. Süyûtî Nevevî'nin bu sunumunun İbnü's-Salâh'ınkine göre daha uygun olduğunu söylemiş⁸¹¹, diğer bir ifadeyle İbnü's-Salâh'ınkini beğenmemiştir.

Süyûtî, bir yerde İbnü's-Salâh'ın kendisiyle çeliştiğini söylemektedir. Şöyle ki; bilindiği gibi İbnü's-Salâh'a göre sıhhat şartlarını taşıyan hadislere verilen sıhhat hükmü, o hadisin haddi zatında kesinlikle *sahih* olduğu anlamına gelmez⁸¹². Diğer bir ifadeyle bu hadisler *zan* ifade ederler. *Müttefekun aleyh* hadisler de *sahih* hadisin kısımlarındandır ve *zan* hükmünün bu hadisler için de geçerli olması gerekir. Fakat İbnü's-Salâh *müttefekun aleyh* hadislerin diğer *âhâd haber*lerin aksine *zan* değil kesin bilgi (*ilim*) ifade edeceğini söyleyerek kendisiyle çelişmiştir. Süyûtî İbnü's-Salâh'ın bu çelişkili yaklaşımlarının arasını bulmakta zorlandığını ve bu duruma dikkat çeken başka kimsenin de bulunmadığını söylemiştir⁸¹³.

Süyûtî bazen hem İbnü's-Salâh'ın hem de [bazı bilgileri İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'deki maksadını ihlal eden bir kısaltma (*iktisâr*) ile aktaran] Nevevî'nin kanaatlerini doğru bulmamaktadır. Örneğin *Mukaddime* metnine göre “İbn Abbâs (r.a.) dedi ki ...” örneğinde olduğu gibi *cezm* sığılarıyla sahâbeye izafe olunan *muallak* hadislerin, isnad

⁸⁰⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 14-6.

⁸⁰⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 16-7.

⁸⁰⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 17 vd.

⁸⁰⁷ Süyûtî, *Tedrib*, c. II, s. 204-560.

⁸⁰⁸ Süyûtî, *Tedrib*, c. II, s. 318.

⁸⁰⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 47 vd.

⁸¹⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 46.

⁸¹¹ Süyûtî, *Tedrib*, c. III, s. 98.

⁸¹² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 13-4.

⁸¹³ Bkz. Süyûtî, *Tedrib*, c. II, s. 505. Süyûtî, çelişkiyi fark etmiş olsa da farklı mezheplerden usulcû birçok âlimden ve ehl-i hadisin tamamından İbnü's-Salâh'ın *müttefekun aleyh* hadisler hakkındaki yaklaşımını teyit eden görüşler olduğunu naklederek İbnü's-Salâh'ın çelişkili olan bu hükmünün doğru olduğunu ispata çalışmıştır. [Bkz. Süyûtî, *Tedrib*, c. II, s. 496 vd. (dipnotlarla beraber)] Süyûtî, ayrıca İbn Kesîr'in de İbnü's-Salâh ile aynı düşündüğünü nakletmiş, kendi tercihinin de aynı yönde olduğunu söylemiştir. (Bkz. Süyûtî, *Tedrib*, c. II, s. 505.) Muhakkik Avvâme'ye göre biri diğerine zıt iki ayrı kanaat belirttiği için çelişkiye düştüğünü söylediği İbnü's-Salâh'ın bu iki kanaatinin de doğru olduğunu söyleyerek Süyûtî de çelişkiye düşmüştür. (Bkz. Süyûtî, *Tedrib*, c. II, s. 495, dipnot:3.)

edildikleri sahâbeye ait olduğunda şüphe yoktur. Sahâbe dışında birine isnad edilen hadislerde ise ricâl tenkitinden sonra ancak bir karar verilebilir⁸¹⁴. Nevevî, iktisâr ile *cezm* sığasıyla nakledilen bütün *muallak* hadislerin izafe edildikleri kişilere aidiyetlerinin sahih olduğunu söylemiştir. Süyûtî hem İbnü's-Salâh'a hem de Nevevî'ye katılmadığını göstermek için *cezm* sığasıyla gelen bütün hadislere, *-müntehâsının* kim (sahâbe, tâbiîn vd.) olduğuna bakılmaksızın- ancak ricâl tenkitinden sonra sıhhat hükmü verilebileceğini söylemiştir⁸¹⁵.

3.2.2.2. Başka Âlimlerin Tenkitlerini Aktarması

İbnü's-Salâh'ın usûl konularını sıralarken kullandığı sistematik Nevevî, İbn Kesîr, Irâkî, Bulkînî ve İbnü't-Türkmânî gibi âlimler tarafından taklit ve tekrar edilirken İbn Cemâa, Tebrîzî, Tîbî ve Zerkeşî gibi bazı âlimler tarafından değiştirilmiştir⁸¹⁶. İbnü's-Salâh'ın tertibinin değiştirilmesi, onun tertibinin ismi geçen âlimler tarafından beğenilmediğini düşündürmektedir. Yine İbnü's-Salâh da dâhil birçok âlime göre hadis ilminin konuları sayılamayacak kadar çoktur⁸¹⁷. Öncelik sırasına göre bir hadis usûlü kitabında bulunması gerektiği halde İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'ye almadığı hadis türleri ve konuları (nev') vardır. Örneğin İbn Hacer'e göre İbnü's-Salâh, hadis âlimlerinin kullanmakta oldukları *kavî*, *ceyyid*, *ma'rûf*, *mahfûz*, *mücevved*, *sâbit* ve *sâlih* gibi hadis türleri ile ravilerin özellikleri ile ilgili birçok konuyu ihmal etmiştir. Bulkînî, Zerkeşî ve İbn Nâsiruddîn de İbnü's-Salâh'ın bazı hadis türleri ve konularını ihmal ettiğini düşünmektedirler⁸¹⁸. İhmal edilen hadis türleri ve konularını *Tedrîb*'e ilave edeceğini söyleyen⁸¹⁹ Süyûtî'nin de bu eleştirilere katıldığı anlaşılmaktadır. Yine İbnü's-Salâh bir başlık altında toplanması mümkün olan konuları farklı başlıklara yaymış ve ayrı ayrı verilmesi gereken konuları da bir arada sunmuştur. Mesela *muallak* ve *mu'an'an* hadis, *mu'dal* bahsinde işlenmiş, *garîb* ve *azîz* hadis ile *meşhûr* ve *mütevâtir* hadis, ayrı ayrı değerlendirilmek yerine birer başlık altında değerlendirilmişlerdir. Hâlbuki Süyûtî'ye göre bu hadis türlerinin her biri için ayrı başlık açılmalıdır⁸²⁰.

⁸¹⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 24-5.

⁸¹⁵ Süyûtî, *Tedrîb*, c. II, s. 432-3. Süyûtî, bazı ta'lik nedenlerinden bahsetmiştir. Olası ta'lik sebepleri ve detay için bkz. Süyûtî, *Tedrîb*, c. II, s. 433 vd.

⁸¹⁶ Süyûtî, *Tedrîb*, c. II, s. 83 ve aynı yer, dipnot 1.

⁸¹⁷ Süyûtî, *Tedrîb*, c. II, s. 84-5.

⁸¹⁸ Süyûtî, *Tedrîb*, c. II, s. 85-6 ve aynı yer dipnot 4.

⁸¹⁹ Süyûtî, *Tedrîb*, c. II, s. 87.

⁸²⁰ Süyûtî, *Tedrîb*, c. II, s. 87. Bir başlık altında olması gerekirken farklı başlıklarda verilerek gereksiz başlık atıldığı iddiasına burada örnek verilmemiştir. İlerleyen sayfalarda gerekli açıklamaları yapacağını söyleyen müellifin bu yönde bir misal verdiğine rastlanılmamıştır. Muhtemelen İbnü's-Salâh'a yönelik böyle bir eleştirinin varlığından haberdar olan Süyûtî, bu tenkiti de nakletmek istemiş fakat örneklendirme yapmamıştır.

Yaptığımız inceleme ve karşılaştırmalara göre bazı tenkitlerin asıl kaynağının İbnü's-Salâh'ın yanlış anlaşılması olduğunu düşünüyoruz. Örneğin İbnü's-Salâh'a göre Hâkim'in *Müstedrek*'inde tashih ettiği ve başkaca güvenilir âlimler tarafından tashih veya taz'îf edilmeyen hadisler, o hadisi zayıf kılacak bir illet ortaya çıkmadıkça *sahih* kabilinden sayılır. *Sahih* kabilinden saymak mümkün olmazsa *hasen* kabilinden sayılırlar, delil olarak kullanılabilirler ve kendileriyle amel olunabilir. Ancak hadisi *zayıf* kılacak bir unsur tespit edilirse o hadisler *zayıf* sayılırlar⁸²¹. Bedreddîn İbn Cemâa, muhtemelen İbnü's-Salâh'ın bu sözlerini eksik ya da yanlış anladığı için İbnü's-Salâh'ın bu konuda kestirip attığını düşünmüş, doğru olanın araştırma yaptıktan sonra hüküm vermek olduğunu söylemiştir⁸²². Irâkî de yine muhtemel bir yanlış anlama sonucu İbnü's-Salâh'ı yargılayarak *sahih* sayılamayanları toptan *hasen* saymanın tahakküm olduğunu söylemiştir⁸²³. Bizim kanaatimize göre İbnü's-Salâh eksik veya yanlış anlaşılmıştır. Ya da bu âlimlerin elindeki nüshalarda “hadisi zayıf kılacak bir illet olmadıkça ...” kaydı yazılı değildir. Zira “hadisi zayıf kılacak bir illet olmadıkça” ve “sahih kabilinden saymak mümkün olmazsa” gibi ifadelerin kullanılması, araştırma yapılacağı ve ona göre *sahih*, *hasen* ya da *zayıf* diye hüküm verileceğini göstermektedir⁸²⁴. Eğer ona itiraz edenler İbnü's-Salâh'ın kendisinden önceki âlimlerin görüşlerine itimat etmesine ve önceden bir hüküm verilmişse artık araştırmaya lüzum kalmadığı yönündeki düşüncesine itiraz ediyorlarsa haklı olabilirler. Zira İbnü's-Salâh daha önce hakkında hüküm verilmeyen hadislerin araştırılacağı ve araştırma sonucuna göre *sahih*, *hasen* ya da *zayıf* hükmü verileceğini dile getirmektedir. Ama itirazcıların itiraz ettikleri şeyin bu olduğuna dâir en ufak bir ipucu yoktur. İbn Cemâa araştırmaksızın hüküm vermekten, Irâkî ise *sahih* sayılması mümkün olmayanların tamamının *hasen* kabilinden sayılmasının tahakküm olduğundan bahisle İbnü's-Salâh'ı eleştirmektedir.

İbnü's-Salâh'a yönelik başka tenkitler de bulmak mümkünse de meramın anlaşılması için bu kadarının yeterli olacağı düşünülmektedir⁸²⁵.

⁸²¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 22.

⁸²² İbn Cemâa'nın bu kanaati, *el-Menhelü'r-revî*'de bulunamamıştır. Onun böyle düşündüğü bize Irâkî kanalıyla ulaşmıştır. İbn Cemâa'nın bu kanaati, Avvâme'ye göre muhtemelen kaybolan varaktadır. Bkz. Süyûtî, *Tedrib*, c. II, s. 385, dipnot 1.

⁸²³ Irâkî, İbnü's-Salâh'ın böyle söylemiş olmasına bir neden aramış ve İbnü's-Salâh'ın artık tashih imkânının kalmadığına inandığı için böyle kestirip attığını söylemiştir. Bkz. Irâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh*, s. 29-30; Süyûtî, *Tedrib*, c. II, s. 383 vd.

⁸²⁴ Süyûtî, *Tedrib*, c. II, s. 385 vd. (Daha detaylı bilgi için dipnotlarla beraber okuyunuz.)

⁸²⁵ Bir örnek daha vermek gerekirse Süyûtî, İbn Hacer'in görüşlerini aktararak *mütevâtir* haberle ilgili yaklaşımı nedeniyle İbnü's-Salâh'ı eleştirmiştir. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûm'ül-hadîs*, s. 267; Süyûtî, *Tedrib*, c. V, s. 44-5; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 40-1. Başka bazı örnekler için bkz. Süyûtî, *Tedrib*, c. III, s. 67-71, 220, 229, 292-3, 296 vd., 304, 307, 327-8, 392-4, c. IV, s. 230, c. V, s. 8-9, 337 vd. Bu gibi açık tenkitlerin yanında *meşhûr*, *azîz* ve *garîb*

3.2.2.2.3. İbnü's-Salâh'ın Savunulması

Bu başlık altında İbnü's-Salâh'a yönelik tenkitlere gerek Süyûtî'nin kendisi tarafından gerekse başkaları tarafından verilen cevaplara *Tedrîb*'den bazı örnekler verilecektir. Örneğin İbnü's-Salâh *müttetekun aleyh* hadislerin ümmetin icmâ'sına binaen kesin bilgi ifade ettiğini söyledikten⁸²⁶ sonra *Sahîhayn*'dan sadece birinde geçen diğer hadislerin de bu hükmün altında değerlendirilip kesin sahih olduklarına hükmedileceğini söylemiştir. Zira ümmet bu kitapların her birini (ve içlerindeki hadisleri) taşıdıkları özellikler dolayısıyla makbul saymışlardır. Dârekutnî gibi muhakkik ve münekkit âlimlerin eleştiri yönelttikleri hadisler bu genel hükmün dışındadır⁸²⁷. Nevevî, İbnü's-Salâh'ın bu hükmünü verdikten⁸²⁸ sonra muhakkik alimlerin ve başka birçok âlimin İbnü's-Salâh'a muhalefet ettiğini söylemiştir⁸²⁹. Nitekim kendisi de bu konuda İbnü's-Salâh'tan farklı düşünmektedir. Şöyle ki; Nevevî'ye göre *Sahîhayn*'ın her ikisinde birden geçen hadisler (*müttetekun aleyh*) ile yalnızca birinde geçen hadislerin sıhhat durumu diğer *âhâd haber*lerle aynıdır. Bu durumda *Sahîhayn* hadisleri *ilim* değil tıpkı diğer *âhâd haber*ler gibi *zan* ifade ederler ve sıhhat durumlarının kesinliğine hükmedilemez. Ümmetin muhakkik ve münekkit âlimlerinin *Sahîhayn* hadislerini makbul saymaları, araştırmaya gerek olmaksızın o hadislerle amel etmenin gerekli olduğu anlamındadır. Yoksa bu icmâ *Sahîhayn*'ın her ikisinde de geçen rivayetlerin kesin olarak Hz. Peygambere (a.s.) ait olduğu anlamına gelmez⁸³⁰. Nevevî bu hususta tek olmadığını, İbn Burhân⁸³¹ ve İbn Abdisselâm gibi daha başka âlimlerin de İbn İbnü's-Salâh ile aynı fikirde olmadıklarını sözlerine eklemiştir⁸³². Süyûtî Nevevî'nin bu itirazını yerinde bulmamış, Bulkînî'den bir nakil ile ona cevap vermiştir⁸³³. Ardından İbn Hacer'in konuyla ilgili görüşünü vererek İbnü's-Salâh'ı desteklemiştir⁸³⁴. Bulkînî'ye göre Şâfiî, Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî birçok fıkıh ve usûl-i fıkıh âlimi, (Nevevî'nin iddiasının aksine) İbnü's-Salâh ile aynı fikirdedir. Yine birçok Eş'arî kelamcı ile ehl-i hadisin tamamı İbnü's-Salâh ile aynı düzlemde düşünmektedir. Selefîn cumhurunun da görüşü bu yöndedir. Hatta İbn Tâhir el-Makdisî'ye

hadis tanımlarında İbnü's-Salâh'ın değil İbn Hacer'in tariflerinin tercih edilmesi gibi (Süyûtî, *Tedrîb*, c. V, s. 52 vd.) birçok dolaylı tenkit de bulunabilir.

⁸²⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 28-9.

⁸²⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 29.

⁸²⁸ Süyûtî, *Tedrîb*, c. II, s. 487 vd.

⁸²⁹ Süyûtî, *Tedrîb*, c. II, s. 495; Nevevî, *el-Minhâc*, c. I, s. 19 vd.

⁸³⁰ *Sahîhayn* hadisleri dışındaki hadislerle amel etmek için araştırma yapmak gerekmektedir. Bkz. Süyûtî, *Tedrîb*, c. II, s. 495.

⁸³¹ Bu zat, Şâfiî usûl âlimlerindendir. İsmi: Ebu'l-Feth Ahmed b. Ali b. Burhân el-Bağdâdî'dir. Daha kırkını tamamlamadan 518 yılında vefat etmiştir. Bkz. Süyûtî, *Tedrîb*, c. II, s. 495, dipnot:2.

⁸³² Süyûtî, *Tedrîb*, c. II, s. 495; Nevevî, *el-Minhâc*, c. I, s. 19 vd.

⁸³³ Süyûtî, *Tedrîb*, c. II, s. 496 vd.

⁸³⁴ Süyûtî, *Tedrîb*, c. II, s. 502 vd.

göre *müttefekun aleyh* hadisler için verilen kesin bilgi (*ilim*) ifade etme hükmü, Buhârî ve Müslim'in şartlarına uyduğu halde eserlerine almadıkları hadisler için bile geçerlidir.⁸³⁵ İbn Hacer de İbnü's-Salâh'tan farklı düşünen birçok muhakkik âlimin bulunduğunu ama buna mukabil İbnü's-Salâh ile aynı düşünen birçok muhakkik âlimin de bulunduğunu söyleyerek Nevevî'nin tamamen haklı olmadığını ifade etmiştir⁸³⁶.

Bazen eksik ve yanlış anlama nedeniyle diğer âlimler tarafından İbnü's-Salâh'a muhalefet edilmiş, bu muhalefet, Süyûtî tarafından yanlış ve eksik anlamının telafi edilmesiyle giderilmiştir. Örneğin *Mukaddime*'de *Sahîhayn* dışında başka hangi eserlerde sahih hadis bulunabileceği konusu işlenirken bir hadisin İbn Huzeyme gibi sahih hadisleri toplamayı taahhüt eden hadis âlimlerinin eserlerinde bulunmasının, o hadise sahih gözüyle bakmak için yeterli olacağı söylenmiştir. Ayrıca *Sahîhayn*'ın her ikisi ya da biri üzerine yapılan *müstahrec* türü eserlerde bulunan ve *Sahîhayn* hadislerinden silinmiş bir ibareyi tamamlama veya daha fazla izah gibi ek bilgiler içeren hadislere de sahih gözüyle bakılabileceği ifade edilmiştir. Bu sonuncusuna Humeydî'nin (ö. 488/1095) *el-Cem' beyne's-Sahîhayn* isimli eserindeki benzer nitelikteki rivayetler örnek verilmiştir⁸³⁷. Irâkî İbnü's-Salâh'ın Humeydî'nin eserini örnek vermesini doğru bulmamıştır. Ona göre Humeydî'nin yaptığı şey, iki kitabı (*Sahîhayn*'ı) bir araya getirmekten ibarettir. Hal bu iken ilave bilgi ya da ilave kelime nereden gelecektir? Ayrıca Humeydî'nin *Sahîhayn* isnâdlarına ilave olarak kendi senediyle naklettiği rivayetler direkt olarak sahih kabul edilmemeli, *müstahrec* türü eserlerdeki hadisler gibi tenkit süzgecinden geçirilerek değerlendirilmelidir. Tüm bunlar bir kenara bırakılacak olsa bile Humeydî, *Sahîhayn* hadislerine bazı lafızlar ilave edeceğini ve bu lafızların sahih olmasını şart koştuğunu da belirtmiş değildir. Böyle olunca bu ilavelere araştırma yapılmadan nasıl sahih denilecektir⁸³⁸? Irâkî muhtemelen Humeydî'nin eserini görmeden ve incelemeyen böyle bir kanaat bildirmiştir. Nitekim İbn Hacer'in Humeydî'nin önsözünden yaptığı nakil, Irâkî'yi yalanlamaktadır. Zira Humeydî, Irâkî'nin iddialarının

⁸³⁵ Süyûtî, *Tedrîb*, c. II, s. 496-501.

⁸³⁶ Süyûtî, *Tedrîb*, c. II, s. 502.

⁸³⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 21.

⁸³⁸ Süyûtî, *Tedrîb*, c. II, s. 418-9; Krş. Humeydî, *el-Cem' beyne's-Sahîhayn*, c. I, s. 75. Irâkî'nin İbnü's-Salâh'a itiraz ederken kullandığı ifadelerde bir tezat/çelişki göze çarpmaktadır. Bir yandan Humeydî'nin tek yaptığı şeyin, *Sahîhayn*'ı tek bir kitap halinde toplamaktan ibaret olduğu belirtilip *el-Cem' beyne's-Sahîhayn*'da ilave kelime ve ilave bilginin bulunamayacağı söylenirken öte yandan onun kendi isnâdlarıyla da hadis naklettiği ve bu hadislerin *müstahrec* türü eserlerdeki rivayetler gibi değerlendirilmesi gerektiği söylenmiştir. Farklı senedlerle gelen hadislerde varyant farklılıklarının, kelime ya da cümle farklılıklarının da beraberinde getirebildiği bilinmektedir. Dolayısıyla Humeydî'nin ilave senedlerle hadis nakletmesi, ister istemez ilave kelime ve ilave bilgilerin de kitabına girmesine neden olacaktır. Bu durumda bir yandan Humeydî'nin eserinde ilave bilginin bulunamayacağı söyleyip diğer yandan farklı varyantlarla hadis naklini kabul etmek, bir çelişki oluşturmaktadır.

aksine bazen eksik bilgiyi tamamlama ve açıklama kabilinden *Sahîhâyn*'a bazı ilaveler yapacağını, bu ilaveleri rastgele seçmediğini, İsmâîlî ve Berkânî gibi sadece sahih hadisleri kitaplarına almaya özen gösteren âlimlerin kitaplarında gördüğü ilaveleri seçerek aktaracağını söylemektedir. İbn Hacer tarafından eser incelendiğinde Humeydî'nin bu söylediğine riayet ettiği, hem ilaveleri hem de ilaveleri kimden aldığını açıkça belirttiği görülmüştür. Bu bilgiler ışığında İbn Hacer'e göre Irâkî'nin yanıldığı, İbnü's-Salâh tarafından Humeydî'nin ilaveleri için verilen sıhhat hükmünün yerinde bir hüküm olduğu anlaşılmıştır⁸³⁹.

3.2.3. Hadis Konuları Açısından Mukayese

Nevevî, nev' sayısı ve tertibinde İbnü's-Salâh'a tabi olmuştur. Süyûtî de Nevevî'nin eserini esas aldığı için aynı sıralamaya uyumuş, fakat İbnü's-Salâh'ta 65 olan nev' -hadis türü ve konusu- sayısını 93'e ulaştırmıştır⁸⁴⁰. İlave ettiği nev'lerden bir kısmını İbn Hacer'den⁸⁴¹, bir kısmını Bulkînî'nin *Mehâsinü'l-İstılâh*'ından⁸⁴², bir kısmını Hâkim'den almış⁸⁴³, bir kısmını ise bizzat kendisi ilave etmiştir⁸⁴⁴. Nev'lerin bir kısmında hiç kimsenin o nev'e değinmediğini söylemiş (yani bu nev'leri de kendisinin ilave ettiğini söylemek istemiş)⁸⁴⁵, bir kısmında ise ne kendisini ne de başkasını referans göstermiştir⁸⁴⁶. Kitabın sonunda sıralanan bu nev'lerden daha önce (yeri geldiği için) detaylıca anlatılanlar konu başlığı halinde verilmiş, detay için okuyucunun önceki sayfalara müracaat etmesini istenmiştir. İlk defa verilenler ise detaylandırmıştır.

Süyûtî'nin kitabın sonuna ilave ettiği hadis konuları şunlardır:

1. *Muallak* hadis,
2. *Mu'an'an* hadis,
3. *Mütevâtir* hadis,

⁸³⁹ Süyûtî, *Tedrîb*, c. II, s. 419-420. Irâkî'nin bu detaylardan haberdar olmaması ve bir önceki dipnotta aktarılan çelişkiye düşmesi ya onun Humeydî'nin önsözünü hiç okumamış olması ya da Humeydî'nin önsözünün (hatta eserin tamamının) eline hiç geçmemiş olmasıyla açıklanabilir. İbnü's-Salâh'ın *sahih* tanımına *hasen* iken *sahih* derecesine çıkan hadisler ile ulemanın makbul saymış olmalarına dayanılarak isnadının sıhhat durumuna bakılmaksızın *sahih* kabul edilen hadislerin girmediği, bu nedenle de İbnü's-Salâh'ın mevcut *sahih* tanımının eksik olduğu yönünde bir itiraz gelmiş ve cevaplanmıştır. İbnü's-Salâh, *hasen* iken *sahih* derecesine çıkan hadis türünü *hasen* bahsinde işlemiş (Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 34-5.), diğerine ise -tespit edebildiğimiz kadarıyla- hiç değinmemiştir. Süyûtî bu konudaki tenkitleri ve cevapları takdim etmektedir. Bkz. *Tedrîb* c. II, s. 154 vd. Başka örnekler için bkz. Süyûtî, *Tedrîb*, c. II, s. 436, 439-440, 286 vd., c. III, s. 291-2.

⁸⁴⁰ Süyûtî, *Tedrîb*, c. V, s. 592 vd.

⁸⁴¹ Mesela bkz. Süyûtî, *Tedrîb*, c. V, s. 605, 608, 611, 612, 613, 618, 619.

⁸⁴² Mesela bkz. Süyûtî, *Tedrîb*, c. V, s. 595, 623, 627.

⁸⁴³ Süyûtî, *Tedrîb*, c. V, s. 594.

⁸⁴⁴ Mesela bkz. Süyûtî, *Tedrîb*, c. II, s. 153, 154 vd., c. V, s. 601, 630 ve 635.

⁸⁴⁵ Süyûtî, *Tedrîb*, c. V, s. 620.

⁸⁴⁶ Süyûtî, *Tedrîb*, c. V, s. 592-3, 621. Onun bu nev'leri nereden aldığı, ayrıca araştırılabilir.

4. Azîz hadis,
5. Müstefîz hadis⁸⁴⁷,
6. Mahfûz hadis,
7. Ma'rûf hadis,
8. Metrûk hadis,
9. Muharref hadis⁸⁴⁸,
10. Etbâu't-tâbiîn bahsi⁸⁴⁹,
11. Sahâbenin birbirlerinden rivayeti⁸⁵⁰,
12. Tabiînin birbirlerinden rivayeti⁸⁵¹,
13. Sahâbenin bir tâbiîden, o tâbiînin de (başka bir) sahâbîden rivayeti⁸⁵² (kısaca 'sahâbenin tâbiînden rivayeti' de denilebilir),
14. Künyesi babasının ismiyle aynı olan veya bunun tersi (yani ismi babasının künyesiyle aynı) olan raviler bahsi⁸⁵³,
15. Künyesi eşinin künyesiyle aynı olan raviler⁸⁵⁴,
16. Hocasının ismi ile babasının ismi aynı olan raviler⁸⁵⁵,
17. Kendi ismi, babasının ve dedesinin ismi aynı olan raviler⁸⁵⁶,
18. Kendi ismi ile birlikte hocasının ve hocasının şeyhinin ismi aynı olan raviler⁸⁵⁷,
19. Hocasının ismi ve hocasından rivayette bulunan ravinin ismi aynı olanlar⁸⁵⁸,
20. İsmi ve künyesi aynı olan raviler⁸⁵⁹,
21. İsmi nesebine (veya nisbesine) uygun düşen (yani ikisi de aynı olan) raviler⁸⁶⁰,
22. Kadınların ve erkeklerin ortaklaşa kullandıkları (müşterek) isimler⁸⁶¹,

⁸⁴⁷ Süyûtî, bu beş hadis türüne ilişkin daha önce malumat verdiği için burada sadece konu başlığı halinde verip geçmiştir. Bkz. Süyûtî, *Tedrib*, c. V, s. 592.

⁸⁴⁸ Süyûtî, *Tedrib*, c. V, s. 593.

⁸⁴⁹ Süyûtî, *Tedrib*, c. V, s. 594.

⁸⁵⁰ Süyûtî, *Tedrib*, c. V, s. 595 vd.

⁸⁵¹ Süyûtî, *Tedrib*, c. V, s. 595 vd. Son iki bahis birlikte değerlendirilmiş.

⁸⁵² Süyûtî, *Tedrib*, c. V, s. 601-4. Müellif, aynı yerde bazı örnekler de vermiştir.

⁸⁵³ Süyûtî, *Tedrib*, c. V, s. 605-7. Ebû Hâlid Evs b. Hâlid el-Basrî ve Evs b. Ebî Evs gibi. Misalleriyle beraber ne denilmek istenildiği daha net anlaşılabilir.

⁸⁵⁴ Süyûtî, *Tedrib*, c. V, s. 608-610. Ebû Eyyûb el-Ensârî Hâlid b. Zeyd ve eşi Ümmü Eyyûb bnt. Kays b. Sa'd el-Ensârîye gibi.

⁸⁵⁵ Süyûtî, *Tedrib*, c. V, s. 611. "Rebî" b. Enes, Enes'den rivayet etti ki" ifadesinde olduğu gibi. Buradan ilk anda Rebî'nin babasından rivayette bulunduğu zannedilebiliyor olsa da hoca olan Enes ile ravinin babası olan Enes farklı kişilerdir.

⁸⁵⁶ Süyûtî, *Tedrib*, c. V, s. 612.

⁸⁵⁷ Süyûtî, *Tedrib*, c. V, s. 613-6. Her üç ravinin adının da Süleymân olması gibi.

⁸⁵⁸ Süyûtî, *Tedrib*, c. V, s. 617-8. Mesela: Buhârî, Müslim b. İbrâhîm b. Müslim el-Ferâhîdî el-Basrî'den rivayette bulunmuş, bu Müslim'den *Sahîh* sahibi Müslim b. El-Haccâc da rivayette bulunmuştur.

⁸⁵⁹ Süyûtî, *Tedrib*, c. V, s. 619. İsmi Kâsım, künyesi Ebu'l-Kâsım olan raviler gibi.

⁸⁶⁰ Süyûtî, *Tedrib*, c. V, s. 620. Himyerî b. Beşîr el-Himyerî gibi.

23. Hadislerin söylenme sebepleri/esbâb-ı vurûdi'l-hadîs⁸⁶²,
24. Metinlerin (söylenme ya da yazılma) tarihlerini bilme bahsi⁸⁶³,
25. Sadece bir adet hadis rivayet edenler⁸⁶⁴,
26. Peygamberimiz (a.s.) henüz daha hayatta iken vefat etmiş olan ve kendisine hadis isnad olunan sahâbîler⁸⁶⁵,
27. Hafızları tanıma⁸⁶⁶.

Burada yaptığımız karşılaştırma sonucu elde ettiğimiz bazı verileri paylaşmakta yarar olduğunu düşünüyoruz. *Mukaddime* ve *Tedrîb* arasında yapılan karşılaştırma sonuçlarına göre Süyûtî, *Tedrîb*'inde en çok Irâkî'nin *et-Takyîd ve 'l-îzâh*'ı ile *Şerhu 'l-Elfiye*'sinden; İbn Hacer, Bikâî ve Zerkeşî'nin *Nüket*'lerinden ve Bulkînî'nin *Mehâsinü 'l-istilâh*'ından istifade etmiştir. Nevevî('nin *Takrîb* dışındaki eserlerin)den ve İbn Abdilber'den de bolca istifade etmiştir. Bu kaynakların dışında bazen isim verilmeden ve cümlelerin akışına bırakılarak bazen de isim verilerek *Mukaddime*'den de istifade edilmiştir. Bu yönüyle eserin geneli esas alındığında *Mukaddime*'nin Süyûtî için birincil kaynak olmadığı, ön sıraları Irâkî, İbn Hacer, Bikâî, Zerkeşî ve Bulkînî'nin aldığı; özellikle Irâkî ve İbn Hacer'e ayrı bir önem atfedildiği anlaşılmıştır. *Mukaddime*'den ağırlıklı olarak *Takrîb*'in aslı olması dolayısıyla konuların asıl kitaptaki işleniş şekline işaret kastıyla ve asıl ile muhtasarını kıyaslama maksadıyla yararlanılmıştır. Bunlardan ayrı eleştirmek ve mevcut eleştirilere cevap vermek için de *Mukaddime*'ye başvurulmuştur. Süyûtî, yalnızca İbnü's-Salâh'tan değil Hâkim en-Nîsâbü'rî, Hatîb el-Bağdâdî ve Râmeürmüzî gibi İbnü's-Salâh öncesi âlimlerden de nadiren nakil yapmakta daha çok İbnü's-Salâh sonrası âlimlere yoğunlaşmaktadır.

Yapılan karşılaştırmada Hem İbnü's-Salâh'ın hem de Süyûtî'nin konuları detaylıca işlemeyi tercih ettikleri görülmüştür. Yine her iki müellif de kendilerinden önceki âlimlerin görüşlerine fazlasıyla önem vermektedirler. İbnü's-Salâh, bilgileri nakletme yanında nakledilen bilgilerin yorumlanmasına; tenkit, tercih, te'vîl ve tefsir edilmesine de yoğunlaşmıştır. Süyûtî ise bilgileri olduğu gibi nakletme yolunu daha çok tercih etmiştir. Dolayısıyla *Mukaddime*'nin *Tedrîb*'e nazarla daha özgün bir eser olduğu söylenebilir.

⁸⁶¹ Süyûtî, *Tedrîb*, c. V, s. 621-2. Hem erkek hem de kadın ismi olarak kullanılan isimler de denilebilir.

⁸⁶² Süyûtî, *Tedrîb*, c. V, s. 623-6.

⁸⁶³ Süyûtî, *Tedrîb*, c. V, s. 627-9.

⁸⁶⁴ Süyûtî, *Tedrîb*, c. V, s. 630-4.

⁸⁶⁵ Süyûtî, *Tedrîb*, c. V, s. 635-6.

⁸⁶⁶ Süyûtî, *Tedrîb*, c. V, s. 637 vd. Bu konulardan ayrı olarak Süyûtî, hadis ilminin tanımı, mevzusu ve gayesi, rivâyetin ve dirâyetin hadis usulü; sened, metin ve hadis kelimelerinin sözlük ve terim anlamları; bu kelimelerin kullanım yerleri ve şekilleri; kime hadis hafızı, muhaddis ve müsnid denileceği gibi İbnü's-Salâh'ın hiç değinmediği başka konuları da ayrıntılarıyla beraber işlemektedir. Bkz. Süyûtî, *Tedrîb*, s. 14 vd.

Süyûtî'nin İbnü's-Salâh'tan daha önde olduğu bir husus vardır ki o da bilgilerin sahipleri ve kaynaklarına daha fazla nispet etmesidir. Az da olsa Süyûtî'nin de kaynak belirtmediği durumlar vardır. Hatta bazen *Mukaddime*'den aldığı bilgilerin bile kaynağına işaret etmemektedir.

SONUÇ

Çalışmada elde edilen sonuçları şöyle sıralamak mümkündür:

Ulûmü'l-hadîs'in yazıldığı günden bu güne itibarını korumasında eser hazırlanırken yararlanılan kaynakların çokluğu ve dağınık vaziyette bulunan bilgilerin toparlanması etkili olmuştur. Yine o dönemde nispeten yeni sayılacak bir uygulamanın, isnadsız bilgi naklinin kullanılmış olmasının da büyük tesiri bulunmaktadır. Bilgi kullanımını zorlaştıran *isnad*ın terki, bilginin daha iyi işlenmesine imkân vermiştir. Nitekim İbnü's-Salâh'tan yaklaşık iki asır sonra bu imkânı daha iyi kullanan İbn Hacer, kendi ifadeleriyle şekillendirdiği bilgileri kendine özgün bir sistematik içinde sunarak hadis usûlü tarihinde ikinci bir dönüm noktası oluşturmuştur. Bunda İbnü's-Salâh'ın alana yerleştirdiği isnadsız bilgi nakli ve bilgi işçiliğine ağırlık verme prensibinin önemli katkıları vardır. İsnadın terki, bilginin kaynağını tespit ve doğruluğunu teyit açısından büyük problemlere neden olsa da gün geçtikçe uzayan isnadlar arasında neredeyse kaybolan bilgileri bir araya toplama, anlama ve yorumlama açılarından büyük kolaylıklar sağlamıştır.

Ulûmü'l-hadîs, tespit edebildiğimiz kadarıyla hadis, hadis usûlü, fıkıh, fıkıh usûlü, ricâl, tarih ve tabakât kitapları başta olmak üzere sarf, nahiv, tefsir, ensâb ve benzeri birçok alana dâir yüz civarı kaynaktan ve birçok hocadan istifadeyle hazırlanmıştır. İbnü's-Salâh eserlerden ve hocalarından yaptığı nakillerde kuru bir taklitten çoğunlukla uzak durmuş; tenkit, tercih, te'vîl, te'kîd, kapalı yerleri izah ve gerekli yerleri tafsil gibi yollara başvurarak bilgileri işlemiştir. Yine İbnü's-Salâh Buhârî, Müslim, Râmeihürmüzî, Hâkim ve el-Hatîb el-Bağdâdî gibi alanında otorite kabul edilen âlimlere, hadisçiler ve fıkıhçıların tamamına veya çoğunluğuna ait görüşleri tenkit edebilmiştir. Nadiren kendisinden önceki âlimleri savunmaya çalışmış, öyle ki bazen kendi tercih ettiği görüşün tam aksine olan görüşleri bile makul bir zemine oturtmaya çalışmıştır. Hem savunma yaparken hem de çelişkili görünen hususları çözerken te'vîle başvurmuştur.

İbnü's-Salâh'ın kendisinden önceki kaynaklardan etkilenmesini araştırmak için incelediğimiz *el-Muhaddisü'l-fâsıl* ile *Ulûmü'l-hadîs* karşılaştırılırken görülmüştür ki aradan geçen zaman farkının doğal bir sonucu olarak müelliflerin ele aldıkları konuların çeşitliliği, konulara yaklaşım tarzları ve öncelik verdikleri konular büyük oranda değişmiştir. Râmeihürmüzî, eserin neredeyse tamamında hadisçilere yönelik tenkitlerin gerçeği yansıtmadığını, hadisçilerin birçok üstün meziyetlerle donanmış insanlar olduğunu ve başta

muhallifleri olmak üzere diğer ilim insanlarının da onlara mutlaka muhtaç olduğunu ispat etmeye çalışmış, ayrıca hem muhaliflere cevap verme hem de hadisçi olmak isteyenlere rehberlik etme amacıyla bazı usûl konularına da temas etmiştir. Böylece usûl konularının pek azına yer veren Râmeihürmüzî'nin aksine İbnü's-Salâh, mümkün olduğunca bütün usûl konularını kapsayan, usûl konularının da özellikle çetrefilli yerlerini çözecek kapasitede bir hadis usûlü yazmaya çalışmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbnü's-Salâh, Râmeihürmüzî'ye gizliden ve açıktan on kadar yerde başvurmuştur. Bu yerlerin bir kısmında onu tasvip, diğer kısmında tenkit etmiştir. Sonuç itibariyle Râmeihürmüzî'nin İbnü's-Salâh'a etkisinin çok sınırlı kaldığı görülmüştür. Bazı konu başlıkları her iki eserde de bulunuyor olsa bile içerik açısından oldukça farklı olduklarına dikkat edilmelidir.

İbnü's-Salâh'ın etkilenmesini tespitiye yönelik incelediğimiz bir diğer eser, Hâkim'in *Ma'rife*'sidir. *Ulûmü'l-hadîs*'te ismi anılan eserden Hâkim'in ismi anılarak ve anılmadan bazı nakiller yapılmıştır. *Ma'rife*'den alınan bu bilgiler bazen olduğu gibi bırakılmış, bazen ilave ve çıkarmalarla değiştirilmiştir. Ayrıca Hâkim'in görüşlerine tenkit, tasvip, tercih, tafsil ve te'vîl gibi geri dönüşler de yapılmıştır. Hâkim'in bazı görüşleri hem eleştirilmiş hem de tevil edilerek savunulmuş, bu esnada Hâkim'in açık ve net bazı ifadeleri farklı anlamlara yorulmuştur. Sonuç olarak Hâkim'in İbnü's-Salâh'a tesiri Râmeihürmüzî'den biraz fazla olsa da elli kadar yerle sınırlı kalmıştır. Bunda Hâkim'in hadis usulü konularını özet olarak aktaran bir eser yazma gayesinin önemli etkisi vardır. Bu gaye ile yazılan eserde hadis usulü konularının çoğuna temel düzeyde değinilmiş, tartışmalı konulara pek girilmemiştir. İbnü's-Salâh ise hadis usulü problemlerine ağırlık veren ve çözüm sunmaya çalışan bir eser yazmıştır.

İbnü's-Salâh'ın kendisinden sonraya tesirini görmek için *Ulûmü'l-hadîs* ile İbn Hacer'in *Nüzhe*'si ve Süyûtî'nin *Tedrib*'i karşılaştırılmıştır. *Nüzhe* ile yaptığımız inceleme sonucunda tespit edebildiğimiz kadarıyla birçok hususta İbnü's-Salâh'tan farklı düşünülmesi, İbnü's-Salâh'ın açıktan ve ima yollu eleştirilmesi, İbnü's-Salâh'ın görüşlerine ekleme ve çıkarmalar yapılması, tertip, tanzim ve taksim açılarından iki eser arasında önemli farklar olması ve bazı hadis terimlerinin İbnü's-Salâh'tan farklı tanımlanması gibi hususlar, İbnü's-Salâh'ın kendisinden sonraki süreçte birebir taklit edilmediğini ve ondan sonra da hadis ilminin gelişimini sürdürdüğünü göstermiştir. İbn Hacer'in İbnü's-Salâh'tan hiç etkilenmediğini söylemek ise zordur. Zira hemen her ilim adamı gibi İbn Hacer de İbnü's-

Salâh'ın da içinde bulunduğu seleflerinden ve muasırlarından istifade etmiş, yani etkilenmiştir. Fakat bu, topyekûn bir etkilenme olmayıp belli sınırları olan bir etkilenmedir.

Tedrîb ile *Ulûmü'l-hadîs* arasında yapılan karşılaştırma sonucu ise şu kanaatlere ulaşılmıştır: Süyûtî eserinde Irâkî, İbn Hacer ve Bikâî gibi İbnü's-Salâh sonrası âlimlere ağırlık vermiş, *Mukaddime*'den ise sadece gerekli gördüğü hallerde yararlanmıştır. Ayrıca Süyûtî İbnü's-Salâh öncesi âlimlerin eserlerine de çok az başvurmuştur. Buradan *Ulûmü'l-hadîs*'in Süyûtî için birincil kaynak olmadığı sonucu da çıkmaktadır. *Tedrîb*'te *Ulûmü'l-hadîs*'ten ağırlıklı olarak *Takrîb*'in aslı olması dolayısıyla konuların asıl kitaptaki işleniş şekline işaret kastıyla ve asıl ile muhtasarını kıyaslama maksadıyla yararlanılmıştır. İbnü's-Salâh'ı eleştirmek ve mevcut eleştirilere cevap vermek için de *Ulûmü'l-hadîs*'e başvurulmuştur.

Tedrîb'de hadis usûlü konuları *Ulûmü'l-hadîs*'teki tertip esas alınarak verilmiştir. *Ulûmü'l-hadîs*'te geçmeyen nev'lere yeri geldikçe bazen kısaca bazen uzunca temas edilmiş, bu nev'ler, eserin sonunda topluca sıralanmıştır. İbnü's-Salâh'ın hiçbir kaynağa dayandırmadığı bilgiler kaynaklandırılmaya çalışılmış, Nevevî'nin *Ulûmü'l-hadîs*'in metnine yönelik tasarruflarına işaret edilmiştir. Bu tasarruflar bazen beğenilmiş, bazen tenkit edilmiş, bazen de değişikliğin neden ve niçin yapıldığına dâir yorumlar yapılmıştır. *Ulûmü'l-hadîs*'te geçmediği halde Nevevî'nin muhtasarına eklediği bilgilere dâir farkındalık oluşturulmuş, ayrıca *Ulûmü'l-hadîs*'te geçtiği halde Nevevî'nin atladığı bilgilere de temas edilmiştir. İbnü's-Salâh'ın yaptığı gerekçelendirmelere ilaveler yapılmış, bazen de İbnü's-Salâh'ın gerekçe vermediği hususların gerekçelerine ilişkin açıklamalar yapılmıştır. Hem İbnü's-Salâh'ın hem de Nevevî'nin hiç temas etmediği bazı konulara da değinilmiştir.

Hem İbnü's-Salâh hem de Süyûtî, kendilerinden önceki âlimlerin görüşlerine fazlasıyla önem vermektedirler. İbnü's-Salâh bilgileri nakletme yanında nakledilen bilgilerin yorumlanmasına; tenkit, tercih, te'vîl ve tefsir edilmesine de yoğunlaşmıştır. Süyûtî ise bilgileri olduğu gibi nakletme yolunu daha çok tercih etmiştir.

Süyûtî bilgileri kaynağına nispet etme hususunda İbnü's-Salâh'a nazaran daha hassas davranmaktadır. Fakat az da olsa Süyûtî'nin de kaynak belirtmediği durumlar vardır. Hatta bazen *Ulûmü'l-hadîs*'ten aldığı bilgilerin bile kaynağına işaret etmemektedir.

Süyûtî, İbnü's-Salâh'tan aldığı bilgileri bazen tasvip bazen de tenkit etmiştir. Süyûtî'nin İbnü's-Salâh'ı açıktan tasvip ettiği yerlerin sayısı oldukça sınırlıdır. İbnü's-Salâh'tan aktarılan, ne Süyûtî ne de başkası tarafından eleştirilmeyen ve aksi yönde de bir

görüşün tercih edilmediği yerler esas alındığında tasvip sayısı oldukça artmaktadır. İbnü's-Salâh'a yönelik tenkitlere gelince bu tenkitlerin çoğu başka âlimlere aittir. Aynı şekilde bazı tenkitlere verilen cevapların da önemli bir kısmı yine başka âlimlere aittir. Tenkitlerde Süyûtî'nin birincil kaynağı Irâkî'dir. Tüm bunlarla beraber nadiren kendisi de tenkit yöneltmekte veya başkalarının tenkitlerine bizzat kendisi cevap vermektedir. Sonuç itibariyle Süyûtî'nin İbnü's-Salâh'tan etkilenme boyutunun belli sınırları olduğu, çoğunlukla İbnü's-Salâh sonrası âlimlere tabi olduğu anlaşılmaktadır.

İbnü's-Salâh'ın *Nüzhe* ve *Tedrîb* özelinde kendisinden sonraya etkisinin topyekûn bir etki olmamasından yola çıkılarak *Ulûmü'l-hadîs*'in hadis usûlü tarihinde edindiği konumun yersiz olduğu sonucuna varılmamalıdır. Zira İbnü's-Salâh'ın kendi dönemi dâhil o ana değin yapılan hadis usûlü çalışmalarının en derli toplusu ve en mükemmelinin *Ulûmü'l-hadîs* olduğu hemen herkesçe kabul edilmektedir. Fakat (İbnü's-Salâh'tan önce kaleme alınan hadis usulü eserlerinin aksine) hadis usûlü konularının tamamını ele alma gayretiyle yazılan ve kendi zamanı için isnadın terki ve bilgi işçiliğine yoğunlaşma açılarından deneysel sayılabilecek bir hususiyete sahip olan *Ulûmü'l-hadîs*, doğal olarak bazı eksikler barındırmıştır. *Ulûmü'l-hadîs*'ten sonra yapılan birçok çalışmada bu kusurlara işaret edilmiştir. Yapılan tenkit, tashih ve yeniliklerle hadis usulü ilmi gelişimini sürdürmüştür. Yani nasıl ki İbnü's-Salâh elde ettiği başarıda kendisinden önceki birikime borçlu ise İbnü's-Salâh sonrasında eser kaleme alan İbn Hacer ve Süyûtî gibi âlimler de İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-hadîs*'ine –az ya da çok- borçludurlar.

İbnü's-Salâh öncesi ve sonrası ikişer eser özelinde yapılan bu çalışmanın genel geçer sonuçlara ulaşması ve *Ulûmü'l-hadîs*'in bir bütün olarak değerlendirilebilmesi için İbnü's-Salâh'ın yararlandığı kaynakların daha detaylı olarak taranıp her birinin *Ulûmü'l-hadîs* ile karşılaştırılmasında fayda vardır. Bu ise şüphesiz uzun soluklu ve kolektif bir çalışmayı zorunlu kılmaktadır. Yaptığımız bu çalışmanın bu tür çalışmalar için bir başlangıç niteliği taşımasını temenni ediyoruz.

KAYNAKÇA

- Abdullah Mohammed Salim Shareef, *İbnü's-Salâh'ın "el-Fetâvâ" Adlı Kitabı Çerçevesinde Fıkhi Görüş ve Tercihleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bingöl-2016.
- Acâc Muhammed el-Hatîb, *es-Sünneh kable't-tedvîn*, Dâru'l-fikr, Beyrût/Lübân, 1429h./2009m.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnavut vd., Nşr. Müessesetü'r-risâle, ilk baskı, 1421/2001.
- Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecridi Sarih Tercemesi ve Şerhi*, Beşinci Baskı, Başbakanlık Basımevi, Ankara-1979, I-X.
- Akyüz A., "Abdürrezzâk es-San'ânî" *DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*, c. I, s. 298.
- Aliyyü'l-Kârî, Ali b. Sultan el-Herevî, *Şerhu şerhi Nuhbeti'l-fiker î mustalahâtî ehli'l-eser*, thk. Muhammed Nizâr Temîm ve Heysem Nizâr Temîm, Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, Beyrût-Lübân, ts.
- Arslan A., "Mukaddimetü İbni's-Salâh İsimli Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt/Vol: 6, Sayı/Issue: 5, 2017, Sayfa: 2459-2474.
- Aydınlı A., "İbn Ebû Hayseme", *DİA*, c. XIX, s. 434.
- , *Hadis İstılahları Sözlüğü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları (İFAV), Onuncu Baskı, Şubat-2019, İstanbul.
- Aynî, Bedreddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Nşr. Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, ts., I-XXV. 12 cilt halinde basılmıştır.
- Bağcı H. M., "Hadis Çalışmalarının Gerileme Dönemlerinde Hadiste İctihâd Kapısının Kapatılması Sorunu", *İslâm'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri Ve Değeri, Kutlu Doğum Sempozyumu-2001*, TDV (Türkiye Diyanet Vakfı) Yayınları, Ankara-2003, s. 541-573.
- Basuğuy B., "Salâhaddîn-i Eyyûbî Döneminde İlmî Hayat ve Dönemin Önde Gelen Âlimleri", *I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 13-14-15 Ekim 2016-Elazığ, s. 566-584/1188.
- Bozkurt N., "Medrese", *DİA*, c. XXVIII, s. 323-4.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min ümûri Rasûlillâh (s.a.) ve sünenih ve eyyâmih*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, nşr. Dâru tavkî'n-necât, 1422, İlk Baskı, yy. I-IX.
- Büradî, Sâlih b. Abdülazîz el-Büradî, *Teshîlü's-sâbile li-mürîdi Ma'rifeti'l-hanâbile ve yelîhi "Fâitü't-teshîl"*, thk. Bekir b. Abdullâh Ebû Zeyd, nşr. Müessesetü'r-risâle ti't-tab' ve'n-neşri ve't-tevzî', İlk Baskı, 1422h/2001m., I-IV.
- Çakan İ. L., *Ana Hatlarıyla Hadis*, Ensar Yayınları, 25. Baskı, Eylül-2017, İstanbul.
- , *Hadis Edebiyatı*, MÜİFV (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları), Yirminci Baskı, Kasım-2016, İstanbul.
- Çakın K., "Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci", *İslami Araştırmalar Dergisi*, c. 10, sy. 1-2-3, 1997.
- Dündar M., "Salahaddin Eyyûbî'nin İlim Sevgisi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 10, sy. 54, Yıl: 2017, s. 987-992.
- Erdoğan T., "Hadis Usûlü Literatüründe Yerleşik Bir Kabulün Tenkidi: Bir İhtisar Örneği Olarak İbn Hacer'in *Nuhbetü'l-fiker*'i", *TARR (Turkish Academic Research Review) Türk Akademik Araştırmalar Dergisi*, c. 1, sy. 1, Aralık/December 2016, s. 49-59.
- , "Hadiste İctihâd Kapısı Kapanmış mıdır?", *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-III*, İlmi Etüdler Derneği, İstanbul-2016.
- Erdoğan T., "İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'sine Dayalı Eserler", *Hadis El Kitabı*, Editör: Zişan Türcan, Grafiker Yayınları, s. 432-435.
- , *İbnü's-Salâh'ın Hadislerin Tashîh ve Tahsinine Yönelik Görüşleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya-2015.
- el-Halîlî, Ebû Ya'lâ Halîl b. Abdullâh, *el-İrşâd fî Ma'rifeti ulemâi'l-hadîs*, thk. Dr. Muhammed Saîd Ömer İdrîs, Mektebetü'r-rüşd, Riyâd-1409/1018, I-III.
- Hadis El Kitabı*, Edt. Zişan Türcan, Grafiker Yayınları, Ankara-2016.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullâh, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, thk. Es-Seyyid Muazzam Hüseyin, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, İkinci Baskı, Beyrût-1977.
- el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, *Târîhu Bağdâd*, thk. Dr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, Beyrût-2002, I-XVI.
- , *el-Câmi' li-ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, thk. Dr. Mahmûd et-Tahhân, Mektebetü'l-maârif, Riyâd, ts., I-II.

- , *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, thk. Ebû Abdillâh es-Sevrâkî ve İbrâhîm Hamdî el-Medenî, el-Mektebetü'l-ilmîyye Medine, ts.
- , *Târîhu Bağdâd ve züyûlüh*, thk. Mustafâ Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, İlk Baskı, Beyrût-1417, I-XXIV.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed, *Meâlimü's-sünen*, nşr. El-Matbaatü'l-ilmîyye, İlk Baskı, Halep-1932.
- Humeydî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Fütûh, *el-Cem' beyne's-Sahîhayn el-Buhârî ve Müslim*, thk. Dr. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Dâru İbn Hazm, Lübnân/Beyrût-2002/1423, I-II.
- Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh limâ utlika ve uğlika min Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, el-Mektebetü's-selefiyye 1969-Medine.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh, *et-Temhîd limâ fî'l-Muvatta-i mine'l-meânî ve'l-esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Ulvî ve Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî, nşr. Vezâretü umûmî'l-evkâf ve's-şuûnî'l-İslâmiyye, Mağrib-1387, I-XXIV.
- İbn Ferhûn, Burhâneddîn İbrâhîm b. Ali, *ed-Dîbâcû'l-müzehheb fî Ma'rîfeti a'yânî ulemâi'l-mezheb*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, ts., Beyrût.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *en-Nüket alâ kitâbi İbni's-Salâh*, thk. Rebî' b. Hâdî Umeyr el-Medhalî, İmâdetü'l-bahsi'l-ilmî, Birinci Baskı, I-II.
- , *Tehzîbü't-Tehzîb*, nşr. Matbaatü dâireti'l-maârifî'n-nizâmiyye, Hindistan-1326, I-XII.
- , *en-Nüket alâ Sahîhi'l-Buhârî ve yelihi "et-Tecrîd ale't-Tenkîh"*, thk. Ebu'l-Velîd Hişâm b. Ali es-Suaydenî ve Ebû Temîm Nâdir Mustafâ Mahmûd, el-Mektebetü'l-İslâmiyye li'n-neşri ve't-tevzî', Kâhire/Mısır, 2005m./1426h., I-II.
- , *Nüzhetü'n-nazar fî tadvîhi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser "Hadis Usûlü"*, çev. Abdullah Samed Afaracı, İ'tisam Yayınları, ts., (Tezde Arapça kısmı esas alınmıştır.)
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-a'yân*, thk. İhsân Abbâs, Dâr-ı sâdır, Beyrût, I-VII.
- İbn Kâdî Şühbe, Takıyyüddîn Ebû Bekir b. Ahmed b. Muhammed, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, thk. Dr. El-Hâfız Abdülalîm Hân, Âlemü'l-kütüb, Beyrût-1407, I-IV.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemseddîn Muhammed b. Ebî Bekir, *İğâsetü'l-lehfân min mesâyidi's-şeytân*, thk. Muhammed Hâmid el-Fakî, Mektebetü'l-meârif, Riyâd-Suûdî Arabistan, ts., I-II.

- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer, *Tabakâtü's-Şâfiyyîn*, thk. Dr. Ahmed Ömer Hâşim ve Dr. Mehmet Azb, Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, 1993.
- İbnü'l-Müstevfî, el-Mübârek b. Ahmed, *Târîhu Erbil*, thk. Sâmi b. Seyyid Hammâs es-Sakkâr, Dâru'r-reşîd Irâk-1980, I-II.
- İbnü's-Salâh Takıyyüddîn Ebû Amr Osmân, *Ulûmü'l-hadîs –Hadis İlimlerinin Ana Konuları Bilgisi-*, çev. Abdullah Aydın, Birinci Baskı, İFAV (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları), Aralık-2019, İstanbul.
- , *Mukaddimetü İbni's-Salâh ve Mehâsinü'l-ıstılâh*, (Bulkînî'nin *Mehâsinü'l-ıstılâh*'ı ile birlikte) thk. Âişe Abdurrahmân bintü's-Şâtî, Dâru'l-maârif, Kâhire, ts.,
- , *Ma'rifetü envâ-i ilmi'l-hadîs*, thk. Abdüllatîf el-Hümeym ve Mâhir Yâsin el-Fahl, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Lübnân-2002.
- , *Ulûm'ül-hadîs*, thk. Nüreddîn İtr, Üçüncü Baskı, Dâru'l-fıkr, Dimaşk, 2012m./1433h.
- İbrâhîm Mahmûd Âl-i Harem, *Hadis Kitaplarının Mukaddimelerinde Hadis Usûlü (Hicrî Beşinci Asrın Sonuna Kadar)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi, Kânûn-i Sâni-2018.
- Kâdî İyâz, Ebu'l-Fadl İyâd b. Mûsâ, *el-İlmâ' ilâ Ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'*, thk. Es-Seyyid Ahmed Sakar, Dâru't-türâs/el-Mektebetü'l-atûkiyye, Kâhire/Tûnus, 1970.
- Kahraman H., *Hadis Usûlünde el-Hatîb el-Bağdâdî'nin İbnü's-Salâh'a Etkileri*, Baskı: Rehber Ajans, Birinci Baskı, Şubat-2002, Bursa.
- , “İbnü's-Salâh ve *Ulûmü'l-Hadîs*'i”, *UÜİFD (Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi)*, Sayı 6, Cilt 6, s. 335-341.
- Kallek C., “Mâverdi” *DİA* c. XXVIII, s. 180-186.
- Kandemir M. Y., “Ahmed b. Hanbel” *DİA*, c. II, s. 75.
- , “İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî”, *DİA*, c. XXI, s. 198-200.
- , “Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahmân”, *DİA*, c. XXX, s. 220-1.
- , “*Mukaddimetü İbni's-Salâh*”, *DİA*, 2006, c. XXXI s. 121-4.
- , “Nevevî”, *DİA*, c. XXXIII, s. 45-9.
- Karagözoğlu M. M., “Tamamlanamamış Bir Şerhin İzinde: *Siyânetü Sahîhi Müslim*”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt/Sayı: 56, Haziran-2019, s. 1-22.
- Kırbaçoğlu M. H., *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Otto Yayınları, Dördüncü Baskı, Kasım-2013.

- Marangoz M., *Râmeihürmüzî'nin Hayatı ve Hadisçiliği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya-2019.
- Mohammed Shaikhan Tamarkhan, *İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî ve eseruhû fî'l-fikhi's-şâfiî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bingöl-2017.
- Muhammed Celâl Muhammed Râtib el-Cebbân, *Menhecü İbni's-Salâh fî kitâbih "Ulûmü'l-hadîs"*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dımaşk Üniversitesi, 2011.
- Müslim b. el-Haccâc, *Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Nşr. Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arâbî, ts. Beyrût, I-V.
- Neseî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb, *ed-Duafâ ve'l-metrûkûn*, thk. Mahmûd İbrâhîm Zâйд, Dâru'l-va'y, Haleb-1396.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref, *el-Minhâc şerhu Sahîh-i Müslim b. el-Haccâc*, nşr. Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, İkinci Baskı, Beyrût-1392, I-IX.
- , *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügat*, nşr. ve tsh.: İdâretü't-tibâati'l-münîriyye'nin desteğiyle Şeriketü'l-ulemâ, ts.
- Nûreddîn İtr, *Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-hadîs*, Dâru'l-fikr, Dımaşk-Sûriye, 1401h./1981m.
- Özaşşar M. E., *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arkapları "Mihne Olayı ve Haşeviye Olgusu"*, Otto Yayınları, İkinci Baskı, ocak-2015
- Özben Z., "Hanefiler'in "Mukaddime" Temelli Hadis Usûlü Literatürüne Katkısı" *İslam Araştırmaları Dergisi*, sy. 36, 2016, s. 1-31.
- Özkan H. vd. "Süyûtî" *DİA*, 2006, c. XXXVIII, s. 188-204/820.
- Özşenel M., "Bir Hadis Usûlü Klasîği Olarak *Ulûmü'l-hadîs* ve Etkileri", Klasik (44. Kitap), Klasîği Yeniden Düşünmek Serisi, Seri Edt. Sami Erdem, İslam ve Klasik, Hızr. Sami Erdem ve M. Cüneyt Kara, Birinci Basım, Haziran-2008.
- , "Bir Kriz Dönemi Âlimi Olarak İbnü's-Salâh ve Eseri *Ulûmü'l-Hadîs*", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 15, Yıl: 2007, s. 55-68.
- Polat S., "Ebû Ali en-Nîsâbûrî" *DİA*, c. X.
- Râmeihürmüzî, Ebû Muhammed el-Hasen b. Abdurrahmân b. Hallâd, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*, thk. Dr. Muhammed Acâc el-Hatîb, Üçüncü Baskı, Dâru'l-fikr, Beyrût-1404.
- Sadeî, Ebû Saîd Abdurrahmân b. Ahmed, *Târîhu İbn Yûnus el-Mısırî*, nşr. Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, ilk baskı, 1421-Beyrût I-II.

- Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Eybek, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaûd ve Türkî Mustafâ, Dâru ihyâi't-türâs, Beyrût 1420h./2000m. 29 cüz halinde basılmıştır.
- Sâlihî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Tabakâtü ulemâi'l-hadîs*, thk. Ekrem el-Bûşî ve İbrâhîm ez-Zeybak, İkinci Baskı, Müessesetü'r-risâle li't-tibâati ve'n-neşri ve't-tevzî', Beyrût/Lübnân, 1417h/1996m., I-IV.
- Sönmez M. A., "İbnü's-Salâh'ın Mukaddime'sinden Önce Hadis Usûlü Alanındaki Çalışmalar", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, 1985, s. 51-60.
- Sübkî, Taceddîn Abdülvehhâb b. Takıyyüddîn, *Tabakâtü's-Şâfiyye el-kübrâ*, thk. Dr. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî ve Dr. Abdülfettâh Muhammed el-Halv, İkinci Baskı, nşr. Hecr li't-tibâati ve'n-neşri ve't-tevzî', I-X.
- Süyûtî, Ebu'l-Fadl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tabakâtü'l-huffâz*, nşr. Dâr'l-kütübî'l-ilmîyye, İlk Baskı, Beyrût-1403/1012.
- , *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Dr. Ahmed Ömer Hâşim, tahrîc: Ahmed İnâyet, Dâru'l-kütübî'l-Arabî, 2006/1427-Beyrût-Lübnân.
- , *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Muhammed Avvâme, İlk Baskı, Dâru'l-minhâc li'n-neşri ve't-tevzî' Cidde/Mekke – Dâru'l-yüsr, li'n-neşr, Medine, 1437h./2016m. I-V.
- Tartı, N., *Muhtasar Hadis İlimleri Ve Usûlü*, Otto Yay., İkinci Baskı, Ekim-2016.
- Tuğlu N., "Hadis İlminde Kitap Esaslı Sıhhat Tespiti Üzerine Bazı Mülâhazalar; Hâkim en-Neysâbûrî ve İbnü's-Salâh Özelinde", *Dini Araştırmalar Dergisi*, Temmuz–Aralık, 2012, Cilt : 15, Sayı : 41.
- Tunç M., *İbnü's-Salâh'ın Hayatı, Eserleri ve Hadisçiliği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1997-Van.
- Uğur M., *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, İkinci Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ocak-2018, Ankara.
- Yanar N., *İbnü's-Salah'ın Sahih Hadis İle ilgili Görüşlerine Yöneltilen Tenkitler; Irâkî ve İbn Hacer Özelinde*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013-İstanbul.
- Yıldırım E., *Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular -Büyük Muhaddis Şuayp Arnavut'la Söyleşi-*, Rağbet Yayınları, İstanbul-2011.
- Yücel A., *Hadis Tarihi*, MÜİFV (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları), İstanbul, 2017.

- , “İlk Hadis Usûlü Eserlerinin Yazıldığı İlmî Ortam”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, yıl: 2004, sy. 13, s. 241/855-261/875.
- , *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi (Hicrî İlk Üç Asır)*, Marmara Üniversitesi İFAV (İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları), İkinci Baskı, İstanbul-2014.
- , *Mağribli Muhaddis Kâdî İyâz ve Hadis Usûlü Eseri (el-İlmâ’)*, Beka Yayıncılık, Aralık-2018, İstanbul.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Mu’cem el-muhtass bi’l-muhaddisîn*, thk. Muhammed el-Habîb el-Heyle, ilk baskı, Mektebetü’s-Sıddîk, Tâif-1408h./1988m.
- , *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, Dâru’l-hadîs, Kâhire, 2006, I-XVIII.
- , *Tezkiratü’l-huffâz*, Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye-Beyrût-Lübnân, 1998, I-IV.
- ez-Zübeyrî, Velîd b. Ahmed el-Hüseyn vd., *el-Mevsûatü’l-müeyyessera fî terâcim eimmeti’t-tefsîr ve’l-ikrâ-i ve’n-nahv ve’l-lügât mine’l-karni’l-evvel ilâ el-muâsirîn maa dirâsetin li-akâidihim ve şey’in min tarâifihim*, İlk Baskı, Mecelletü’l-hikme(t), Manchester/Britanya, 1424h./2003m., I-III.

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI	Mehmet SÖNMEZ
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Açık Öğretim Lisesi
Lisans Diploması	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yabancı Dil / Diller	Arapça (YDS/86,25000)
İŞ DENEYİMİ	
Çalıştığı Kurumlar	D.İ.B. (Diyanet İşleri Başkanlığı/İmam-Hatip)